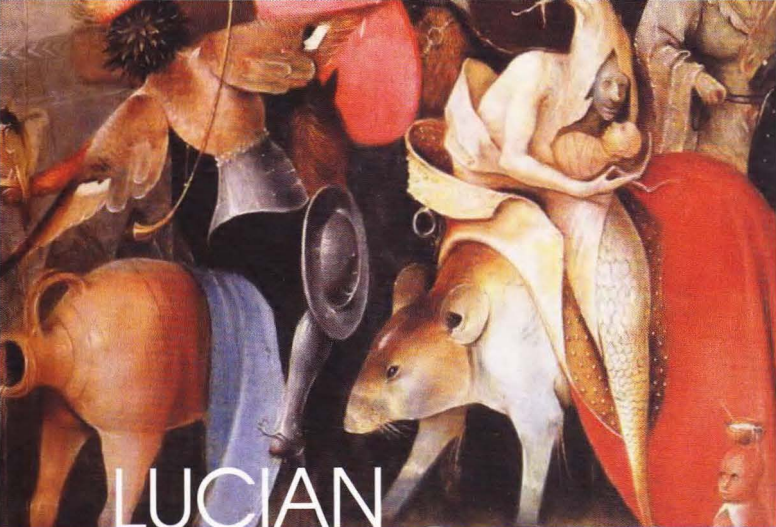

LUCIAN BOIA

ÎNTRE ÎNGER ȘI FIARĂ

Mitul omului diferit
din Antichitate
până în zilele noastre

seriile
de utor
HUMANITAS

Lucian Boia, născut în București la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București. Opera sa, întinsă și variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România și în Franța, precum și traduceri în engleză, germană și în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor și a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*) și la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât și prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră și sfârșitul lumii până la comunism, naționalism și democrație). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului, a Franței și a Germaniei. În 1997, lucrarea sa *Istorie și mit în conștiința românească* a stârnit senzație și a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naționale.

Volume publicate la Humanitas:

Istorie și mit în conștiința românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011)

Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune (1998, 2002, 2008)

Două secole de mitologie națională (1999, 2005, 2011)

Mitologia științifică a comunismului (1999, 2005, 2011)

Sfârșitul lumii. O istorie fără sfârșit (1999, 2007)

Pentru o istorie a imaginarului (2000, 2006)

România, țară de frontieră a Europei (2002, 2005, 2007)

Mitul democrației (2003)

Între înger și fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre (2004, 2011)

Jules Verne. Paradoxurile unui mit (2005)

Omul și clima. Teorii, scenarii, psihoze (2005)

Tinerețe fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi (2006)

Occidentul. O interpretare istorică (2007)

Napoleon III cel neiubit (2008)

„Germanofili”. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial (2009, 2010)

Franța, hegemonie sau declin? (2010)

Tragedia Germaniei: 1914–1945 (2010)

LUCIAN BOIA

ÎNTRE ÎNGER ȘI FIARĂ

Mitul omului diferit
din Antichitate
până în zilele noastre

Traducere din franceză de
BRÂNDUȘA PRELIPCEANU
și LUCIAN BOIA

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Maria Mușuroiu
Coperta: Andrei Gamarț
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

LUCIAN BOIA

ENTRE L'ANGE ET LA BÊTE

Le mythe de l'homme différent de l'Antiquité à nos jours

Plon, 76, rue Bonaparte, Paris

© Plon 1995

© HUMANITAS, 2011, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BOIA, LUCIAN

Între înger și fiară: mitul omului diferit din Antichitate

până în zilele noastre /Lucian Boia; trad.: Prelipceanu Brândușa,

Boia Lucian – Ed. a 2-a – București: Humanitas, 2011

Bibliogr.

ISBN 978-973-50-2941-8

I. Prelipceanu, Brândușa (trad.)

II. Boia, Lucian (trad.)

39:009(100)

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel./fax 021/311 23 30,

C.P.C.E - C.P 14, București

e-mail: cpp@humanitas.ro

www.librariilehumanitas.ro

Introducere

Trăim înconjurați de o mulțime de omeniri diferite. Ceilalți se află pretutindeni, pe scara timpului și în toate colțurile Universului, locuind în cele mai îndepărtate galaxii, dar și în cetățile noastre.

Sunt oare ființe din carne și oase ori simple himere? Pot fi reali sau imaginari, sau reali și imaginari deopotrivă, dar sunt aici, alături, prezența lor fiind în afară de orice îndoială. Se amestecă în viața noastră și iau parte la Istorie. Fie că sunt inventați de la un cap la altul ori făuriți pornind de la un prototip real, puterea le vine din substanța nevăzută, dar copleșitoare a imaginarului.

Imaginarul este mai puternic și mai persistent decât lumea concretă, cu structuri subtile, păstrate de-a lungul secolelor. Miturile se dovedesc adesea indestructibile, rezistând la atacul timpului mult mai bine decât orice creație materială. Totul trece prin imaginar: dragostea și ura, întregul spectru de credințe, dorința de adevăr, proiecția viitorului...

Omul diferit reprezintă una dintre cele mai răspândite și mai persistente creații ale spiritului. O creație cu mii de chipuri, care se pot schimba în orice clipă. Și tocmai aceste chipuri s-au impus atenției, fiecare în parte, și mai puțin specia ca atare. De la amazoane la extraterestri, de la cinocefali la mutanți, de la sălbatici la supraoameni, fiecare a fost cercetat cu răbdare și migală. Biblioteca oamenilor diferiți este uriașă. Trebuiau doar strânse la un loc varietățile speciei, spre a se propune o reflecție asupra Omului diferit, la singular. Ne-am

aplecă mai cu seamă asupra imaginarului occidental, deși jocul alterității se regăsește pretutindeni în lume, făcând astfel legitimă și posibilă stabilirea unor modele și a unei tipologii.

Cu ajutorul recursului la model, vom lămuri numeroase enigme. Ce vor de la noi extraterestrii? Ce caută sălbaticii în lumea tehnologiilor avansate? Cum poate fi înălțată o ființă reală la condiția de supraom ori coborâtă la cea de subom? Chipurile acestea nu s-au ivit din nimic, nefăcând decât să continue o poveste străveche și să se supună docil unui arhetip născut odată cu civilizația.

Ne așteaptă o lungă călătorie inițiatică. Cunoașterea lumii datorează enorm Omului diferit. Cine ar fi fost tentat să cerceteze un spațiu pustiu? Cine ar fi pornit în căutarea unei Alte ființe, la fel ca noi? Ce-ar însemna pădurea fără povești, planeta Marte fără marțieni, ce-am fi noi înșine fără speranța de a fi într-o bună zi altfel? În căutarea Celuilalt, omul a traversat oceanele, s-a oprit pe țărmuri și insule îndepărtate, a coborât în măruntaiele pământului, a zburat spre alte planete și galaxii și a străbătut de la un cap la altul maiestuosul râu al Timpului.

Călătorii reale, călătorii imagine. Ascultând chemările venite de departe, omul a ajuns să stăpânească pământul și a făcut primii pași în spațiul cosmic, parcurgând în același timp o cvasiinfinițate de lumi paralele. Datorită Omului diferit, Universul s-a multiplicat, a devenit mult mai bogat în sensuri decât lumea materială și tangibilă, cea în care ne trăim viața „reală“.

Căutarea aceasta fără sfârșit nu este altceva decât o călătorie în sufletele noastre. Omul diferit este o proiecție, care întruchipează, prin nenumăratele sale înfățișări, toate fantasmelor, prejudecățile, idealurile și iluziile, viciile și virtuțile fiecăruia dintre noi. Ceea ce suntem chemați să descoperim este, de fapt, spiritul uman.

Cum se înfățișează Omul diferit

Un concept-cheie: alteritatea radicală

Omul nu pășește singur pe drumul Istoriei, ci este însoțit de o mulțime pestriță, de carnaval, alcătuită din cele mai felurite chipuri. Sălbatici zdraveni și păroși merg alături de marțieni cu trupul plăpând și fața spiritualizată. Ființe omenști cu cap de câine vorbesc (lătrând) cu personaje fără cap și cu chipul zugrăvit pe piept. Deși nu seamănă, au un oarecare aer de familie. Dincolo de chipuri se ascunde aceeași esență umană: Omul diferit, cu nenumăratele lui înfățișări.

Nu există nimic mai permanent și mai obsedant decât imaginea Celuilalt. Suntem diferiți de semenii noștri. Celălalt, imaginea sau imaginile sale se află pretutindeni, fac parte dintr-o rețea care îi unește și, în același timp, îi deosebește pe toți actorii aventurii umane.

Omul diferit ia parte la acest joc vechi precum omenirea însăși. Are totuși un statut aparte, fiindcă în Celălalt se îmbină două chipuri fundamental diferite: unul apropiat și familiar, celălalt îndepărtat și straniu, care reprezintă, de fapt, două forme de alteritate: cea obișnuită și cea radicală.

Primul, care se întâlnește la tot pasul, fiind de-a dreptul banal, evidențiază, cu ajutorul unei metode de simplificare și amplificare, o mulțime de caracteristici biologice și culturale care se înscriu, fără îndoială, în structura internă a speciei umane. Femeia și bărbatul, chinezul și europeanul, nomadul și sedentarul, țăranul și orășeanul, omul sănătos și cel bolnav, proletarul și burghezul, inginerul și poetul:

jocul asemănării și al deosebirii, cu infinite variațiuni, este adânc înrădăcinat în mintea indivizilor și în conștiința colectivă a societăților.

Numai că între femeie și bărbatul sălbatic ori între chinez și marțian există o distanță considerabilă și esențială. Spațiul care desparte o ființă alcătuită din carne și oase de o fantasmă, sau cel puțin un personaj cu existența nesigură, face trecerea de la alteritatea obișnuită la cea radicală, proprie Omului diferit.

Ca să ne apropiem de personajul cu o mie de chipuri, câteodată chiar fără chip, ne vom îndrepta spre hotarele omenescului și vom trece chiar dincolo de ele, pătrunzând într-o zonă destul de incertă, în care normele general admise ale condiției umane sunt tot timpul încălcate.

Alteritatea radicală presupune, așadar, existența unor specii umane deosebite de specia umană obișnuită, normală. Cele două componente ale sintagmei Omului diferit sau Ființei Omenești diferite sunt egale ca valoare: ființă omenească, însă diferită; diferită, însă ființă omenească.

Deși se află la mare distanță una de alta, fiind situate în zone diferite, atât din Univers, cât și din spirit, cele două forme de alteritate nu sunt despărțite de nici o graniță precisă și definitivă. Între ele se conturează o zonă de contact, iar granița trece prin punctele prin care dorim noi, mutându-se fără încetare, pentru că este extrem de sensibilă la evoluția mentalităților, a ideologiilor, a proiectelor, a visurilor clădite de fiecare epocă și fiecare civilizație. Cine oare ar cuteza, în zilele noastre, să îmbrace „rasa neagră” cu atributele alterității radicale? Și totuși, într-un trecut nu prea îndepărtat – în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea – negrii erau socotiți niște ființe aflate undeva între stadiul de om și cel de animal. Din punct de vedere biologic, nimic nu s-a schimbat; atâta doar că, între timp, granița s-a mutat.

Când este vorba despre celălalt, imaginarul nu lipsește niciodată. În cazul alterității obișnuite, imaginea presupune o interpretare, mai mult sau mai puțin deformantă, a unei anumite realități biologice, istorice și culturale. Alteritatea radicală merge mult mai departe, construită fără sprijin material ori folosind la nevoie materialul existent doar ca pretext, ceea ce înseamnă că Omul diferit aparține întru totul imaginarului. Este o faptură zămislită de om, un fel de secreție permanentă a minții sale, rod al unei confruntări fără sfârșit cu zeii și cu natura, al unei lupte înverșunate pentru desăvârșirea sau pentru refacerea creației. Omul diferit întrupează latura prometeică a omului.

Dacă facem o comparație între lumea reală și cea imaginară, trebuie să recunoaștem că omul are tot dreptul să fie mândru. În galeria de fapte diferite găsim o bogăție și o fantezie care ar face să pălească produsele de serie din universul „adevărat”. Prin Ceilalți, omul și-a luat revanșa, s-a reinventat, dobândind o mulțime de chipuri și de suflete, de vieți și de experiențe noi.

Fantasme? Fără îndoială, dar fantasme care nu sunt nicidecum mai prejos, ca putere, decât manifestările lumii „concrete”. Omul este legat atât de povara materiei, cât și de produsele eterice ale propriei sale minți.

Fabrica de oameni diferiți funcționează fără oprire, de mii de ani, putând prezenta un catalog bogat și rețete de producție îndelung verificate, din care se desprind totuși patru metodologii majore, fiecare având o mulțime de variante și fiind strâns legată de celelalte. Ele privesc corpul, spiritul, comportamentul și mecanismul social al omenirilor diferite.

Laboratorul de monștri

Cercetarea corpurilor, anatomia și fiziologia ne ajută să pătrundem într-o adevărată „grădină a desfătărilor”, în care sunt adunate produsele unei manipulări biologice multiseculare.

Jocul, cât se poate de atractiv, s-a practicat în toate timpurile și toate culturile.

Primul procedeu se referă la dimensiuni, omul normal având alături un alai de uriași, iar de cealaltă parte, unul de pitici.

O planșă curioasă inserată în cartea *Mundus subterraneus*, publicată în anul 1665 de savantul Athanasius Kircher (1601–1680), ne scutește de prea multe comentarii cu privire la persoanele atinse de gigantism. Planșa înfățișează cinci ființe umane, care se deosebesc doar prin înălțime. Cea mai înaltă a fost reconstituită pornind de la o descoperire uluitoare: în anul 1401 au fost găsite într-o peșteră din Sicilia niște oseminte atribuite unui om înalt de două sute de coți, adică vreo sută de metri. Cel de-al doilea personaj este mai modest: doar șaizeci de coți înălțime (treizeci de metri), cel de-al treilea are patruzeci și șase de coți, în vreme ce al patrulea, care nu este altul decât vestitul Goliat, pare de-a dreptul pitic pe lângă ceilalți, având doar șase coți și jumătate, adică ceva mai mult de trei metri. Cea de-a cincea siluetă, atât de neînsemnată, încât abia se zărește, este cea a omului obișnuit.

Nanismul este încă mai frecvent și mai diversificat decât gigantismul. Pigmei din țările exotice, pitici ascunși în munții Europei, liliputani închipuiți de Swift, marțieni mici și verzi, spiriduși ecologiști din zilele noastre: lista aproape că nu se mai sfârșește. Primii dintre ei, pigmeii, și-au făcut apariția în literatură, primindu-și titlurile de noblețe chiar din mâna lui Homer. Marele poet grec ne-a lăsat o imagine reluată destul de des: lupta micilor și curajoaselor ființe împotriva cocorilor (care „seamănă groaza printre pigmei și le aduc moartea, despicând văzduhul și năpustindu-se asupra lor“, *Iliada*, cântul III). Cât privește înălțimea, aceasta era cam de trei șchioape (șaizeci și șase de centimetri) și va fi înălțimea standard pentru pitici, cu toate că excepțiile, în sus sau în jos, nu sunt puține la număr.

Cel de-al doilea procedeu este legat de părțile corpului. Din acest lanț se naște un lung șir de caricaturi, de la cele mai discrete până la cele mai îndrăznețe.

Urechile se dovedesc a fi peste măsură de elastice: odată atinsă dimensiunea potrivită, beneficiarul le poate folosi ca să se odihnească ori să doarmă, una slujindu-i drept cearșaf, iar cealaltă drept plapumă.

Hipertrofia este uneori asociată lipsei ori surplusului de organe. Sciapozii au un singur picior, dar ce picior! Cu o labă uriașă, care le îngăduie să bată toate recordurile de viteză și să-și facă rost în orice clipă de un adăpost sigur – întinși pe spate, cu piciorul în poziție perpendiculară, preschimbat în umbrelă, de ploaie ori de soare.

În mod normal, omul este înzestrat cu doi ochi. Dacă este însă diferit, poate avea numai unul, precum Ciclopul, care este și uriaș, prezentând, așadar, două simptome de alteritate radicală. În schimb, alte făpturi omenești au patru ochi sau chiar mai mulți.

Dintr-un trup cresc uneori două capete, iar alteori singurul cap este schițat destul de sumar, neavând nici ochi, nici nas, nici gură cu buze... Cazul cel mai vestit este cel al oamenilor fără cap, cu ochii pe umeri și gura în piept (blemi).

În majoritatea cazurilor, speciile diferite sunt bisexuate, dar se mai întâmplă ca ispita hermafroditismului să dea târcoale Celuilalt. Ajungem astfel la un mit străvechi: aspirația spre o stare originară, în care contrariile încă nu se despărțiseră și în care domnea „totalitatea primordială”; în eseu *Mefistofel și androginul* (1962), Mircea Eliade a evidențiat atracția exercitată de formula aceasta de împlinire în cele mai diverse timpuri și culturi. Este o stare anteistorică, dar încă prezentă în anumite comunități de oameni diferiți.

„Iar pe o altă insulă trăiesc oameni care sunt deopotrivă bărbați și femei, au doar un sân într-o parte și organe de zămislire de bărbat și de femeie, slujindu-se de ele după dorință, când

de unele, când de altele; zămislesc copii atunci când se poartă precum bărbații, iar dacă se poartă ca femeile, rodesc și îi duc în pântece.“

Astfel se exprimă, în a sa *Călătorie în jurul pământului*, scrisă în anul 1356, Jean de Mandeville, personaj cu o biografie incertă. Lucrarea – adevărat bestseller al acelor timpuri – rezuma și amplifică totodată viziunea tradițională, cristalizată în Antichitate și în Evul Mediu, a unui Pământ ce adăpostea mii de seminții omenești diferite. Este un text-cheie, asupra căruia vom reveni.

Până acum am avut de-a face cu un înveliș cunoscut, deformat pe alocuri. Unori însă, granițele se șterg, interdicțiile dispar, iar natura umană se amestecă cu forme de viață cu totul altele, fie că este vorba de înălțare spre zei, fie de cădere în regnul animal ori vegetal, cele două tendințe putându-se de altfel asocia. Satirul, amestec de om și de țap, este în același timp un semizeu. Sirena este pe jumătate femeie și pe jumătate pasăre sau pește, însă misterul trece dincolo de simplul amestec biologic. Vârcolacul este un amestec de om și de lup, dar mai cu seamă întruchiparea înspăimântătoare a unei alte lumi de lângă noi, a întunericului și a morții.

La un nivel inferior, întâlnim combinații „banale“ de factură mai degrabă biologică decât metafizică. Aproape toate speciile sunt împinse spre împerecheri stranii. În fiecare dintre noi doarme o fiară.

Printre reprezentările tradiționale de acest gen, omul cu cap și uneori și cu coadă de câine, denumit cinocefal, se află la loc de frunte. Să revenim, pentru o scurtă prezentare, la scrierea lui Mandeville:

„Bărbații și femeile de pe insulă au cu toții capete de câine și, de aceea, li se spune cinocefali. Sunt oameni cu judecată și chiar înzestrați cu multă minte... Sunt mai mult goi, având doar o fâșie de pânză care le ascunde genunchii și mădularul tainic. Sunt înalți, zdraveni și pricepuți la luptă. Poartă un

scut mare care le acopera tot trupul, iar în mână au o lance. Dacă prind vreun om în luptă, îl mănâncă.“

De fapt, omul și câinele împărtășesc de multă vreme aceeași istorie, fiind legați de o atracție reciprocă incontestabilă. Nimic mai firesc, așadar, decât „transferurile“ de la o specie la alta. Nu este însă un club exclusiv, așa că se primesc în joc și specii mai puțin apropiate de om, ca de pildă peștii.

Să deschidem *Cartea minunilor din India*, antologie arabă din secolul al X-lea, care cuprinde întâmplări considerate autentice, istorisite de călători și marinari. Iată, de pildă, după un pescuit bogat, descrierea unei mese de neuitat: „un vas pe care se aflau felurite bucăți de carne fiartă, cu capete, mâini, picioare ce aduceau cu capetele, mâinile și picioarele unor băiețandri“. Pești sau ființe omenești? Oricum, avem de-a face cu rodul unei încrucișări. „Prin părțile noastre“, arăta un locuitor din insulele respective, „bărbații s-au unit odinioară cu femelele animalelor marine, iar femeile cu masculii. Așa s-au născut niște făpturi care au luat câte ceva și de la mama, și de la tatăl lor... Putem trăi atât pe uscat, cât și în apele mării, pentru că Suntem pe jumătate oameni, pe jumătate pești.“ Găsim aici povestea melodramatică a unei femei-pește care a ajuns sclava și soția unui negustor arab. Din căsătoria lor s-au născut șase copii. Bărbatul o ținea legată, pentru că altminteri nu s-ar fi putut împotrivi chemării apelor. După moartea bărbatului, fiii, din respect, au dezlegat-o, iar femeia s-a aruncat în mare, dispărând pentru totdeauna.

Lumea vegetală aduce o contribuție suplimentară la confuzia biologică. Expresia desăvârșită a acestui gen de amestec este vestitul copac wac-wac, originar tot din spațiul musulman. Roadele lui – potrivit diferitelor variante – sunt uneori capete, gata oricând să poarte o conversație, alteori copii mici, păsări sau oi, iar câteodată chiar tinere fermecătoare, ale căror picioare se coc în martie, iar capetele în mai, apoi cad ca merele, în iunie.

În vremuri mai apropiate de-ale noastre, mai precis începând din secolul al XVIII-lea, amestecurile și spațiile intermediare și-au găsit locul în teoria transformistă și evoluționistă. Știința a canalizat imaginarul biologic, fundamentându-l și amplificându-l. Nu mai există nimic imposibil într-un Univers infinit și la scara unui timp infinit. Omul diferit a populat spațiul și și-a însușit viitorul; poate că nu este altceva decât urmașul nostru.

Metamorfozele Omului diferit au ținut pasul cu dezvoltarea științelor și ideologiilor și cu noile aspirații din epoca tehnologiei. Astfel, de la un timp, capetele mari sunt preferate urechilor mari sau altor caricaturi, pentru că este limpede că omul mai evoluat de pe altă planetă, din zilele noastre, sau cel care va trăi cândva pe Terra va fi înzestrat cu o masă cerebrală considerabilă. Omul zburător a devenit o figură simbolică, mai cu seamă în secolul al XIX-lea, într-o vreme dominată de visul cuceririi văzduhului, apoi a spațiului; seamănă într-o câțva cu liliacul, de la care a împrumutat modelul pentru aripi. Cinocefalii (capcâinii) au dispărut; pare mai interesant astăzi să încerci să ridici câinii obișnuiți – ori alte animale – la nivelul omului, dacă nu chiar mai sus, ca în romanul lui Clifford J. Simak, *City* (1952), tradus în franceză cu titlul *Demain les chiens*. Concepția evoluționistă și, mai recent, atracția exercitată de mutanți, animale sau oameni, oferă posibilități biologice infinite, care depășesc cu mult varietățile până la urmă limitate ale imaginarului biologic tradițional.

Trebuie să mai adăugăm și fabricarea de oameni artificiali. Creatura lui Frankenstein (1818), imaginată de Mary Shelley (1797–1851), poate fi recunoscută cu ușurință, în pofida trăsăturilor de monstru fioros, dar ce se întâmplă oare cu omul construit, cu o sută de ani mai târziu, de Olaf Stapledon (1886–1950)? Acesta nu este altceva decât un creier uriaș, „instalat într-o turelă spațioasă din beton armat, cu diametrul

de vreo doisprezece metri... Nenumărate tuburi de metal, de sticlă și dintr-un fel de ebonită transportau sângele și substanțele chimice în tot sistemul“ (*Last and First Men*, 1930; tradus în franceză cu titlul *Les Derniers et les Premiers*).

Proiectele, deși foarte diferite, urmează aceeași linie fundamentală care unește trecutul îndepărtat cu viitorul îndepărtat, strămoșii abia desprinși din animalitate cu oamenii-zei care vor popula cândva galaxiile. Omul zăpezilor (Yeti) și extraterestrul sunt cele două figuri antitetice, dar de nedespărțit din mitologia evoluționistă ilustrată de Omul diferit.

Structura corpurilor aprinde și ea imaginația. Oamenii diferiți sunt, în cea mai mare parte, ființe alcătuite din carne și oase. Există însă și altceva: dacă nu oameni, cel puțin ființe înzestrate cu gândire, făcute din materie vegetală, precum minunații copaci wac-wac de care pomeneam mai înainte, urmate de creații mai recente, rezultat al posibilităților oferite de evoluționism. Mai departe, mult mai departe, surprizele vin din lumea minerală: J.H. Rosny Aîné (1856–1940) a propus o dublă soluție: xipehuzii care l-au precedat pe om și feromagnetali care îl vor înlocui. Potrivit acestei scheme, n-am fi decât un soi de „paranteză“ de carne într-o lume dominată de mineral. În sfârșit, punctul cel mai avansat este reprezentat de ființele imateriale, precum misteriosul Horla imaginat de Maupassant.

O ultimă trăsătură semnificativă a alterității biologice este legată de funcțiile vitale. Fiziologia Omului diferit variază de la o specie la alta. Se poate hrăni altfel, iar uneori nu mănâncă chiar deloc. Adesea este mai sănătos decât noi și nu cunoaște bolile. La capitolul longevitate apar diferențe uriașe. Indivizii din anumite specii nu trăiesc decât câțiva ani, ca de pildă pigmeii, despre care se spune că au o viață foarte scurtă, prin analogie cu statura. „Se căsătoresc la șase luni, fac copii la doi-trei ani și nu trăiesc mai mult de șase-șapte ani“ (Mandeville). În schimb, alte specii, trecute, prezente sau viitoare,

se remarcă printr-o longevitate impresionantă, care atinge sute sau chiar mii de ani.

Religia chineză numită taoism, întemeiată de Lao-tze, se caracterizează printr-o adevărată obsesie a longevității. Durata vieții trebuia să atingă cel puțin o mie de ani. Printre metodele preconizate se număra, în primul rând, controlul respirației. În India, yoga și-a propus un scop asemănător. Potrivit lui Marco Polo, cei ce o practicau trăiau până la o sută cincizeci-două sute de ani, uneori chiar trei sute cincizeci, după o sursă arabă. Știința modernă a preluat arhetipul, amplificându-i potențialul, prin evoluționismul biologic. Potrivit lui Stapledon, ultima specie umană care va trăi peste vreo două miliarde de ani va avea o speranță de viață de două sute cincizeci de mii de ani.

Longevitatea – asociată deseori spiritualizării ființei și sfințeniei – poate reprezenta o etapă, un fel de ucenicie pe calea nemuririi; este tocmai cazul celor două mentalități religioase: taoism și yoga. Însă insulele sau celelalte spații ferite unde trăiesc cei nemuritori se apropie mai curând de tărâmul celălalt. Nemurirea trece prin moarte.

De la subom la supraom

Corp diferit, spirit diferit. Însușirile psihice, intelectuale și morale ale Celorlalti alcătuiesc un șir foarte lung. Întregul spațiu este riguros jalonat; între fiară și zei nu există nici o întrerupere. Între subom și supraom, fiecare treaptă de conștiință, de inteligență, de forță spirituală, de înțelegere a lumii se materializează într-o gamă infinită de ființe.

Potrivit unei păreri adânc înrădăcinate, calitățile sau defectele fizice corespund celor spirituale. Urâtenia sau infirmitățile sunt adesea socotite semnele unei minți slabe sau tulburate. Comparația este, fără îndoială, în favoarea oamenilor normali, care sunt ai noștri. Demersul contrar este însă

și el prezent și se întâmplă ca unele caricaturi umane să fie, până la urmă, mai izbutite ca inteligență și morală decât prototipul frumuseții, ceea ce demonstrează că omul este mereu împărțit între sentimentul de superioritate și complexul de inferioritate.

Ar fi foarte interesant de urmărit în acest sens părerea despre speciile animale și prezența acestora în anumite sin-teze biologice. Ne-am obișnuit să vedem în trăsăturile care îl apropie pe Omul diferit de fiară semne ale unei condiții subumane. Așa se întâmplă cu Yeti și cu alți oameni sălbatici recunoscuți după trupul acoperit cu un păr des și lung ca o blană. Ideea inferiorității negrilor, susținută multă vreme, se întemeia tocmai pe înfățișarea lor socotită apropiată de cea a maimuțelor.

În toate aceste cazuri își spune cuvântul aroganța unei civilizații clădite pe antiteza cultură-natură. Societățile arhaice aveau cu totul altă părere despre animalul căruia i se atribuiau calități pe care omul nu le are sau nu le mai are: intuiția, clarviziunea, cunoașterea resorturilor tainice ale firii. În mai multe privințe, fiara era mai aproape de zei decât oamenii, care încercau s-o înțeleagă, să-i deslușească semnalele și să le urmeze. Departe de a fi o brută, omul-animal sau animalul umanizat se situa într-o zonă a spiritului care depășea condiția limitată a inteligenței omenești. Ar fi ridicol să credem că sirenele sunt doar niște făpturi jumătate femei, jumătate pești, de vreme ce îi dăruiau lui Ulise ceea ce nici o ființă omenească nu i-ar fi putut oferi: armonia și cunoașterea. Singura condiție era moartea, pentru că nu le era dat oamenilor vii să ajungă la această treaptă a desăvârșirii.

Despărțirea treptată a civilizației de mediu, perspectiva religioasă (animalul nu are suflet) și raționalistă (nu are nici minte) au dus la discreditarea formulei alternative. Abia în vremuri mai aproape de-ale noastre observăm o schimbare de atitudine. Descoperirea inteligenței delfinilor se înscrie

în această cotitură; să fie oare vorba de niște ființe din categoria Celorlalți?

Omul modern și-a schimbat mijloacele, dar nu și obiectivele. A părăsit calea fiarelor, preferând rațiunea intuiției, demersul științific cunoașterii nemijlocite. Însă caută mereu să iasă din temnița neîncăpătoare care îi limitează capacitățile spirituale și intelectuale. Înțelege o mulțime de lucruri și va înțelege tot mai multe, dar știe că nu va înțelege niciodată nimic esențial. Omul diferit este chemat în ajutor, ca să dărâme zidurile și să arunce o punte între rațiunea umană și cea universală.

Omul dorește nu numai să înțeleagă, ci și să acționeze. Din nefericire, este prizonier: al propriei mediocrități intelectuale, al materiei, al timpului, al istoriei. Eliberarea spiritului i-ar îngădui să obțină controlul asupra propriului corp, asupra realităților materiale, spațiului și timpului. Telepatia, clarviziunea, cunoașterea viitorului, capacitatea de a ieși din învelișul de carne, călătoria în timp și spațiu și chiar în lumea de dincolo se numără printre cele mai frecvente proiecte experimentate prin intermediul Celorlalți.

O mulțime de însușiri și de fapte îndrăznețe care, împreună, ar face din om o ființă atoașteștiutoare și atotputernică.

Obiceiuri ciudate: nudismul, canibalismul, exploatarea bărbaților de către femei

Cel de-al treilea criteriu este reprezentat de comportament și obiceiuri. Condiția umană este limitată de interdicții, a căror încălcare îl apropie pe om de fiară sau de zei. Astfel, în toate culturile, hrana și sexul fac obiectul unor reglementări foarte severe. În general, incestul este interzis. Promiscuitatea și desfrâul sunt condamnate după norme diferite, dar mereu prezente. Mâncatul cărnii crude nu este socotit ca fiind un obicei tocmai omenesc, ca și renunțarea la carne și ali-

mentația bazată numai pe vegetale. Cel mai rău este, bineînțeles, să-ți mănânci aproapele. Antropofagia s-a impus de mult ca unul din semnele cele mai izbitoare de alteritate, care alimentează un mit foarte vechi și foarte atractiv. Deși canibalismul pur și dur ca mod obișnuit de alimentație nu a existat nicăieri și niciodată, unele comunități au fost caracterizate drept canibale prin definiție și prin excelență. Antropofagia merge adesea mână în mână cu incestul și întruchipează dezordinea totală, treapta supremă de alteritate morală.

Irlandezii, de pildă, ar fi „mai sălbatici decât britanicii. Sunt deopotrivă antropofagi și ierbivori, și este o mare cinste pentru copii să-și mănânce tatăl când moare. Bărbații se unesc în văzul lumii cu orice femeie, chiar dacă le este mamă ori soră.“

Se cuvine precizat faptul că nu este vorba de irlandezii din zilele noastre, ci de strămoșii lor din vechime, responsabilitatea informației de mai sus revenind lui Strabo, marele geograf grec din secolul I î.Cr.

Goliciunea ridică o problemă mai complexă. Este limpede că pentru un om civilizat, deci îmbrăcat, goliciunea, care exprimă *starea de natură*, în antiteză cu *starea de cultură*, este percepută ca o manifestare de alteritate. Dar la ce nivel? Antichitatea clasică pare să-i fi acordat o importanță moderată. Pentru Biblie însă, distincția este fundamentală. Înainte de păcat, Adam și Eva sunt înfățișați goi, iar după păcat, îmbrăcați. Așadar, comunitatea care practica nuditatea se plasa în afara umanității normale, în afara Istoriei. Educația religioasă și rigoarea morală sporită au dus, la sfârșitul Evului Mediu, la învestirea goliciunii cu atributele unei alterități profunde. Trupurile goale au devenit o adevărată obsesie, legată de promiscuitatea sexuală și de canibalism:

„În acest ținut“ – istorisește Mandeville – „căldura este nespus de mare, iar bărbații și femeile obișnuiesc să umble în pielea goală, bătându-și joc de străinii pe care îi văd

îmbrăcați [...]. Femeile nu se mărită, ci sunt ale tuturor și nu se împotrivesc nici unui bărbat.“ Nu numai femeile, ci și ogoarele sunt ale tuturor: „Ogoarele sunt puse laolaltă: unul le stăpânește vreme de un an, apoi vine rândul altuia și tot așa, fiecare luând ceea ce îi face trebuință [...]. Astfel, toți sunt la fel de avuți.“ „Au însă un obicei rău, pentru că le place să mănânce carne de om mai mult decât orice altă carne [...]. Negustorii cutreieră ținutul să vândă copii, iar oamenii îi cumpără. Dacă sunt dolofani, îi mănâncă repede, iar dacă sunt slabi, îi pun la îngrășat și spun că nu se află pe lume carne mai bună și mai dulce.“

Rândurile de mai sus sunt aproape desăvârșite. Nudism, comunism, canibalism – adică lumea cu fundul în sus!

Raportul goliciune–licență sexuală–canibalism s-a păstrat până la începutul epocii moderne, cu toate că primul element al triadei a cunoscut un fel de valorizare în vremea Renașterii. Influența artei antice, întoarcerea la concepția clasică a frumuseții trupului, repunerea în drepturi a mitului Vârstei de aur, toate au contribuit la reabilitarea parțială a goliciunii. Aceasta putea fi interpretată deopotrivă ca un semn de inferioritate, chiar de bestialitate, sau, dimpotrivă, ca o manifestare a condiției firești a omului, față de acțiunea corupătoare a civilizației.

Oamenii Renașterii aveau vederi largi. Morala burgheză care a copleșit spiritele în cursul secolelor următoare a fost mai puțin conciliantă. Dacă se spunea că haina face pe om, lipsa ei îl făcea neapărat pe om diferit. În vremea când o gleznă zărită pe furiș era un adevărat eveniment, goliciunea totală nu era văzută cu ochi buni, ca fenomen social. Omul gol a fost alungat pentru multă vreme la marginea umanității, într-o zonă unde toate viciile erau îngăduite și practicate. Oamenii adevărați trebuiau să se îmbrace cum se cuvine. Abia în secolul al XX-lea trupul gol a fost din nou valorizat și în cele din urmă banalizat.

Dacă dezordinea sexuală este percepută ca un semn grav de alteritate, nu înseamnă că segregarea sexelor este mai aproape de normalitate. Societățile unisex se înscriu în chip firesc în categoria popoarelor fabuloase. De pildă, există unele locuri, mai ales insule, locuite exclusiv fie de bărbați, fie de femei, aflate îndeobște în apropiere unele de altele, spre a înlesni întâlnirile periodice indispensabile pentru perpetuarea speciei. Mai există și celebrul caz al amazoanelor, femeile războinice care trăiau, potrivit anticilor, în ținutul Pontului (Asia Mică), înainte de războiul troian. Amazoaanele se însoțeau cu locuitorii ținuturilor vecine, le păstrau pe fete și se descotoroseau de băieți, pentru a menține caracterul exclusiv feminin al comunității.

Potrivit unei alte versiuni a mitului, bărbații erau totuși acceptați, dar în ce condiții! Diodor din Sicilia (secolul I î.Cr.) ne povestește, în *Biblioteca istorică*, că aceștia „erau umiliți și ținuți în sclavie“. Iată câteva amănunte legate de amazoaanele din Africa, din care reiese că rolurile erau cu totul răsturnate: „Obiceiul este ca femeile să facă armata, o anumită perioadă, rămânând fecioare. După ce perioada se încheie, femeile se apropie de bărbați ca să aibă copii; lor li se încredințează treburile importante și toate funcțiile publice. Bărbații își petrec viața pe lângă casă, ca femeile de la noi, și nu fac decât treburi casnice; sunt ținuți departe de armată, de funcțiile înalte și de treburile obștei care i-ar putea îndemna să încerce să scape de jugul femeilor. După ce nasc, amazoaanele își încredințează pruncii bărbaților, care îi hrănesc cu lapte și cu alte lucruri potrivite pentru vârsta lor...“

Răsturnarea condiției firești a sexelor atingea un grad de alteritate greu de imaginat, ceea ce explică plasarea amazoanelor la mare distanță, nu numai în spațiu, ci și în timp, într-un trecut îndepărtat, în orice caz înainte de războiul troian, în vremurile anteistorice ale eroilor. De fapt, amazoaanele din

Africa au fost nimicite de Hercule odată cu adversarele lor Gorgonele, alți monștri feminini. Comportarea amazoanelor trimitea la matriarhat, descoperit și plasat tocmai în vremurile preistorice de către unii savanți și ideologi „femiști“, printre care și Engels, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Amazoanele erau astfel reabilitate și răzbunate!

Raporturile erotice dintre ființa omenească reală și ființa omenească diferită dau și ele naștere la o mulțime de fantasmе. Există o gamă întreagă de altfel de relații sexuale, care atâta imaginația, de la femeile posedate de sălbatici până la bărbații răpiți de zâne.

După cum am constatat, alteritatea se hrănește din antitezele aflate la cele două extreme față de normalitate. Se trece astfel de la *canibalism* la *vegetarianism*, și cum bucătăria exprimă cel mai bine sufletul omenesc, de la *bestialitate* la *sfințenie*. Iată un minunat efect de contrast la Herodot, care ne prezintă, nu departe de triburile sălbatice și însetate de sânge, chiar canibale, ale sciților, un neam de-a dreptul angelic: argipeenii sau arimfeenii: „Trăiesc hrănindu-se cu roadele unui pom cu numele de pontic... Când roadele se coc, le storc într-un petec de pânză și obțin o licoare neagră și groasă, pe care o beau amestecată cu lapte... Șed tot anul sub pom... Nimeni nu-i jignește, fiind socotiți ca un soi de sfinți. Nu au nici un fel de arme de război. Vecinii îi iau ca arbitri pentru diferendele dintre ei, iar cine ajunge în țara lor găsește un adăpost sigur, unde nimeni nu îndrăznește să-l atace.“

Mandeville cunoaște o insulă locuită de „oameni buni și cinstiți, care trăiesc drept... Nu sunt nici mândri, nici pizmași, nici trândavi, nici destrăbălați, nici iuți la mânie, nici lacomi, nu urăsc pe nimeni și nici nu fac nimănui ceea ce nu le place să li se facă lor... Pe insula aceea nu se află nici hoți, nici uci-gași, nici femei ușoare, nici cerșetori și nimeni n-a fost nici-odată omorât. Oamenii sunt, de asemenea, curați și duc o

viață la fel de sfântă ca și călugării, postind în toate zilele“ Atâtea virtuți fac din om o ființă aproape neomenească.

Canibali și vegetarieni, brute și sfinți, Oamenii diferiți n-au nimic în comun, în afară de natura lor ciudată, care îi deosebește de omul obișnuit și prea mediocra lui condiție.

Vârsta de aur și Utopia

Omul diferit ia parte la o viață socială diferită. Ne însoțește în inima societăților fictive, construite în jurul a două modele opuse. Pe de o parte, o formulă foarte permisivă, chiar anarhică, în care nici o constrângere nu tulbură bucuria vieții, adică Vârsta de aur cântată de Hesiod și reluată apoi în nenumărate variante. Potrivit poetului grec, oamenii trăiau „asemenea zeilor, cu inima ușoară, lipsită de povara grijilor, la adăpost de suferințe și de neazuri; nu-i pândeau bătrânețea cea cumplită, așa că, mereu tineri și în putere, o duceau tot într-o petrecere, departe de toate relele“.

Arhetipul a fost preluat de ideologiile și mișcările milenariste – atât religioase, cât și secularizate – care au vestit fără încetare o vreme a egalității sociale, a armoniei și a fericirii, cu deosebirea că nu mai era situată la început, precum Vârsta de aur, ci la sfârșitul Istoriei. Sălbaticul cel bun, personaj atât de îndrăgit de cărturarii iluminiști, povestea și el ceva asemănător, transpunând într-un decor exotic inocența și fericirea din timpurile primitive.

Cea de-a doua formulă este Utopia, care abolește pur și simplu libertatea. Scopul proclamat – tot fericirea – este subordonat unui principiu de eficiență. Nu individul, ci comunitatea contează. Mecanismul social trebuie reglat cu grijă, fiecare având locul și rolul său bine stabilit.

Destructurarea societății sau, dimpotrivă, consolidarea ei în vederea unei ipotetice perfecțiuni? Omul diferit a fost

adesea pus să arbitreze în această dezbatere de cea mai mare gravitate.

Toate caracteristicile menționate se combină în configurații nenumărate, datele biologice, intelectuale și sociale prezentând decalaje, foarte variabile, față de realitățile cunoscute.

Unul dintre primele exemple de construcție globală diferită este menționat de Diodor din Sicilia, tot în *Biblioteca istorică*, și privește vestita insulă descoperită de Iambulus în Oceanul Meridional. Insulă diferită, în primul rând, prin condițiile de viață paradiziace: „Locuitorii nu suferă nici de cald, nici de frig. Aici domnește toamna veșnică... Zilele sunt tot timpul egale cu nopțile... Oamenii locuiesc sub cerul liber, pe pajiști, unde găsesc tot ce le trebuie pentru a trăi, pentru că datorită bogăției pământului și climei au mai multe roade decât le trebuie.”

Locuitorii sunt chipeși, mlădioși și înalți de aproape doi metri. Au limba despicată, așa că scot toate sunetele imaginabile, cunosc limba păsărilor și pot vorbi cu două persoane deodată. Trăiesc mult, până la vârsta de o sută cincizeci de ani, fără să se îmbolnăvească, după care se despart de viață de bunăvoie. Totuși, „o lege aspră îi condamnă la moarte pe cei diformi ori schilozi”.

Căsătoria nu este cunoscută, femeile sunt ale tuturor, iar copiii sunt crescuți împreună. Nu există nici gelozie, nici ambiție. Oamenii duc o viață simplă și sănătoasă. Totul este rânduit cu grijă, și funcțiile publice, și traiul de zi cu zi, chiar și hrana. Sistemul social, simplu și precis, seamănă întru câtva cu comunismul.

Lipsa de griji a Vârstei de aur se combină cu rigorile Utopiei. Sinteza adună laolaltă câteva teme care vor reveni adesea: integrarea în natură, desăvârșirea biologică, însușirile minunate ale Omului diferit, anularea contradicțiilor sociale și a tabuurilor sexuale.

Frontiera mobilă

Unde anume se află omenirile diferite? Pretutindeni, și departe, și aproape de noi.

Potrivit primei lor vocații, care rămâne cea mai puternică, le găsim la marginea lumii, înșirate de-a lungul hotarului dintre spațiul cunoscut și cel necunoscut. Așezarea aceasta corespunde perfect esenței Omului diferit: omenesc și ne-omenesc deopotrivă, este și dintre noi, și de aiurea.

Poziția marginală îi explică permanenta migrație. Hotarele lumii se mișcă tot timpul, și odată cu ele se mișcă și Omul diferit.

Pentru Homer, granițele Mediteranei coincid cu cele ale lumii. Urmează apoi spațiul Sciției, al insulelor britanice, al Africii de Nord, al Indiei. Mai departe, un Extrem Orient fabulos hrănește visele de sfârșit de Ev Mediu. Jumătatea de sud a globului, vestitul continent austral și insulele Pacificului s-au deschis larg omenirilor diferite în vremea marilor descoperiri.

Mai departe, tot mai departe. Fiecare poziție câștigată de exploratori era pierdută de Omul diferit, care nu s-a lăsat totuși niciodată cuprins de panică. S-a retras în liniște, pas cu pas.

După continentul austral, nu-i mai rămânea decât să se mute în spațiul cosmic. Luna a fost prima care i-a oferit adăpost. Au urmat Marte, Venus și celelalte planete. Rând pe rând, toate pozițiile au căzut.

Au rămas stelele, galaxiile ca ultimă soluție. Cel puțin n-au cum să cadă.

Există și o variantă specială a migrației spațiale. Decât să sară din planetă în planetă, unii oameni diferiți s-au îndreptat spre tărâmul din străfundurile pământului, spațiu mai strâmt decât universul galactic, dar care, bine pus în valoare, s-a dovedit destul de încăpător pentru o diversitate destul de mare de forme biologice și sociale.

Insulele sau planetele Oceanului

Un alt concept fundamental este cel de insularitate. Câte insule, atâtea lumi, chiar dacă sunt concentrate, în miniatură. Sunt locuri în care se poate întâmpla orice.

Și pentru că avem de unde alege, iată o întâmplare printre atâtea altele, povestită de niște călători arabi nevoiți să caute adăpost pe o insulă pierdută în mările Indiei, unde au avut nenorocul să dea peste una din acele comunități de femei despre care vorbeam mai înainte.

„Deodată, din inima insulei răsare o ceată de femei al căror număr doar Dumnezeu îl putea ști. Se reped asupra bărbaților, câte o mie ori mai mult de fiecare bărbat. Îi mână spre munți, unde se slujesc apoi de dâșii pentru plăcerile lor. Lupta dintre ele nu conținește niciodată, iar bărbatul este al celei mai puternice. Bărbații vlăguși piereau unul după altul...” (din *Cartea minunilor din India*).

O insulă și-atât. Când pleci undeva, mori puțin, dar când te aventurezi pe mare, mori ceva mai mult. Antiteză a uscatului, element nedefinit, straniu, instabil, primejdios, Oceanul planetar a stârnit dintotdeauna teama, dar și fascinația, îndemnând la călătorii inițiatice. Un periplu pe mări aducea într-o câțva cu o călătorie pe tărâmul celălalt. Călătorul părăsea lumea ca să învie sub alt cer, în altă lume.

În numeroase tradiții, Oceanul închipuie haosul începutului, din care țâșnește creația, manifestarea acesteia fiind uscatul, insula. Fiecare insulă era rodul unei creații anume. Lumea noastră locuită, *oikumena* (Europa–Asia–Africa), nu era altceva, spun anticii, decât o insulă mare, înconjurată de apele Oceanului.

Răspândite în imensitatea unui element diferit, insulele au fost multă vreme văzute ca niște lumi închise, care se aflau cu lumea cunoscută – insula noastră – într-un raport asemănător celui stabilit mai târziu între Pământ și planete. Până

și distanțele erau comparabile, ca durată. Luna este în zilele noastre mai aproape decât erau planetele oceanului în Evul Mediu, când îi așteptau pe cei dintâi vizitatori de pe planeta Europa. O expediție de pe Terra pe Marte ne-ar putea da o idee aproximativă cu privire la durata, greutățile și primejdiile unei călătorii pe mare înainte de zorii epocii moderne.

Față de puținătatea planetelor, insulele sunt deosebit de numeroase, iar în închipuire erau încă și mai multe decât aieveau. Spre sfârșitul secolului al XIII-lea, Marco Polo găsea nu mai puțin de douăsprezece mii șapte sute, numai în apele Indiilor orientale! O infinitate de lumi, fiecare cu specificul său. La rândul lui, Mandeville era cât se poate de conștient de rolul „multiplicator“ al insulelor:

„În aceste insule se află o mulțime de oameni ciudați. Una este locuită de oameni înalți, ca niște uriași, și grozav de urâți: au un singur ochi în frunte și se hrănesc numai cu carne crudă și cu pește crud. Pe altă insulă, spre miazăzi, locuiesc oameni sluiți și răi din fire, fără cap, care au ochii pe umeri și gura pe piept, tăiată în chip de potcoavă. Iar pe altă insulă trăiesc oameni cu fața netedă, fără nas, fără ochi, doar cu două găurele rotunde în loc de ochi și cu gura fără buze, ca o crăpătură. Iar pe altă insulă se află oameni cu înfățișare ciudată, care au buza de jos atât de mare, încât atunci când vor să tragă un pui de somn ziua, la soare, își trag buza peste chip, să le țină umbră. Iar pe altă insulă se află oameni scunzi de tot, ca niște pitici, totuși mai înalți decât pigmeii [...]. Iar pe altă insulă [...]. Și pe altă insulă...”

Se dovedește, așadar, că insula este un loc privilegiat pentru Omul diferit, sub toate înfățișările sale, fiind în același timp un laborator pentru experiențe sociale dintre cele mai năstrușnice, de vreme ce și Utopiile și-au găsit locul tot pe niște insule.

O categorie aparte este aceea a insulelor transcendente, care oferă puncte de convergență cu lumea cealaltă, mai ales

într-o variantă paradiziacă. Aflate în afara Istoriei, acestea sunt neatinse de trecerea timpului și propun o stare de armonie neîntreruptă. Este cazul anumitor insule indiene, chineze sau celte (precum vestita Avalon) și chiar al Paradisului terestru al creștinilor, pe care l-au căutat dincolo de Ocean sfântul Brendan în secolul al VI-lea și Columb cu o mie de ani mai târziu. Condiția paradiziacă poate fi de altfel mai mult ori mai puțin atenuată, dacă nu chiar secularizată în versiunea modernă, precum Paradisul polinezian descoperit de exploratorii și filozofii din epoca Luminilor.

Chiar nefiind identificată cu absolutul, insula apare adesea ca un loc plin de taine, fermecat, unde călătorul este prins într-o țesătură de întâmplări și de înțelesuri de nepătruns pentru o minte obișnuită.

Fără îndoială că este vorba de un arhetip, cu forme care se adaptează la evoluția istorică, manifestându-se mai mult sau mai puțin intens, de la o epocă la alta. La Homer, insulele sau ținuturile îndepărtate ocupă un loc esențial în jocul alterității: insula lui Calypso, insula lui Circe, insula Sirenelor... Antichitatea clasică a exploatat și ea modelul insular: insulele britanice – sălbatice, insulele Fortunate – paradizice, insula lui Iambulus – utopică; dar este evident că proiectul global de alteritate nu se sprijinea în primul rând pe o astfel de structură. Mediterana era cam prea cunoscută, în vreme ce Oceanul rămânea departe, cu un loc destul de marginal în imaginarul geografic al grecilor și romanilor. Popoarele fabuloase erau așezate, de regulă, la marginea lumii, în zone mai degrabă continentale decât maritime, precum Africa, Sciția ori India.

În schimb, cultura medievală europeană a fost încadrată de doi poli ai alterității, cu dominantă oceanică, adică insulară. Pe de o parte Atlanticul, depozitar al imaginarii celtice și scandinave, iar pe de altă parte Oceanul Indian, cu miturile antice îmbogățite prin aportul arab și răspândite de călători

la sfârșitul Evului Mediu. Marco Polo și Mandeville se află în frunte, dovedind o adevărată obsesie pentru lumile insulare.

Obsesia cu pricina a contribuit în chip hotărâtor la declanșarea uneia dintre cele mai extraordinare aventuri ale omenirii: șirul marilor descoperiri geografice. Căutarea de insule și țărmuri noi – reale ori imagine – i-a dus pe exploratori de la un capăt la celălalt al lumii. În secolul al XVIII-lea, în epoca Luminilor, insula mai era un spațiu privilegiat al Utopiei și un loc de întâlnire cu tot soiul de ciudățenii și mai ales cu Ceilalți. Nu după multă vreme a venit însă și declinul, ca urmare a ultimelor mari explorări care au spulberat bună parte din fantezmele insulare, oricum cele mai năstrușnice. Declinul a fost însă relativ, pentru că nu a anulat niciodată cu totul atracția exercitată de insulă, ca loc de taină și dorință. *Insula misterioasă* a lui Jules Verne a apărut în anul 1874. Mitul „Paradisului polinezian“, cristalizat în secolul al XVIII-lea, s-a prelungit până în zilele noastre.

În realitate, insularitatea nu s-a mărginit niciodată la insule în sensul propriu al termenului. Și pământul ascunde forme de alteritate de tip insular, colțuri păstrate cu grijă și apărute, ascunse în adâncul unor ținuturi greu accesibile: păduri, munți, peșteri, deșerturi, mlaștini, ca să nu mai vorbim de spațiile mai vaste aflate în măruntaiele pământului ori în adâncul oceanelor și care reprezintă, în sânul lumii, hotare ce despart, uneori chiar lângă noi, entități diferite.

Supraviețuirea insulei ca lume diferită în zilele noastre a îmbrăcat două aspecte: pe de o parte proiecția în spațiu, în funcție de modificarea frontierei mobile. Insule ale spațiului, ivite din haosul cosmic, planetele se înscriu în tipologia fundamentală a insulei, creație independentă, loc de ședere pentru Celălalt, poartă deschisă către Absolut.

Pe de altă parte, în pofida unei explorări terestre aparent epuizate, cam peste tot au dăinuit ori au fost ridicate bastioane ale alterității, conform nevoilor cauzei. Fără a fi cu totul

date uitării, insulele Oceanului oferă soluții de izolare tot mai puțin eficiente; spațiul acvatic – cu excepția marilor adâncimi – a devenit mai degrabă o punte de legătură decât un obstacol. Alteritatea radicală se păstrează mult mai bine în unele locuri amenajate și apărate de bariere de netrecut, în inima zonelor continentale. Minunata lume a peșterilor, imaginată în anul 1896 de J.H. Rosny Aîné, *Lumea uitată* a lui Arthur Conan Doyle, publicată în anul 1912, care rămâne scrierea clasică a genului, ținuturile sălbaticilor din zilele noastre ori ale celor din urmă dinozauri, dar și civilizația evoluată căutată de colonelul Fawcett în Amazonia, precum și bazele, mai cu seamă subterane, ale extratereștrilor reprezintă câteva puncte dintr-un arhipelag al alterității integrat în lumea noastră.

Fascinația insulei și semnificațiile insularității, ca manifestări ale alterității radicale, își păstrează pe deplin actualitatea. Avem de-a face cu o aplecare a spiritului care ține de fondul esențial al imaginarului.

Sunt peste tot!

Suntem încă departe de a fi epuizat toate posibilitățile. Cea care ne frământă cel mai mult este că *Ei* se află printre noi, în cetate. Ca înfățișare, nu sunt nicidecum deosebiți, ba chiar seamănă cu noi, așa că sunt și mai primejdioși, iar comunitatea este amenințată din interior.

Este vorba fie de un Altul care a luat chipul nostru (un străin ori un nepământean), fie de un membru al comunității căruia i se atribuie un suflet diferit și chiar o înfățișare ce urmează să se schimbe, să devină diferită. În ultimul caz, alteritatea normală este împinsă spre forme radicale de alteritate, pe care comunitatea nu le mai poate îngădui. Așa s-a întâmplat, de pildă, cu evreii în Germania nazistă sau cu dușmanul de clasă în lumea comunistă.

Apoi, dacă dorim cu orice preț să întâlnim ființe diferite, nimic nu ne împiedică să trecem peste determinările spațiale, lucru de altfel inevitabil în cazul celor nevoiți să parcurgă distanțe de mii de ani-lumină. Se poate astfel presupune existența unor lumi paralele, integrate în lumea noastră ori aflate într-o altă dimensiune, ceea ce înseamnă abolirea spațiului clasic, soluție radicală, de natură să rezolve toate dificultățile.

Extrem de complicată în aparență, teoria cu privire la Omul diferit se dovedește până la urmă cât se poate de simplă, acesta putând apărea oriunde, cu condiția ca prezența să-i fie solicitată. Dacă-l dorim, dacă-l chemăm, nici spațiul, nici căile de acces nu vor fi o problemă și totul se va petrece întocmai după regulile imaginarului.

Principiul de „eluzivitate“

Din nefericire, este greu de contactat. Dacă înlăturăm oamenii obișnuiți cărora li se atribuie uneori trăsăturile Omului diferit, acesta se dovedește a fi extrem de discret. Ai nevoie de o stare de grație ori de un dram de noroc pentru a te bucura de tovarășia lui, aventura fiind rezervată celor inițiați ori pur și simplu norocoși. L-am putea parafraza pe La Rochefoucauld, afirmând că Omul diferit este asemenea spiritelor: toată lumea vorbește despre el, dar nu mulți sunt cei care l-au văzut.

Nimeni n-a văzut și, probabil, nu va zări niciodată vreun duh, vreun spiriduș, vreun om al zăpezilor ori vreun extraterestru plimbându-se pe stradă. Nici unul dintre aceștia nu pare prea dornic de a-și trimite reprezentanții la conferințele planetare ori interplanetare și nici de a da vreun interviu în direct.

Nici nu ne apropiem bine de ei că se fac nevăzuți. Cei mai mulți dintre muritori află despre existența lor din mărturiile altora.

Eluzivitatea este termenul propus pentru definirea nesfârșitului joc de-a v-ați ascunselea. Bertrand Méheust l-a folosit în anul 1978 pentru a descrie fenomenul farfuriilor zburătoare. Jean-Bruno Renard îl preia, într-o accepțiune lărgită; după părerea lui, „ostentația și dispariția“ caracterizează „toate fenomenele misterioase, de la creaturile pământene necunoscute până la extraterestri, de la fantome până la manifestările parapsihologice“.

Ne aflăm pe tărâmul credințelor. Nimeni nu va putea dovedi vreodată că Omul diferit este o ființă în carne și oase. După cum nimeni nu va putea dovedi că nu există.

De ce?

Căutarea Omului diferit este una dintre aventurile cele mai fascinante pentru mintea omenească. Deși nu-l putem zări, ne obsedează; de fapt, nu ne-a părăsit nici o clipă de la începutul Istoriei. Ține de miezul tare al imaginarului. Conviețuim în simbioză. De ce oare? Iată o întrebare ce cuprinde mai multe elemente.

Să fie un joc ori o participare „reală“, prin mijlocirea a ceea ce poartă îndeobște numele de „trăiri mitice“? Un vis ori o ipoteză științifică? Un artificiu literar sau o perspectivă filozofico-religioasă? O psihoză ori o constatare de bun-simț? Celebra replică hamletiană lasă deschise toate posibilitățile: „Sunt mai multe lucruri în cer și pe pământ, Horatio, decât în filozofia ta.“

În orice caz, nimic nu este gratuit și nici nevinovat, nici măcar jocul sau visul. Avem, așadar, tot dreptul să pornim în căutarea unui principiu unificator.

Prin Omul diferit este pusă la îndoială însăși condiția umană „normală“, al cărei spațiu biologic, intelectual, moral și social este extrem de limitat. Suntem cu toții programați încă din clipa nașterii. Parcursul fiind cunoscut dinainte, nu ne putem îndepărta de reguli decât prin mijlocirea Omului diferit.

Acesta exprimă deopotrivă visul întoarcerii la origini și setea de perfecționare. Aflat undeva între natura neîmblânzită și cerul zeilor, omul este ispitit deopotrivă de cele două moduri de existență.

Se simte atras de universul primitiv: bogat și exuberant, lipsit de constrângeri, cu granițe schimbătoare și adesea monstruoase. Este lumea dinainte de bine și de rău, o lume ce nu cunoaște tabuurile sociale, ci doar legile firii. Sexul și sângele nu sunt îngrădite în nici un fel. Incestul și antropofagia nu mai apar ca niște crime, deoarece nu există crimă. Faptul că se întâlnesc la tot pasul este dovada unor pulsiiuni ascunse, acoperite de pojghița civilizațiilor, nemărturisite și înfrânate, dar puse pe seama unor societăți diferite, unde se pot desfășura în voie. Ajungi astfel incestuos și canibal prin procură.

Împărăția simțurilor se află față în față cu aceea a spiritului. Natura este înăbușită și toate legăturile cu ea sunt rupte. Omul încearcă să se elibereze de materie și să-și depășească condiția prin puterea minții și a sufletului. Este calea cuceritorilor, a înțelepților, a sfinților. Stăpânirea lumii, cunoașterea Absolutului ori înălțarea spirituală până la identificarea cu Dumnezeu – iată scopurile înalte căutate cu ajutorul unor modele pe care numai Celălalt este în stare să le ofere.

Uneori, cele două tendințe contradictorii se întâlnesc. Zeul și fiara se aseamănă prin faptul că resping mediocritatea umană și prin sensul profund al libertății fără margini.

Dacă Omul diferit nu este, într-o anumită măsură, decât omul real prin procură, trebuie să constatăm că, odată venită pe lume, creatura începe să-și trăiască propria viață, reeditând cunoscuta istorie a lui Frankenstein. Deși este o reflectare a conștiinței noastre, devine totodată o entitate independentă.

Astfel, Omul diferit începe să se răspândească prin lume, iar noi îl căutăm cu disperare, pentru a găsi elementele necesare unei comparații. Dacă nu ajungem la el, riscăm să

rămânem mereu singuri, fără a înțelege nimic esențial în ceea ce privește ființa noastră, destinul și locul nostru în Univers. Trebuie să înlăturăm cu orice preț zidurile între care se află întemnițată omenirea. Numai că în prezența unei alte lumi, ce nu poate fi pătrunsă și nici stăpânită, omul se arată deopotrivă curios și cuprins de frică, fiind încercat de sentimente amestecate de dorință și neliniște. Insula canibalilor și farfuria zburătoare a extraterestrilor ne atrag într-o aventură al cărei sfârșit nu este cunoscut dinainte.

Omul diferit întruchipează tainele unui univers inepuizabil, plin de făgăduințe și de primejdii. Mereu, ca o obsesie, cântul sirenei cu mesaj echivoc: cunoaștere, armonie, dragoste, viață veșnică sau moarte, dispariție în neant...

Aspirația *religioasă* este lesne de identificat. Celălalt poate deveni călăuză spirituală ori mântuitor. Este cazul insulelor paradizice locuite de drepti ori, mai încoace, de extraterestri care vestesc sfârșitul lumii și un soi de judecată de apoi.

Dincolo de calitățile arhetipale, Omul diferit se remarcă printr-un șir întreg de însușiri secundare și schimbătoare. Adaptabil prin excelență, este o făptură cameleonică, a cărei înfățișare se schimbă după împrejurări. Ajunge să te uiți la chipul lui – mereu altul – ca să înțelegi ceea ce se petrece *la noi*. Fiecare cultură, fiecare epocă, fiecare generație, fiecare ideologie se exprimă prin propria producție de Oameni diferiți. Pentru istoric, este un indicator esențial. Istoria Celorlalți, decodificată, descifrată, redevine istoria noastră.

Omul diferit oglindește deopotrivă permanențele spiritului omenesc și avatarurile sale de-a lungul Istoriei. Vorbește-mi despre Omul tău diferit și-am să-ți spun cine ești.

II

Monștri și sălbatici

O insulă mare, numită Oikumena

În primele faze de evoluție, Omul diferit s-a încadrat într-o schemă geografică originară din Orientul Apropiat, preluată și perfecționată de greci. Lumea locuită, *oikumena*, avea la început forma unui cerc ori a unui dreptunghi. O insulă mare, înconjurată de fluviul Ocean, al cărui mal exterior dădea spre un spațiu nedefinit sau, în orice caz, necunoscut. Ținuturile de la capătul lumii – aflate de-a lungul malului interior ori pe insule – ofereau spectacolul celor mai felurite minuni și ciudățenii, evocate de Homer, Hesiod și alți poeți din perioada arhaică.

Decor luxuriant, având printre elementele de bază pajiștea verde și înflorită, simbol al vieții, nașterii și morții. Locuri ce adăposteau zei și zeițe, precum vestita insulă a lui Calypso, dar și făpturi monstruoase, ca gorgonele, grifonii, ciclopii ori sirenele. Tot aici se aflau popoarele fericite, pentru care Istoria se oprise la Vârsta de aur și care nu cunoșteau, așadar, grijile și necazurile de zi cu zi. Acestui spațiu situat în afara Istoriei îi aparțineau, printre alții, etiopienii, despre care Homer spune că duceau o viață fericită și ședea la ospete alături de zei.

Așa se prezenta amalgamul originar, atunci când cele trei componente ale universului – natura, omul și zeii – nu erau încă despărțite.

Mai târziu, începând cu secolul al VI-lea d.Cr., cărturarii și-au asumat răspunderea asupra lumii și au schimbat unele detalii, însă edificiul s-a sprijinit în continuare pe vechile temelii. Fluviul Ocean a devenit un ocean adevărat, cu

mărilor alăturate. Pe insula cea mare s-au ivit trei continente: Europa, Asia și Africa. Nu s-a schimbat nimic esențial. Raporturile dintre centru (Grecia) și periferie (marginile Oceanului) au fost în continuare supuse acelorași criterii și acelorași valori.

Metoda științifică, inventată de greci, nu se opune nici decum mitologiei sau ideologiei, care nu este altceva decât o mitologie travestită. Departe de a anula miturile, știința le analizează, le transfigurează și în cele din urmă le asimilează, în noua lor formă.

Frigul și căldura

Grecilor le plăcea simetria și credeau în virtuțile geometriei și logicii. Omul normal trebuia să locuiască în centrul lumii (Grecia, Mediterana). Pe măsura îndepărtării de această regiune, alteritatea era din ce în ce mai evidentă. Natura, clima, ființele, societățile erau toate implicate în jocul determinat de geografia puternic ideologizată.

O teorie asupra climei, deosebit de riguroasă, exacerba diferențele și situa normalitatea într-un teritoriu limitat. Este teoria celor „cinci zone“, atribuită filozofului Parmenide (sec. al V-lea î.Cr.). Pe globul pământesc, de la un pol la celălalt, se înșirau o zonă rece, o alta temperată, apoi o zonă toridă de-o parte și de alta a Ecuatorului, și din nou o zonă temperată și una rece.

Până acum, nimic deosebit: dispunerea seamănă în chip izbitor cu datele climatice reale. Cu excepția faptului că, în interpretarea anticilor, când era frig sau cald, era fără măsură. Zona temperată, practic singura în care se putea trăi, corespundea în mare teritoriului greco-roman. Ceva mai sus, spre nord, ceva mai jos, spre sud, dezastrul climatic era deplin. Către granițele Imperiului Roman, lucrurile începeau să se înrăutățească. Exilat la Tomis, pe țărmul Mării Negre, la

granița de nord a Imperiului, Ovidiu părea să-și fi schimbat condiția de poet cu cea de explorator al ținuturilor arctice. Iarna mânca bucăți de vin înghețat și constata că zăpada nu mai ajungea să se topească de la o iarnă la alta.

Mai departe, în țara sciților, la nord de Marea Neagră, condițiile climatice erau încă și mai cumplite, ceea ce explica sălbăticia locuitorilor. Pe urmă venea frigul absolut, într-un ținut în care, după spusele lui Diodor din Sicilia, „degetele de la mâini și de la picioare ale locuitorilor se desprind când sunt frecate de haine... până și focul își pierde puterea, iar statuile de bronz se despică sub șfichiul gerului“. Aceste lucruri îngrozitoare se petreceau la o latitudine mai joasă decât cea pe care se află Moscova ori Sankt-Petersburg.

Același gen de degradare, dar în sens invers, se petrecea spre sud. „La granița dintre Egipt și ținutul trogloditilor“ – spune tot Diodor – „căldura este atât de mare, încât la ceasurile amiezii locuitorii nu se pot deosebi unul de altul, într-atât se îngroașă aerul.“ În vecinătatea Ecuatorului nu se putea trăi.

Geometria mergea mână-n mână cu ideologia, ambele tinzând să facă din lumea greco-romană teritoriul exclusiv al normalității geografice și umane, despărțit, pe trepte de alteritate din ce în ce mai accentuată, de ținuturile înghețate de la Pol și de cele fierbinți de la Ecuator.

Călătorie în jurul Pământului (I): Marele Nord

Ne propunem o scurtă trecere în revistă a periferiei lumii antice, însoțiți de călăuze competente: Herodot și Diodor din Sicilia, autori ai marilor istorii universale, Ctesias (sec. al V-lea–al IV-lea î.Cr.) și Megastene (sec. al III-lea î.Cr.), specialiști în istoria Indiei, țară a alterității prin excelență, Pliniu cel Bătrân (23–79), naturalist și enciclopedist, și epigonul său Solin (sec. al III-lea), care a adunat elementele esențiale legate de subiectul ce ne interesează.

Să începem cu Marele Nord. Pentru greci, spațiul scit, și mai cu seamă Sciția profundă și prelungirile sale, concentra principalele figuri ale alterității, atât în bine; cât și în rău.

Sălbăticie și cruzime: aici „totul este de o mare cruzime, începând cu omul însuși“, „pustiuri întinse“, în care „se întâlnesc fiare fără număr“, despart ținuturile locuite de triburi antropofage (Pliniu).

Esedonii obișnuiesc „să cânte la înmormântarea rudelor, să-i cheme pe cei apropiați, să sfășie morții cu dinții și să facă mâncare din acele bucăți, amestecându-le cu carne de animale... Iar tigvele le împodobesc cu aur și le folosesc drept vase pentru băut“ (Solin).

„Obiceiurile popoarelor din inima Sciției au ceva sălbatic: locuiesc în peșteri, beau din tigve [...] beau sângele morților, sugându-le rănilor.“

Înțelepciune și bucurie a vieții: hiperboreenii, „popor preafelic“, locuiesc în ținuturile polare, care nu par a fi supuse teoriei privitoare la climă. „Aici domnește temperatura cea mai blândă, iar aerul este întotdeauna curat... Locuințele lor se află în păduri, iar aceste păduri sunt sfinte. Hrana de zi cu zi și-o iau din copaci. Nu cunosc nici dezbinarea, nici suferința și sunt buni și blajini din fire“ (Solin).

Arimfeenii, trăitori spre granițele asiatice ale Sciției, le seamănă destul de bine: „locuiesc în păduri, se hrănesc cu fructe și nu fac rău nimănui. Sunt socotiți sfinți“ (Solin).

În ceea ce privește înțelepciunea, cazul satarhilor este exemplar: aceștia, „oprind folosirea aurului și argintului, au scăpat pe vecie de lăcomia publică“ (Solin).

Și, în sfârșit, *ciudățenii biologice și manifestări supranaturale*. Arimaspii au un singur ochi în mijlocul frunții și se bat cu grifonii – monștri înaripați – ca să pună stăpânire pe aurul și pietrele prețioase din ținut. În preajma mării trăiesc albinii, care au părul alb din naștere. „Au ochii cu pupile verzi și văd mai bine noaptea decât ziua“ (Solin). Neurii se

înrudesc cu vârcolacii: „la o vreme anume, se preschimbă în lupi, apoi se întorc la înfățișarea dintâi“.

La celălalt capăt al Europei, insulele britanice, prelungite cu arhipelaguri mai îndepărtate, sunt un soi de replică la spațiul scit, în ciuda deosebirilor reale ale configurației geografice. Este tot Marele Nord, plin de ciudățenii și de contraste. Același ținut uriaș, străbătut de fluvii maiestuoase. Așa cum am mai constatat, canibalismul și incestul sunt foarte răspândite.

Pe una dintre insule, „învingătorii își ung obrazul cu sângele dușmanilor, dar mai întâi beau din el. Nu deosebesc binele de rău.“ Alții spun că „ghicesc viitorul“. Utopia este și ea prezentă. Să amintim, de pildă, o formulă inedită de organizare politică: „Regele nu are nimic al lui. Totul aparține poporului; există legi temeinice, care îl împiedică să iasă din limitele egalității, iar pentru ca zgârcenia să nu-l întoarcă de pe calea cea dreaptă, este supus dreptății prin sărăcie, de vreme ce nu are nimic... Nu are nici o femeie numai a lui; alege, pentru o vreme, una care i se pare potrivită“ (soluție pentru evitarea monarhiei ereditare și a pornirilor tiranice).

În sfârșit, nordul extrem – insula Thule – prezintă mutații atât climatice, cât și morale. Este un ținut „bogat în fructe, care se coc aproape în tot timpul anului“. Locuitorii se hrănesc cu lapte și cu vegetale; „femeile sunt la dispoziția tuturor și nu există căsătorie“ (Solin).

Călătorie în jurul Pământului (II): ținuturile înSORITE

Nordul producea mai cu seamă ciudățenii morale, pe o scară mergând de la bestialitate la inocență ori chiar la sfințenie. Sudul oferea mai întâi de toate o bogată colecție de monștri: regiunile meridionale, scăldate în soare, principiu suprem al vieții, excelau în privința curiozităților de ordin biologic.

Locuitorii din inima Africii „sunt cumpliti la vedere: unii dintre ei sunt lipsiți de ochi, iar chipul le este turtit și strâmb;

alții au gura atât de mică, încât nu se pot hrăni decât cu ajutorul unui pai de ovăz; unii nu au limbă și vorbesc prin gesturi și semne" (Solin).

Șirul monștrilor africani continuă cu sălbatici păroși, satiri, capcâni, blemi, himantopozi care se târăsc în loc să meargă, pentru că au picioarele moi.

Dacă accentul este pus pe urâtenia fizică, aceasta este însoțită de anomalii sociale și morale: într-un domeniu în care nordul permitea alegerea între Bine și Rău, ținuturile prea calde prezintă imaginea unei vieți sociale extrem de alterate.

Astfel, troglodiții trăiesc în peșteri, se hrănesc cu șerpi și „neștiind nici o limbă, mai curând şuieră decât vorbesc" (Solin). Ihtiofagii „stau tot timpul goi, împart femeile și turmele, precum și copiii; nu simt nimic altceva în afară de plăcere și durere; nu știu ce este cinstea și frumusețea; locuințele lor se află în vecinătatea mării, între stânci pline de peșteri, prăpăstii și trecători, legate prin cărări șerpuite". Nu au arme și se hrănesc numai cu pește (Diodor din Sicilia).

Alte ființe omenești, și mai ciudate, nu știu nimic și nici nu vor să afle și vorbesc numai prin semne. Gamfazanții se feresc de tovărășia altor oameni. La atlânți, „nimeni nu poartă vreun nume"; acești oameni urăsc soarele (Solin) și au dreptate, deoarece căldura prea mare distruge personalitatea și legăturile dintre oameni.

În sfârșit, o altă trăsătură africană era longevitatea. Potrivit lui Herodot, etiopienii trăiau o sută douăzeci de ani, dar macrobienii băteau toate recordurile, căci, după unii autori, ajungeau la o mie de ani.

Călătorie în jurul Pământului (III): periplusul indian

În termeni de alteritate, India era neîntrecută. Din punct de vedere geografic, era situată în punctul de întâlnire a două extreme care se întăreau reciproc: zona tropicală și hotarele

Orientului, adică, prin excelență, capătul lumii. Civilizația incontestabilă și rafinată se întrepătrundea cu manifestările de viață primitivă. Însuși numele – India – însemna de altfel nu numai India propriu-zisă, ci întreaga Asie a musonilor, ținut imens care, la sud ca și la est, se deschidea larg spre necunoscut.

Cu privire la clima și la condițiile naturale din spațiul indian, circulau tot soiul de zvonuri. Curtius Rufus credea că anotimpurile se succedă în ordine inversă: când era cald în Mediterana, în India ninge. Potrivit lui Ctesias, aici nu ploua niciodată, dar vânturile suflau în schimb foarte tare [...]. Natura se caracteriza prin abundență și gigantism. Copacii erau atât de înalți, încât nici o săgeată nu ajungea în vârf (Vergilius). „Cele mai mari animale se află în India“ (Pliniu). Căinii erau mari și puternici și se luptau cu leii; oile și caprele erau mai mari decât măgarii (Ctesias), iar furnicile „mari cât niște câini uriași“ (Pomponius Mela). Nu lipseau nici animalele monstruoase, în primul rând mantihora „cu chip de om, de mărimea unui leu și cu pielea stacojie“ (Ctesias).

Era un ținut al contrastelor. Unii indieni erau înalți de cinci coți și două palme (aproape trei metri), ceea ce le îngăduia să urce pe elefanți la fel de lesne ca un om obișnuit pe cal. În inima țării trăiau în schimb pigmeii, oameni cu pielea neagră și foarte scunzi: „cei mai înalți au doar doi coți, dar cei mai mulți nu trec de un cot și jumătate“ (Ctesias).

Unii trăiau peste o sută de ani și ajungeau chiar la două sute, fiind pe deasupra perfect sănătoși. „Nu au nici dureri de cap, nici boli de ochi și nici măcar dureri de dinți. Nu au niciodată bube la gură și nici un fel de altă boală“ (Ctesias). Alții, în schimb, trăiau nespuse de puțin: unele femei zămisleau la cinci ani și nu viețuiau mai mult de opt.

Elementele de civilizație prezentau contraste asemănătoare. Ținutul avea orașe numeroase și bogate, iar regii trăiau într-un lux extraordinar, alături de o populație primitivă, aflată aproape în stadiul de animalitate.

Printre reprezentanții acesteia din urmă se numărau și pigmeii. Aveau părul până la genunchi și chiar mai lung. „Nu folosesc veșminte, ci se acoperă cu părul și barba... Atunci când au tot trupul acoperit cu păr, își pun o cingătoare și, prin urmare, n-au nevoie de veșminte.“ „Mădularul lung și gros le ajunge până la glezne.“ „Sunt arcași iscusiți... Vânează iepuri și vulpi. La vânatoare folosesc, în loc de câini, corbi, ulii, ciori și vulturi“ (Ctesias). Se vorbea uneori de vechea lor luptă cu cocorii. Potrivit lui Aristotel, pigmeii trăiau în peșteri; Pliniu spune însă că „își făceau bordeie din lut, pene și coji de ouă“.

Capcânii (cinocefalii), locuitori în munți, erau încă și mai aproape de natura sălbatică. „Acești oameni au cap de câine și poartă veșminte făcute din piei de fiară sălbatică. Nu vorbesc, ci latră precum câinii... Înțeleg limba indiană, dar nu pot răspunde decât prin lătrături ori prin semne... Se hrănesc cu carne crudă... Poporul acesta poate ajunge la o sută douăzeci de mii de oameni... Trăiesc din vânatoare și nu cunosc nici o meserie... Cresc turme de oi, capre și măgărițe; laptele îl beau.“ Capcânii (cinocefalii) le vindeau indienilor chihlimbar și purpură, pe care o scoteau din plante, primind în schimb făină, țesături și arme. „Foarte pricepuți la trasul cu arcu și la aruncatul suliței“, se adăposteau în peșteri și se îmbrăcau în piei argășite. Aveau „o coadă deasupra șezutului, ca la câini; dar mai lungă și mai păroasă“. De altfel, se și împreunau asemenea câinilor, orice altă poziție fiind socotită nepotrivită. Trăiau mult, până la două sute de ani: „Dintre toți oamenii, aceștia trăiesc cel mai mult“ (Ctesias).

La toate acestea se adaugă șirul obișnuit de anomalii biologice: oameni fără gură; oameni fără anus; copii care se nasc cu dinți și cu părul alb; oameni „cu urechi atât de lungi, încât se ating una pe alta și le acoperă spatele și brațele până la coate“; oameni „care nu mănâncă, ci trăiesc doar cu mirosul fructelor“; sciapozi; blemi...

Dincolo de bogăție și de lux, pomenite adesea, India era cunoscută prin simplitatea, înțelepciunea și dreptatea locuitorilor. „Indienii sunt foarte dreپți“ (Ctesias); „foarte drepte“ sunt și populațiile marginale, ca pigmeii și cinocefalii. Admirația se îndrepta mai cu seamă spre Înțeleپți, care impresionau prin faptul că nu le păsa de bogățiile din lume și prin forța spirituală și morală. „Sunt învățați să îndure suferința... Unii sunt tot timpul goi, întărindu-și trupul când la gerul Caucazului, când la flăcări, fără să se plângă. Disprețul față de durere le aduce un mare respect, precum și numele de înțeleپți“ (Valerius Maximus). Concepția pitagoriciană a nemuririi sufletului găsea la rându-i un teren fertil în spațiul indian.

Depășirea condiției umane prin concentrarea puterilor minții, până la punctul în care materia și funcțiile biologice ajungeau dependente de voință, pare a fi mesajul fundamental transmis de indieni, calea indiană ducând la statutul de Om diferit, puternic spiritualizat și oarecum dematerializat.

Creștinismul avea să recunoască în acest model unele din adevărurile sale majore: prevalența sufletului și a nemuririi acestuia, disprețul față de moarte, recunoașterea unui zeu suprem. Referirile Sfântului Ieronim și ale Sfântului Augustin la secta gimnosofiștilor sunt semnificative în acest sens. Înțeleپții se fereau să procreeze, se hrăneau „cu roadele pomilor de pe malurile Gangelui ori cu mâncăruri obișnuite de orez și făină“. Regele „le arăta o deosebită venerație și credea că pacea ținutului său este adusă de rugăciunile lor“. Adorația lui Dumnezeu și abstenența: exemplul indian întârea principiile creștine și le oglindea valoarea universală.

Omenirea fragmentată

În civilizația greco-romană, Omul diferit, în cel mai profund sens al termenului, nu reprezenta decât cazul-limită al unei inegalități funciare, al unei structurări puternic ierarhizate

a ființelor, comunităților și categoriilor sociale. Se afla la capătul unei scări, în punctul în care omenescul se învecina cu altă condiție: divină ori animalică. Trecerea era însă treptată, fiind înscrisă atât în spațiu, cât și în imaginarul social.

Centrul lumii era despărțit de periferie prin mai multe cercuri de alteritate. Astfel, Tracia, situată între Grecia și Dunăre, reprezenta o zonă intermediară, care unea și despărțea deopotrivă cetatea grecească riguros structurată și imensitatea fără margini a spațiului scit. Ținutul asigura trecerea dintre cei doi poli opuși: cultură și natură. Era plin de contraste și de excese, nu atât de puternice și de grave ca acelea constatate mai departe, spre nord, dar care nu se încădrau totuși în noțiunea de echilibru, al cărui secret îl dețineau numai grecii.

Tracii nu erau nici canibali, nici incestuoși, ci doar poligami. Poetul Menandru, citat de Strabo, dă amănunte precise cu privire la dragostea lor nemăsurată pentru femei: „La noi nimeni nu se căsătorește cu mai puțin de zece, unsprezece ori douăsprezece femei, ba chiar mai multe. Iar dacă se întâmplă ca vreun bărbat să moară după ce s-a însurat numai cu patru-cinci, știți ce spun oamenii? Sărmanul! N-a apucat să se însoare, n-a cunoscut iubirea!” Aveau, de asemenea, o fire schimbătoare, se împotriveau disciplinei și efortului susținut și dovedeau lipsă de măsură la băutură ca și la căsătorie, fiind strașnic de bețivi.

Alteritatea fiind legată de distanță, cele mai îndepărtate triburi trace prezentau particularități și mai accentuate. Aflați pe malurile Dunării, geții îi apăreau lui Herodot ca fiind cei mai dreپți dintre traci și de o vitejie fără seamăn. Aveau niște rituri de nemurire deosebite, printre care o spectaculoasă trimiteri de mesaje către zeul Zalmoxis: „Mai mulți geți se așază la rând, fiecare având în mâini trei sulite, în vreme ce ceilalți îl apucă de mâini și de picioare pe cel ce urmează

să fie trimis la Zalmoxis. Îl leagănă, apoi îl aruncă în sus, în așa fel încât să cadă în vârful sulitelor.“ Dincolo de exces, este vorba aici de proiecția în spațiul getic, ca la indieni, a principiilor pitagoriciene ale nemuririi. Periferia lumii cuprindea un șir de laboratoare în care puteau fi încercate și perfecționate ideile abstracte și construcțiile utopice ale grecilor.

Același sistem structurat pe paliere se găsea în țara sciților. Potrivit lui Herodot, cei mai apropiați de Dunăre și de Marea Neagră se ocupau cu agricultura și trăiau din produsele astfel dobândite: mai departe se aflau plugarii „care seamănă grâu, dar nu ca să-l mănânce, ci ca să-l vândă“. Mai departe erau nomazii, iar la sfârșit de tot neurii (vrăjitori) sau androfagii (canibali).

Geometria spațială se transpunea la scară temporală. Barbarii aflați într-o zonă geografică mai apropiată, precum tracii, aveau trăsături asemănătoare cu ale grecilor din perioada arhaică. Popoarele de la capătul lumii se înscriau într-un timp mult mai îndepărtat, timpul dinaintea Istoriei (domnia lui Cronos, Vârsta de aur).

Spațiul normal prin excelență era cetatea, creație întru totul umană. *Zoon politikon*, sintagma formulată de Aristotel și folosită adesea în definirea omului, cuprinde, în afară de conceptul derivat de *animal politic*, sensul inițial de *animal citadin* (de la *polis* = cetate, oraș). Filozoful își explica gândirea: „Cel care, prin fire și nu din întâmplare, nu are cetate este mai mult ori mai puțin decât un om.“ Domeniul extracitadin aparținea naturii, fiarei ori divinității.

Cetatea era însă și ea structurată pe mai multe niveluri, potrivit unei ierarhii biologice și sociale care corespundea întru câțva principiilor spațiale ale așezării popoarelor. Femeia, făptură omenească neîmplinită, alcătuia „jumătatea sălbatică a cetății“ (P. Vidal-Naquet); copilul, sclavul, meșteșugarul ocupau la rândul lor poziții subalterne. Normalitatea,

invocată ca element de referință, era până la urmă reprezentată de un nucleu extrem de concentrat.

Infirmitățile constituie un caz aparte. Potrivit grecilor, frumusețea fizică (sau cel puțin normalitatea fizică) era strâns legată de frumusețea (sau normalitatea) spirituală, prejudecată care a străbătut multe secole. Înăuntrul cetății, infirmii, cu diformitățile lor, corespundeau popoarelor monstruoase de la marginea lumii, apropiindu-se de limita de jos a condiției umane, iar uneori de cea de sus (precum anumiți eroi „marcați“ fizic). Cetatea nu putea în nici un caz îngădui prezența unor asemenea „străini“.

Platon le mulțumea zilnic zeilor pentru faptul că era *bărbat, liber și atenian*, adică o ființă omenească normală și întreagă. Condiția umană era astfel drastic limitată, iar omenirea clar împărțită în funcție de raportul cu imaginea ideală. Mai existau însă și alte tendințe spre ștergerea granițelor și eliminarea interdicțiilor.

Cultul lui Dionysos, care culmina cu orgia ori „extazul dionisiac“, încerca să adune ceea ce despărțea cetatea: bărbații și femeile, stăpânii și sclavii. Ștergerea diferențelor se oglindea mai ales în consumul de carne crudă, care reprezenta un salt uriaș înapoi, spre starea de natură.

Cinismul, expresie filozofică a cultului dionisiac, preconiza anularea tuturor tabuurilor. Incestul, antropofagia, hrana în stare crudă urmau să intre în ordinea firească a unei condiții umane redefinite în chip radical.

În schimb, mișcarea orfică preconiza afirmarea valorilor spirituale, încercând să-l apropie pe om de zei. Adepții săi practicau vegetarianismul, spre deosebire de mâncătorii de carne crudă sau de antropofagi. Tendința a fost dezvoltată și sistematizată de pitagorism.

Filozofii aceștia non-conformiști semănau în chip straniu cu unii dintre Oamenii diferiți pe care i-am întâlnit. De fapt, lumea exterioară, cu configurațiile biologice și sociale inso-lite, nu era altceva decât proiecția unui uriaș evantai de fan-

tasme, oscilând între o definiție foarte restrictivă a condiției umane și abolirea tuturor normelor. Promiscuitatea și înțelepciunea, cruzimea și sfințenia, fluiditatea universului moral oglindită și de monstruozițiile fizice nu aparțineau ținuturilor îndepărtate, ci se aflau în mintea locuitorilor cetății. Omul diferit era expresia dramatizată a unei anumite gândiri legate de ființa omenească (omenirea fragmentată) și a unei dorințe de împlinire (ștergerea diferențelor și a interdicțiilor).

Hunii: ființe omenești sau fiare sălbaticе ?

Momentul în care periferia a copleșit centrul a însemnat un adevărat coșmar pentru lumea antică. Năvălirea barbarilor a fost resimțită ca o izbucnire a alterității în cadrul normalității. Popoarele germanice și slavii veneau cel puțin dintr-un spațiu mai apropiat. Însă apariția locuitorilor de la marginea lumii – adevărați extratereștri la acea vreme – a semănat groaza și spaima. Alteritatea lor radicală n-a dispărut în urma acestui contact; dimpotrivă, datele inițiale au fost exacerbate de frică. Așa s-a întâmplat mai ales cu hunii, ale căror trăsături reale erau tocmai bune la așa ceva: veneau de foarte departe (din Asia Centrală), aparțineau altei rase și duceau o viață nomadă, situându-se astfel la antipozii civilizației greco-romane.

Istoricul Ammianus Marcellinus (secolul al IV-lea) le face portretul într-un pasaj devenit celebru al *Istoriei romane*. După ce-i descrie ca fiind „un neam de sălbatici“, „de o cruzime dincolo de orice închipuire“, se oprește la câteva amănunte sugestive:

„Îndată după naștere, hunii creștează adânc obrajii băieților, ca să nu le crească nici un pic de barbă. Aceștia cresc așadar și îmbătrânesc spâni, având chipul slut și zbârcit ca al eunucilor. Trupul îl au însă îndesat, cu brațe și picioare vânjoase și capul mare: au umerii peste măsură de lați, ceea ce le dă o înfățișare oarecum nefirească, aproape de fiare cu

două picioare și nu de ființe omenеști ori asemenea acelor chipuri ciudate pe care toanele artei le așază pe stâlpii podurilor. Obiceiuri aproape animalice însoțesc înfățișarea respingătoare. Hunii nu fierb, nici nu gătesc în alt fel ceea ce mănâncă, mulțumindu-se cu rădăcini sălbatice ori cu carnea primului animal întâlnit în cale, pe care o frăgezesc o vreme ținând-o pe cal, între picioare. Nu au nici un acoperiș drept adăpost. [...] Parcă sunt ținuiți pe cai, aceștia fiind urâți, dar puternici și potriviți. Hunii își folosesc caii la toate treburile, încălecând uneori ca femeile. Sunt călare zi și noapte, chiar când vând ori cumpără. Nu descalecă nici ca să bea, nici ca să mănânce, nici ca să se culce, ci dorm pe grumazul cailor și chiar visează în voie. Tot călare vorbesc despre treburile comunității. Nu știu ce înseamnă autoritatea vreunui rege...“ Frumoasă colecție de însușiri umane sau subumane!

Cu două sute de ani mai târziu, Iordanes, în a sa *Istorie a goților*, găsește argumente suplimentare pentru a face tabloul și mai ciudat, și mai înspăimântător. Hunii ar fi, spune el, născuți dintr-o împreunare împotriva firii între niște vrăjitoare alungate de goți din ținuturile Scitiei și anume „duhuri necurate“ care, „văzându-le că rătăcesc prin pustie, s-au împreunat cu ele și au dat astfel naștere acestui neam crud“. În ceea ce privește înfățișarea, aveau un chip „cumplit de negru“: „nu era o față de om, ci, dacă putem spune astfel, o masă informe, cu niște puncte luminoase în loc de ochi“.

Deplasarea unei ființe umane până la urmă normale spre o condiție aproape animalică, apoi într-o zonă apropiată de supranatural reprezintă unul dintre exemplele cele mai edificatoare ale mecanismului alterității.

Omul diferit este primit în sânul Bisericii

Ca să ne întâlnim azi cu Omul diferit, este suficient să mergem la Vézelay, unde putem vedea Oameni diferiți din piatră; e drept că nu sunt vii, dar au cel puțin un aer de pe-

renitate. Pe timpanul bazilicii, popoare adevărate și popoare fabuloase, sălbatici sau oameni cu urechi uriașe, cinocefali și pigmei se îmbulzesc în jurul Dumnezeuului unic. Cum oare se poate explica prezența, într-un loc sfânt, a chipurilor din imaginarul păgân?

N-ar trebui să existe nici cea mai mică legătură între interpretarea creștină a fenomenului uman și structurile imaginate de Antichitatea clasică. În vreme ce aceasta cuprindea un larg evantai de omeniri diferite, ce alcătuiau un sistem ierarhizat, creștinismul venea cu un principiu unificator. Există o singură omenire, născută din Adam și Eva și prin aceasta hărăzită mântuirii. Pe de altă parte, față de raporturile echi-voce întreținute, peste granițele despărțitoare, între cele trei niveluri – uman, animal și divin (oameni-fiare, oameni-zei, zei-fiare) – ideologia creștină stabilea o demarcație categorică.

Logic ar fi fost ca noua doctrină să elimine celelalte omeniri închipuite de antici, înlocuindu-le cu o viziune a alterității mai potrivită cu propriile precepte și, bineînțeles, mult mai puțin radicală.

Imaginarul însă s-a dovedit a fi, ca de obicei, mai tare decât logica. Arhetipurile s-au menținut. Creștinismul a moștenit și a acceptat, până la urmă, imaginea lumii cristalizate în cadrul civilizației greco-romane, în care Omul diferit reprezintă doar unul dintre elemente. Cultura medievală este rodul unei fuziuni, al unei sinteze: cunoașterea antică, adaptată cerințelor teologiei creștine. Efortul intelectual a fost îndreptat spre recodificarea, în termeni creștini, a fondului cultural greco-roman.

Astfel, Omul diferit a fost salvat, deși nu corespundea nici sensului profund al ideologiei creștine, nici realităților din lume. În schimb, se potrivea cu arhetipul, ceea ce era de-ajuns. Mai rămânea doar să i se găsească o nouă rațiune de existență, pentru a-l pune de acord cu teologia.

Asupra acestui subiect, ca și a altora, esențialul a fost spus de către Sfântul Augustin (354–430), în *De civitate Dei* (*Despre*

Cetatea lui Dumnezeu), lucrare fundamentală și referință obligatorie pentru ideologia creștină occidentală.

Potrivit primului punct al demonstrației, nu este sigur că omenirile fabuloase există într-adevăr. „Ne putem întreba dacă se cuvine să credem că fapăturile omenești monstruoase despre care ne vorbește istoria popoarelor se trag din fiii lui Noe sau mai curând din omul unic din care ei înșiși se trag... Nu trebuie neapărat să crezi în tot soiul de oameni despre care se spune că există.”

Punctul al doilea: se prea poate ca o parte dintre oameni să fie diferiți de tipul nostru uman. „Nu ni se pare absurd să credem că în unele ținuturi există popoare într-un fel monstruoase.” Noțiunea este de altfel foarte relativă, deoarece „ceea ce oamenii din această parte a lumii ne spun despre monștri poate fi spus de către monștri despre anumite popoare. Domnul este cel care le-a făcut pe toate. El știe ceea ce trebuie sau va trebui făcut și când anume, pentru că El stăpânește știința frumosului, care se poate înfățișa atât prin ceea ce este asemănător, cât și prin ceea ce este altfel.”

Punctul al treilea: dacă aceste fapături există, esența lor umană și faptul că se trag din Adam nu trebuie judecate pornind de la învelișul de carne, ci în funcție de natura spirituală: „Sigur este că, oriunde s-ar naște omul, adică o ființă însuflețită, gânditoare și muritoare, oricât de ciudate ar fi pentru simțurile noastre forma trupului ori culoarea pielii, ori chiar mișcarea, glasul ori funcțiile, părțile sau însușirile firii, nici un credincios nu se poate îndoii de faptul că se trage din cel dintâi om.”

Concluzia lui Augustin: „De aceea, pentru ca să rămânem într-o notă de prudență, voi spune că: sau ceea ce s-a scris despre aceste popoare este totalmente fals, sau, dacă este adevărat, ei nu sunt oameni, sau, dacă sunt oameni, ei descind din Adam.”

Potrivit lui Augustin, omul se înfățișează drept o ființă *în-zestrată cu gândire*, definiția fiind cât se poate de modernă.

Dacă există vreo ființă care gândește, aceasta este om, dincolo de orice însușiri ori diferențe, și aparține unei familii umane unice. *Asemănarea și diferența* își găseau astfel locul în universalismul creștin, iar diferențele erau acceptate și dedramatizate. Cu condiția, firește, să existe, Oamenii diferiți erau ridicați la același rang cu fiecare dintre noi.

Cu toate că raționamentul său nu este lipsit de o oarecare ezitare, Sfântul Augustin se pronunțase asupra prezenței Omului diferit. Reticențele au fost însă repede date uitării și s-a reținut doar aprobarea de principiu.

Un pas hotărâtor a fost făcut de Isidor din Sevilla (cca 560–636), care a realizat concilierea definitivă dintre Omul diferit și Biserică. În ampla sa lucrare intitulată *Etimologiile* sau *Originile* – care rezuma în esență toate cunoștințele Antichității –, cărturarul spaniol a alcătuit o listă foarte cuprinzătoare a popoarelor monstruoase, înregistrându-le astfel în starea civilă a Evului Mediu.

Cu toate acestea, întrebările n-au dispărut. În secolul al X-lea, Ratramniu, călugăr din Corbie, a fost nevoit să redacteze o scrisoare lungă de tot pentru a răspunde nelămuririlor unui misionar ce se pregătea să plece în ținuturile din nord, unde se aștepta să dea de făpturi pe jumătate oameni, pe jumătate fiare, mai ales de vestiții cinocefali. Cum trebuia să se poarte cu ei? Puteau fi socotiți ființe omenești? Puteau fi mântuiți? Ratramniu preia argumentația lui Augustin: de vreme ce capcâni erau înzestrați cu gândire, aparțineau familiei umane, în pofida înfățișării neobișnuite. Existau mai multe elemente care susțineau condiția lor de ființe înzestrate cu judecată: practicau agricultura și creșterea animalelor, construiau locuințe, confecționau veșminte și respectau anumite legi. În plus, lucru foarte important, aveau grijă să-și acopere sexul.

Cu câteva secole mai târziu, așa cum am constatat, Mandeville insistă și el asupra gândirii și inteligenței cinocefalilor,

referindu-se și la relativa lor pudoare, precum și la organizarea politică în jurul unui rege, foarte drept, după legea lui, și în stare să împartă dreptatea.

Oamenii cu cap de câine ocupau, fără îndoială, un loc aparte printre candidații la o condiție umană deplină. Mai cu seamă că dăruiseră Bisericii un sfânt! Conform tradiției, Sfântul Cristofor, martir din secolul al III-lea, foarte popular în Evul Mediu, ar fi fost cinocefal; pe de altă parte, regele hunilor, Attila, este și el înfățișat cu cap de câine, punct extrem al transfigurării biologice a acestor năvălitori, atins spre sfârșitul secolului al XIII-lea.

Cei care-și puneau problema cauzelor, interpretau degradarea fizică a unora dintre fiii lui Adam ca o consecință a căderii, a păcatului originar, explicația prezentând avantajul integrării perfecte a Oamenilor diferiți în discursul teologic. Sunt ființe decăzute, dar care așteaptă cuvântul Evangheliei. Iată sensul profund al „comuniunii universale“, înfățișate la Vézelay.

După Isidor din Sevilla, specialiștii în problema Omului diferit s-au înmulțit. Raban Maur (cca 780–856) a abordat subiectul într-un tratat asupra Universului (*De universo*). Tema a fost desăvârșită mai cu seamă în ultimele secole ale Evului Mediu, într-o perioadă ispitită de orizonturi îndepărtate și marcată tot mai mult de un imaginar de factură laică. Se cuvine să menționăm, în secolul al XII-lea, nume ca Lambert de Saint-Omer, cu al său *Liber floridus*, și Vincent de Beauvais, renumit pentru lucrările sale enciclopedice, ca *Speculum historiale* și *Speculum naturale*; apoi, în secolul al XIII-lea, Gossouin din Metz, autor al unei *Imagini a lumii*, și Thomas de Cantimpré care, în al său tratat *De natura rerum*, a consacrat o secțiune întreagă monștrilor umani. Pentru secolul al XIV-lea, prietenul nostru Jean de Mandeville este de departe cea mai bună sursă. La rândul său, cartografia a contribuit, prin forța imaginii – hărțile fiind ilustrate –, la integrarea Omului diferit în geografie. Cele două capodopere

care sunt, în jurul anului 1300, mapamondurile de la Ebstorf (Germania) și Hereford (Anglia, desenat de Richard of Haldingham pe la 1290) îi acordă un spațiu considerabil, însoțit de numeroase ilustrații.

Teologia tolera formele umane monstruoase, impunând, pe de altă parte, o anume varietate de Oameni diferiți, foarte deosebiți de toți ceilalți: sfinții, oamenii care ajungeau diferiți după parcurgerea unei căi inițiatice – prin imitarea lui Cristos – la capătul căreia se apropiau de lumina dumnezeiască. A fost, de fapt, cea mai originală contribuție a Evului Mediu la tipologia Omului diferit. O cale aparte de transfigurare a omenirii, de creare a unui alt tip uman, dominat nu de carne, ci de spirit. Mănăstirile – comunitățile de călugări – reprezentau „laboratoarele” noii omeniri.

Omul diferit a izbutit astfel să-și înmulțească înfățișările și să-și întărească pozițiile. Concepția medievală asupra lumii, o lume de semne și simboluri, oglindind atotputernicia divină, era impregnată de ideea de minune. Pentru omul medieval, neverosimilul nu exista. Și de ce ar fi existat, la urma-urmei? Pe o planetă uriașă, în mare parte necunoscută, se putea întâmpla orice. Omul zilelor noastre, mândru de cunoașterea legilor naturii, nu este oare ispitit să accepte mesajele neobișnuite ce vin de departe?

S-a produs de asemenea o aculturație, concretizată în circulația unor omeniri diferite prin spații imense. Fondul greco-roman a fost îmbogățit de aporturi celtice și germanice, sinteza fiind completată cu o bogată infuzie musulmană și elemente originare din Asia profundă și din Extremul-Orient.

Reacția firească a unei civilizații convinse, ca orice civilizație, de propria normalitate față de ceilalți, dincolo de universalismul teoretic al teologilor, proiectul de sfințenie propriu creștinismului, afirmarea în paralel a unui imaginar precreștin și laic, înmulțirea izvoarelor și atracția exercitată de elementele ciudate și miraculoase, toate acestea s-au împletit

într-o remarcabilă frecvență și diversitate a discursului cu privire la alteritate.

Insulele misterioase ale arabilor

În viziunea Islamului, lumea prezenta contraste și mai puternice decât cele imaginate de Occident între normalitate și alteritate. Mari călători și geografi, pionieri în domeniul antropologiei, arabii au elaborat cu mult înainte de Europa creștină o metodologie de cercetare pentru „științele umane”, de o modernitate impresionantă. Totul este pus la punct încă din secolele al IX-lea și al X-lea. Curiozitatea savanților arabi trecea însă arareori dincolo de granițele Islamului, care erau și cele ale normalității. Ceea ce se afla în afară ținea de o lume ciudată, cu alte legi, unde se putea întâmpla orice.

Oceanul Indian, care nu era departe, a reprezentat elementul geografic real al unui ansamblu mitologic bogat, având drept centru insula. Procedul înmulțirii lumilor prin intermediul insulelor – fiecare unitate insulară alcătuind o lume de sine stătătoare – a găsit în imaginarul arab o expresie desăvârșită. Specialiștii au elaborat chiar un catalog sistematic al insulelor misterioase.

Apropierea de insulă însemna aproape întotdeauna o primejdie. Printre simbolurile acesteia se număra muntele magnetic, care atrăgea corăbiile și le sfărâma. Era, de fapt, apropierea de o altă lume, diferită, deci potențial ostilă, pentru că nu cuprindea nici o certitudine a întoarcerii.

Să răsfoim *Cartea minunilor din India* și o scriere de mai târziu, terminată în anul 1154, *Geografia* lui Edrisi (sau Al-Idrisi).

Păsări uriașe, precum vestita pasăre Roc; făpturi jumătate om, jumătate animal, ca peștii cu chip de om pe care i-am întâlnit mai devreme, fără a trece cu vederea variantele vegetale precum copacul wac-wac; oameni sălbatici, cu pielea neagră, goi și canibali; maimuțe inteligente, dar rele

și crude, care trăiesc pe „Insula Maimuțelor“ și care îi ucid pe naufragiați în chinuri groaznice – iată doar câteva figuri din mulțimea celor ce umplu un arhipelag pe cât de uriaș, pe atât de straniu.

Obsesia care domină este sexul. Prin insula femeilor nesățioase am trecut ceva mai înainte. Pe o altă insulă, regele trăiește înconjurat de patru mii de femei, având la îndemână un copac cu însușiri afrodisiace a cărui utilitate este limpede. Se mai pomenește despre o societate exclusiv feminină, unde femeile fecundate de vânt nasc numai fete. Alt caz: două insule apropiate, una locuită de bărbați, alta de femei, cele două sexe întâlnindu-se o dată pe an, vreme de patru zile.

Situațiile sunt diferite, dar față de comunitățile strict feminine se manifesta o preocupare aparte: era o lume pe dos, cu femei libere, uneori dominatoare, în care erotismul și practicile sexuale sunt departe de obiceiurile noastre, dar nu și de fantasme.

Promiscuitatea este și ea prezentă: „Toți sunt goi, atât bărbații, cât și femeile; nu se acoperă în nici un fel și nici nu se ascund în clipa împreunării, negăsind nimic lipsit de cuviință în împlinirea acesteia de față cu alții. Uneori bărbații se împreunează cu sora ori cu propria lor fiică și nici menii nu socotește acest lucru rușinos ori nelalocul lui.“ Nu lipsește nici homosexualitatea masculină: pe o insulă din Marea Chinei, „regele este înconjurat și slujit, când mănâncă și când bea, doar de tineri prostituați... În acest ținut, căsătoriile nu se fac cu femei, ci cu bărbați.“

O altă regiune privilegiată din imaginarul islamic, aflată în Asia Centrală, apărată de ținuturi pustii și muntoase, era țara lui Gog-Magog, adevărată insulă în inima uscatului. Mitul, luat din Biblie, a fost îmbogățit de legenda lui Alexandru cel Mare, care ar fi izolat ținutul cu un stăvilar uriaș, ca să aplece lumea de cotropitori. Arabii au făurit, pornind de la aceste date, povestiri și descrieri dintre cele mai amănunțite.

Iată ce istorisește un călător: „Ajungând după douăzeci și șapte de zile la hotarul bașkirilor, am fost nevoiți să străbatem vreme de zece zile un ținut uriaș, întunecat și care răspândea un miros greu; ...după care am călătorit vreme de o lună de zile printr-un pustiu acoperit de ruine și de rămășițe de case... din orașe ce fuseseră mai demult cucerite și jefuite de popoarele din țara lui Gog-Magog. După încă șase zile de mers am ajuns la niște fortărețe ridicate în preajma munților, dincolo de care se afla stăvilarul.“

Locuitorii erau înfățișați ca niște sălbatici aflați la limita inferioară a evoluției omenirii, ceva mai sus de fiare; uneori aveau o statură uriașă, dar cel mai adesea erau niște pitici hidoși, care nu depășeau douăzeci și șapte de degete. „Au fața rotundă și sunt acoperiți peste tot cu un soi de puf; au urechi mari, rotunde și clăpăuge, care le ajung până la umeri. Când vorbesc, parcă şuieră. Sunt niște popoare crude, de rea-credință și aplecate spre desfrânare.“

Devalorizarea celorlalți, adunați laolaltă în natura sălbatică, se impune prin frecvență. Aflăm de la Edrisi că Scoția este pustie, fără așezări omenești, fără sate și orașe; în Anglia domnește „iarna veșnică“; Norvegia este o „insulă“ aproape nelocuită, care adăpostește doar un neam de sălbatici ce trăiesc în adâncul pădurilor; pe malul Balticii, în Estonia, locuitorii se adăpostesc în timpul iernii în peșteri. Pentru arabi, ca odinioară pentru greci și romani, aceste ținuturi se aflau la marginea lumii.

Oceanul Indian: între Paradis și Vârsta de aur

Să ne întoarcem în Vest. În viziunea Evului Mediu european, partea lumii care concentra cea mai mare doză de aliteritate era spațiul indian. Motivul era vechi, din epoca greco-romană, dar fusese îmbogățit și valorizat prin elemente noi. Supralicitarea musulmană a accentuat caracterul stra-

niu al locurilor și, prin intermediul sistemului insular, a prelungit spre orizontul nedefinit al Oceanului o lume care, pentru antici, rămânea mai curând continentală. Aventura lui Alexandru cel Mare, în care Istoria, transfigurată, se împletea cu fantasticul, a contribuit și ea la stabilirea imaginii unui Orient fabulos. *Romanul lui Alexandru* (Alexandria), una dintre scrierile cele mai răspândite în Europa medievală, conferea popoarelor monstruoase – din India și din ținuturile învecinate – prestigiul suplimentar al unei istorii adevărate și al personalității mitice a împăratului lumii.

Totul s-a organizat însă în jurul fantasmelor tipice pentru civilizația medievală. Pentru imaginarul occidental, Oceanul Indian a devenit un orizont oniric, potrivit frumoasei formulări a lui Jacques le Goff. Era un spațiu mai întins decât vechea Indie, la rândul ei mai mare decât India reală, cuprins între Africa profundă (Etiopia) și arhipelagurile din Extremul-Orient asiatic.

I-am întâlnit deja în mai multe rânduri pe locuitorii din această parte a lumii și, prin urmare, nu mai trebuie să facem nici o prezentare. Chipurile, din ce în ce mai numeroase, nu s-au schimbat fundamental. Au evoluat însă semnificațiile, cu toate că au rămas grefate pe anumite arhetipuri.

Spațiul „indian“ se înfățișa ca o lume pe dos. Contrastul dintre Occidentul real și Orientul imaginar era evident mai ales în două privințe. Pe de o parte, viața socială puternic structurată și ierarhizată, pe de altă parte, o libertate fără margini, la limita anarhiei; pe de o parte, o penurie endemică, pe de altă parte, belșugul. Pe insulele și țărmurile îndepărtate erau proiectate două mituri fundamentale, *Vârsta de aur* și *Milenarismul*, situate la începutul și la sfârșitul Istoriei.

Totul era pus aici sub semnul unei naturi bogate, inepuizabile: vegetația exuberantă, recoltele uriașe, animalele nemai-văzute, ființele umane de o diversitate uimitoare, aurul, argintul și pietrele prețioase care se găseau din belșug, dar

care erau păzite uneori, din nefericire, de monștri ce puneau stavilă lăcomiei oamenilor.

De asemenea, totul respira libertatea fără margini și fără interdicții. Omul se pierdea în sânul naturii, acolo unde răul și binele nu există, unde se putea mânca orice (*mâncarea* fiind obsesia omului medieval), până și carnea semenilor, unde nimic nu împiedica practicarea tuturor formelor imaginabile de erotism: amorul în grup, poligamia, incestul... Sub pojghița moralei creștine se afla un strat mai adânc, ascuns, însă exacerbat de interdicții. Totul se petrecea la lumina zilei, datorită alibiului oferit de Omul diferit.

O lume seducătoare, care provoca totuși și teamă, din pricina mării concentrații de alteritate. Ne aflăm în punctul cel mai incandescent al imaginarului.

Biserica a rezistat asaltului acestor fantasme, propunând versiunea proprie a unei „Indii” ce oglindea idealul creștin. Etiopieni și indieni virtuoși, societăți în care domnea dreptatea și armonia alcătuiau replica la proiectul creștin de sfințenie și vesteau Paradisul terestru, situat tocmai la hotarele de răsărit ale spațiului indian ori ale Asiei, în general.

O traiectorie inițiatică lega cetatea sfântă a Ierusalimului de Paradisul terestru socotit a se afla în punctul cel mai înaintat al Orientului, în partea de sus a hărților medievale în formă de T, care înfățișau lumea locuită printr-un T înscris în jumătatea de jos a unui cerc, jumătatea de sus reprezentând Asia, sfertul de jos din stânga Europa, sfertul de jos din dreapta Africa, iar linia verticală a lui T Mediterana. Mapamondurile erau adaptate cerințelor teologiei, cu Ierusalimul în mijloc și Paradisul terestru în poziție dominantă. În secolul al XII-lea a apărut țara mitică a Preotului Ioan, sinteză a puterii religioase și seculare, cetate creștină aflată în inima lumii musulmane, într-un ținut nelămurit, undeva între Asia Centrală și Etiopia, ca popas între Ierusalim și Paradis.

Formula paradisului creștin era însă la mare concurență cu soluțiile laice apropiate de Vârsta de aur păgână. Principiile religioase întruchipate în Paradis ori în comunitățile „dreptilor“ erau serios clătinate de cultul naturii, iar morala creștină se dădea la o parte în fața bucuriei vieții. Oceanul Indian, cale către Paradisul terestru, a devenit astfel un laborator din care urmau să se nască paradisurile secularizate ale epocii moderne.

Uriașa expansiune a Indiei și mai cu seamă a periferiei sale insulare dă întreaga măsură a intensității și puterii vizului. Mai multe insule – douăsprezece mii șapte sute pomenite de Marco Polo la sfârșitul secolului al XIII-lea –, mai multe lumi. Într-o reprezentare *reală* a globului, această dilatare progresivă ajunsese să cuprindă, spre sfârșitul Evului Mediu, Pacificul și chiar continentul american.

Miturile chineze, mitul Chinei

Înainte de a ajunge în Paradis, europenii au sosit în China, datorită călătoriilor *reale* efectuate în secolul al XIII-lea de misionari și negustori pe drumurile devenite mai sigure ale Asiei unificate de mongoli. În imaginarul occidental a pătruns un nou șir de minuni, în care au fost regăsite cu mulțumire și unele figuri clasice ale Omului diferit evocate de popoarele din depărtări.

Comutabilitatea speciilor și, mai ales, fuziunea dintre om și animal se înscriu printre credințele locuitorilor din stepele Asiei Centrale. Vechile noastre cunoștințe, cinocefalii (cap-câinii), au ieșit întăriți din contactul dintre civilizații. Călugărul franciscan Giovanni Piano Carpini, care a străbătut Asia din 1245 până în 1247 și a scris o *Istorie a mongolilor*, a remarcat cel puțin două specii de oameni cu cap de câine. Prima populație cuprindea femeile care aduceau... cu femeile obișnuite, în vreme ce bărbații aveau înfățișare și purtare de câini.

O altă specie cuprindea forme oarecum omenеști, „numai că picioarele se terminau cu copite de bou; capul are aceeași formă ca și al nostru, dar chipul este de câine“.

Alt popor ciudat observat de călugăr este cel al parosiților care, „având stomacul mic și gura de asemenea mică... nu mănâncă carnea, ci o fierb, iar apoi se apleacă deasupra oalei și se satură cu aburii fierturii“. Aceștia semănau cu ganginii, reprezentați pe harta de la Hereford, care se hrăneau doar cu miros de mere.

Spre deosebire de aceste personaje gingașe, Piano Carpini a întâlnit undeva în nordul Chinei „niște ființe grozav de deforme“ și pe deasupra antropofage: „Atunci când moare capul familiei, se adună toate rudele și mănâncă trupul mortului.“ De la parosiți la canibali, gama alimentației era completă.

La rândul lor, chinezii s-au arătat a fi mari specialiști în problema Omului diferit, dovedind în acest sens o inventivitate care depășește cu mult imaginația nu numai a europenilor, dar chiar și pe cea a arabilor. *Cartea munților și a mărilor* (în optsprezece volume, scrise începând din secolul al VI-lea î.Cr.) pare inspirată din principiul potrivit căruia întregul spațiu din jurul Chinei, din nord, sud, est și vest, ar fi locuit de făpturi neobișnuite. Omul diferit evidențiază mentalitatea izolaționistă a chinezilor, care nu-și puteau imagina nici o altă ființă asemănătoare lor. Printre figurile cele mai tipice se cuvin pomeniți uriașii și piticii, ființele cu brațe ori cu picioare foarte lungi, cele fără măruntaie, oamenii cu capul, mâinile și picioarele negre ori cei cu o gaură mare și rotundă în piept. Combinațiile om-animal sunt frecvente. Putem semnală câteva specii de oameni-păsări, care erau pe deasupra ovipari, și inevitabilii cinocefali, care se împreunează cu femei neasemuit de frumoase, după cum observase Piano Carpini. Copacul wac-wac, cu capete de om, există și în variantă chinezească. Dorința de longevitate, caracteristică pentru taoism, este ilustrată din belșug de speciile umane ce

trăiesc sute sau chiar mii de ani, unele bucurându-se chiar de nemurire.

Se cuvine semnalat faptul că toate aceste figuri, făurite în Antichitate, au străbătut mileniile fără a fi suferit modificări de esență. Le găsim într-o enciclopedie chineză din 1607, reeditată în 1713 în Japonia (titlul japonez: *Wakan sansai zue*). Numeroasele ilustrații amestecă popoarele reale cu cele fabuloase, ultimele fiind răspândite în nu mai puțin de o sută șaptezeci și șapte de tipuri diferite și oferind imaginea globală a unei omeniri foarte diversificate.

Să revenim însă la călătorii noștri europeni și la publicul dornic de a afla cât mai multe despre minunile Asiei. Dincolo de Omul diferit și de căutarea mistică a Paradisului terestru s-a impus mitul chinez, mai cu seamă în urma largii răspândiri a cărții lui Marco Polo (o sută patruzeci și trei de exemplare manuscrise, ceea ce însemna în acea vreme un adevărat bestseller). În imaginarul european se ivea o Chină puternică și de o bogăție nemaipomenită, care până atunci strălucise prin absență. Amplificarea bogățiilor, minunilor și spațiului geografic este la fel cu cea constatată în arhipelagul indian descris, în afară de Marco Polo, în „bestsellerul“ lui Mandeville (două sute cincizeci de exemplare manuscrise). Țărmurile răsăritene ale Asiei înaintau încet, dar sigur, spre țărmurile apusene ale Europei. Doar prin efectul dorinței. Transfigurați în imaginarul european, indienii și chinezii se pregăteau pentru primirea lui Columb.

Cețurile Atlanticului

Europa, deși fascinată de Orient, își avea propria colecție de ființe diferite. Pe harta din Hereford este înfățișată, în toată splendoarea, în inima Mediteranei, o sirenă. De-a lungul secolelor, marginile continentelor s-au îndepărtat mereu, dar ținuturile de graniță, pur și simplu împinse mai încolo, erau

supuse în continuare regulilor imuabile ale imaginarului. Anglia era locuită, bineînțeles, de englezi, dar pe lângă ei, potrivit unor zvonuri răspândite în Franța, mai trăia și un neam ciudat de oameni cu coadă. Adam din Bremen (secolul al XI-lea), istoric și geograf al Europei nordice, a avut ideea de a muta în acest ținut specii identificate de obicei în alte părți. A adus astfel în insulele baltice canibali cu pielea verzuie, iar în nordul Suediei, de-a valma, amazoane, cinocefali, ciclopi, monopezi și antropofagi. Europeanul interesat de Omul diferit se putea scuti astfel de o lungă călătorie spre Oceanul Indian. Din nefericire, inițiativa lui Adam din Bremen nu a fost suficientă pentru a strămuta în nord polul oriental al ciudățeniilor.

Exista însă un pol adevărat, replică la Oceanul Indian, care se remarcă, dincolo de împrumuturile inevitabile, printr-un fond mitologic original. Artizanii acestuia au fost celții și mai cu seamă irlandezii, iar ținutul era îndreptat spre nord-vest și scăldat de apele Oceanului Atlantic.

Sfântul Brendan, călugăr irlandez din secolul al VI-lea, s-a hotărât, pe când era la o vârstă destul de înaintată, să pornească în căutarea Paradisului terestru, situat în această variantă undeva departe, spre vest, dincolo de ocean. S-a imbarcat, așadar, împreună cu alți șaptesprezece călugări și a navigat din insulă în insulă, toate fiind foarte diferite de cele pe care le-am întâlnit în mările Sudului. Pe una dintre ele, singura prezență era un castel nelocuit „înălțat pe o stâncă înconjurată de ape”; masa era însă pusă pentru călători și mâncărurile aduse de niște mâini nevăzute, în vase de aur și argint. Altă insulă adăpostea o mănăstire și era locuită doar de călugări. O insulă mai mică s-a dovedit a fi înșelătoare: era de fapt spinarea lui Jasconius, balena uriașă. Pelerinii au fost adânc impresionați de o imagine cumplită: flăcări, stânci înroșite aruncate de diavoli, strigăte ale păcătoșilor: era Insula Iadului. Au ajuns în cele din urmă la Paradis, care era înconjurat de un zid înalt și neted și păzit de dragoni ce

sucipau flăcări. Călugărilor le-a fost dat să se bucure cel puțin de vederea zonei periferice a minunatului loc, să audă corul îngerilor și să se minuneze de frumusețea și armonia din jur (cu câmpul înflorit tradițional).

Într-o altă poveste de călătorie, eroul și însoțitorii săi coboară pe o insulă unde, într-un castel de această dată locuit, regina și cele șaptesprezece fiice ale sale le oferă nu numai un minunat ospăț și perspective erotice care se anunță interesante, ci și promisiunea vieții veșnice.

Iată deci un univers de insule de o factură diferită de cea a arhipelagului indian. Monstruosul este ascuns de supranatural. Din când în când se ivesc uriași, pitici, femei cu coadă de pește, dar alteritatea este alimentată îndeosebi de o mare doză de mister. Ceea ce impresionează este ciudățenia întâmplărilor și a obiceiurilor. Insula lacrimilor, insula râsului. Insula călugărilor, insula femeilor. Insula înconjurată de un zid de foc rotitor. Insula cu un fluviu-curcubeu. Insula așezată în fundul oceanului. Insule presărate cu castele fermecate, locuite ori bântuite, unde călătorii iau parte la ospete neașteptate și primesc chiar viața fără de moarte.

Navigarea între insule se însoțește adesea cu tema trecerii în lumea cealaltă. O lume paralelă se intersectează în mii de puncte cu lumea noastră. Ținutul este locuit de zâne și de morți sau măcar de cei care-și continuă viața într-un alt univers. Porțile acestei lumi se găsesc pretutindeni, foarte departe ori foarte aproape de noi: dincolo de ocean, pe insule, sub movile, în adâncul pădurilor, în fundul lacurilor. Trecearea unui râu înseamnă uneori o economie de ani și ani de navigație: lumea de dincolo se întinde pe celălalt mal; uneori ajungi la ea prin fundul unei peșteri. Între cele două lumi există un neîncetat du-te-vino, o permanentă mișcare: călătorii, lupte, iubiri... Paradisul se unește cu Vârsta de aur: „Acolo veacurile sunt precum clipele, locuitorii nu îmbătrânesc niciodată, câmpiile sunt acoperite cu flori mereu proaspete, iar

în albia râurilor curge hidromel. Timpul trece cu ospete și bătlăii; războinicii mănâncă și beau mâncăruri și băuturi fermecate și sunt însoțiți de femei minunate de frumoase.“

Unele fantasme sunt comune celor doi poli ai alterității: Vârsta de aur și Paradisul pierdut, căutarea dragostei, visul de belșug.

Mijloacele și atmosfera sunt însă altele. Pe de o parte se află împărăția de foc a soarelui, prea-plinul unei vieți sub mii de forme, apogeul materiei și al simțurilor. Pe de altă parte, o lume neguroasă, purificată, hieratică, aproape imaterială. În cea din urmă, nu omul este cel care se schimbă neapărat, ci regulile după care funcționează Universul și existența.

Zâne și pitici: întâlniri de gradul trei în pădurea medievală

Imaginarul medieval s-a hrănit cu două elemente esențiale: marea, pe care am parcurs-o deja, și pădurea, ultima înlocuind cetatea din Antichitate, ca laborator privilegiat al fantasmelor.

Grecii, care au inventat ori au desăvârșit figurile esențiale din imaginarul clasic, au avut ca principal punct de referință normalitatea urbană. Totul gravita în jurul Atenei, iar mai târziu în jurul Romei. S-a conturat o graniță clară între natură și cultură, cetatea asigurându-și un spațiu de protecție și strămutând spre margini formele insolite de viață și societate.

Istoria Evului Mediu european evoluează pe o scenă diferită. La început a avut loc un reflux al structurilor urbane. Axul Istoriei s-a mutat spre nord. Celții, germanii și slavii veneau dintr-un orizont mental care nu cunoscuse efortul de raționalitate tipic pentru cetatea grecească. În această „lume nouă“, cu predominanță rurală, modelul urban își pierduse importanța. Continentul era acoperit, de la un capăt la altul,

de o pădure uriașă; satele, castelele și mănăstirile se aflau în luminișuri, iar omul trăia în mijlocul unei naturi neîmblânzite.

Hotarele lumii și popoarele fabuloase din ținuturile de margine, foarte prezente în discursul medieval, nu făceau decât să ducă mai departe o moștenire livrescă. La crearea unei lumi paralele, mai originală și mai conformă cu realitățile și spiritul vremii, a participat spațiul apropiat, ocupat de o natură sălbatică și magică. În viața de zi cu zi a apărut ființa diferită, îndepărtată sau marginalizată de civilizația clasică. Personaje diforme, sălbatici, satiri și nimfe rătăceau și pe drumurile Greciei și ale Imperiului Roman. Prezența lor pare însă mai discretă în raport cu formidabila densitate a lumii diferite integrate în lumea noastră, atât de tipică pentru Evul Mediu.

Pădurea devine astfel o răscruce a fantasmelor, spaimelor, dorințelor, pulsionilor erotice, pe care țărmurile îndepărtate ale Oceanului Indian nu le puteau potoli.

În pădurea apropiată și tainică se evidențiază două populații bine individualizate, care oglindesc o viziune aparte asupra alterității: zânele și piticii.

Primele se găsesc pretutindeni în pădure și în anexele acesteia, precum peșterile, lacurile și râurile. Femei înzestrate cu puteri supranaturale sau ființe venite de pe alte țărâmuri, cu trupul ușor și fluid, care aduce cu trupul omenesc, zânele sunt trimise ale unei lumi aflate într-o altă dimensiune. Rolul lor este de a asigura contactul și trecerea. Se folosesc de farmecul feminin pentru a-i atrage pe muritori în lumea lor ori se instalează în lumea noastră. Se pot identifica două tipologii de contact, simbolizate de zânele Melusina și Morgana. În primul caz, „o ființă supranaturală se îndrăgostește de o ființă omenească, o urmează în lumea muritorilor și se căsătorește cu ea, impunându-i respectarea unei interdicții. După încălcarea pactului, trece în lumea cealaltă, lăsând niște

urmași“; zânele sunt pomenite și în varianta masculină de „zburători“, care lasă femeile însărcinate.

Al doilea caz: „O ființă supranaturală se îndrăgostește de o ființă omenească și o duce în lumea cealaltă. Întoarcerea muritorului printre ai săi este legată de respectarea unei interdicții, a cărei încălcare duce la moartea eroului ori la dispariția sa definitivă din cealaltă lume. Însoțirea celor doi rămâne sterilă.“ (Laurence Harf-Lancner, *Les Fées au Moyen Âge – Zânele în Evul Mediu*).

În mitologia zânelor se găsesc atât fantasmele erotice, cât și sentimentul morții, laolaltă. Totul este paroxistic, dus până la un punct ce nu mai poate fi depășit în raporturile cu celălalt: erotismul ce implică ființe de esență diferită, comunicare tulburată de coduri diferite de comportare, trecere în lumea de dincolo...

Dacă folclorul celt este dominat de zâne, spațiul imaginar germanic este ocupat mai cu seamă de elfi și pitici. Cu privire la cei dintâi, cunoștințele noastre sunt destul de limitate. Putem spune că este vorba de niște fapte plăcute și binevoitoare, dar evanescente. În schimb, piticii, mai bine individualizați, au populat o întreagă literatură. Micile personaje se prezentau sub trei înfățișări diferite: bătrânelul cu barbă, cu apariții rare în Evul Mediu, dar amplificate mai târziu, copilul și, mai ales, cavalerul.

Piticii trăiau în inima unor păduri de nepătruns, uneori în castele, dar mai ales în peșteri și în scobiturile munților, în adevărate palate subpământene. Societatea lor era bine structurată și ierarhizată, copiată după modelul feudal al timpului. Piticii erau meșteri iscusiți, specializați în topirea și prelucrarea metalelor.

Ca și în cazul zânelor, înfățișarea omenească și mai accentuată la pitici ascundea puteri supranaturale. Piticii făureau obiecte magice și aveau cunoștințe mai cuprinzătoare decât ale oamenilor, printre care se număra darul prevestirii viitorului.

Datorită piticilor și zânelor, pădurea a devenit creuzetul unei sinteze noi, cu numeroase consecințe, care deschidea calea contactelor cu ființe a căror înfățișare era aproape omenească, dar care se aflau în alt plan al existenței și erau înzestrate cu puteri supranaturale.

Elementul miraculos, care depășea biologicul, se născuse dintr-o cultură paralelă, străveche și mereu înfloritoare, dar marginalizată de „raționalismul“ antic, iar mai târziu de ideologia religioasă. Teologia putea accepta până la urmă existența cinocefalilor și a pigmeilor, diferiți prin anumite detalii biologice, dar nu și a piticilor și a zânelor, diferiți în esență, aflați într-o poziție intermediară, între om și divinitățile precreștine. Biserica i-a luat în seamă numai ca duhuri rele, trimiși ai Satanei. Câștigul n-a fost însă pierdut, pentru că omul modern a reținut metodele de contact și de trecere, care n-au nici o legătură cu raționamentul științific. Lumi îndepărtate și apropiate deopotrivă, ființe alcătuite dintr-o altă plămadă.

Răpirea muritorilor de către zâne, travestirea acestora în personaje obișnuite, numeroasele aptitudini tehnologice ale piticilor, caracterul evanescent al acestor ființe sunt elemente care vestesc apariția extratereștrilor. În plin Ev Mediu, pădurea pregătea întâlnirile de gradul trei.

Omul sălbatic

Tot prin pădure se învârtea un personaj cu totul diferit de zâne și pitici. Lipsit de istețime și de însușiri supranaturale, era mai aproape de natura brută. Înfățișarea îi era aproape omenească, numai că avea trupul acoperit cu păr și aducea mai mult cu un subom. Acesta era omul sălbatic.

Faunii și satirii din Antichitate, deși semănau într-o câțva cu omul sălbatic medieval, aveau trăsături deopotrivă animale și divine. Nu la fel s-a întâmplat cu omul sălbatic. Nimeni

nu știa dacă este mai aproape de om ori de animal. Unii erau înclinați să admită ultima variantă. Câteodată era înfățișat stând în patru labe. Nu gândea, nu avea darul vorbirii și era mai cu seamă lipsit de credință, de religie. Singura sa însușire era forța fizică, sporită de o măciucă uriașă pe care o ținea, de obicei, în mâini. Alții vedeau în el în primul rând un om: sălbăticit, decăzut (potrivit interpretării teologice), dar care putea fi recuperat de societate și mântuit prin religie. Era astfel acceptat, aidoma popoarelor monstruoase de la hotarele lumii, în marea familie umană.

Ca orice creație a spiritului, omul sălbatic nu era nevinovat. Avea și el un rol de îndeplinit. Cu ajutorul lui, Evul Mediu marca granița dintre natură și cultură, dintre sălbăcie și civilizație. Omul sălbatic personifica antiteza cavalerului. Între cei doi exista un conflict deschis pe toate planurile, dar mai ales în ceea ce privește galanteria. Cavalerul era apărătorul doamnelor amenințate de impetuosul om al pădurilor. Dragostea curtenească era contrariul violenței sexuale.

Se întâmpla însă ca doamna să se uite la potențialul răpitor și violator cu o oarecare duioșie și poate chiar cu o umbră de dorință. Dragostea curtenească era departe de a epuiza gama erotismului. Până și cavalerilor le plăcea uneori să se deghizeze în sălbatici, așa cum s-a întâmplat la vestitul *bal al Focurilor* (1393) când, în prezența regelui Franței, Carol al VI-lea, mai mulți oameni sălbatici au luat foc din pricina blănurilor.

Odată cu evoluția obiceiurilor, comportarea frustă și agresivitatea sexuală a omului sălbatic au cunoscut o valorizare treptată, care a culminat în epoca Renașterii. Când clișeele antice erau omniprezente, artiștii l-au preschimbat în satir, și sub această formă poate fi admirat în numeroase tablouri, înconjurat de bărbați și, mai ales, de femei care îi aruncă priviri lascive.

Să ne oprim în treacăt la două specii înrudite. Se vorbea despre existența unui om sălbatic ce trăia în apa mării. În

1430, în Olanda a fost pescuită o fată din mare. Nu se deosebea deloc de o ființă omenească obișnuită și chiar a izbutit să învețe o meserie, dar n-a putut vorbi niciodată.

Munții și pădurile erau străbătute de uriași. Aceștia întruchipau, ca și omul sălbatic, forța oarbă a naturii, la care se adăuga o anumită doză de supranatural. Un șir întreg de cusururi (lipsa de măsură, trufia, minciuna, brutalitatea) îi situa într-o perfectă antiteză a universului curtenesc. Uriașii răpitori agresau fetele și femeile, oferindu-le cavalerilor prilejul de a se pune în valoare, așa cum am văzut, în calitate de apărători. O altă subspecie, căpcăunii, aprecia grozav carnea de copil. Dacă omul sălbatic a fost cu timpul reabilitat, uriașii au rămas, în general, în tabăra celor răi.

Evrei, leproși și eretici

Ca orice societate și orice epocă, Europa creștină a Evului Mediu îl vede pe Celălalt și în interior. În principiu, creștinismul ar fi trebuit să atenueze distincțiile: toți oamenii sunt oameni. Dar tot creștinismul le-a agravat, în măsura în care „ceilalți“ se îndepărtau de modelul religios și de comportamentul acceptat. Odată cu cristalizarea civilizației occidentale, de pe la anul 1000 și îndeosebi în secolele XII–XIII, intoleranța se manifestă tot mai puternic, cu atât mai mult cu cât atât biserica, cât și puterea politică urmăreau să ordoneze societatea și să-și asigure dominația.

Trei categorii, cu deosebire, au căzut victime acestui proces. Evreii, mai întâi: sub raport religios, ei (care îl omorâseră pe Cristos!) reprezentau alteritatea maximă în inima Occidentului. Leproșii vin la rând : boala lor cumplită îi îndepărtează de societatea normală, și, potrivit interpretării medievale, trebuia să aibă la origine ceva păcate cumplite. Și, în sfârșit, ereticii, cu atât mai vinovați, cu cât, beneficiind de adevărata credință, se lepădaseră de ea. Ordinea în care i-am menționat

este aleatorie; de fapt, cele trei categorii sunt interșanjabile și se contopesc adesea într-un amalgam. „Grozăvia“ condiției lor îi împinge într-o alteritate profundă, spre marginile umanității, și într-un fel chiar dincolo de ea, printr-o combinație de trăsături demoniace și animalice.

Evreii, ca și ereticii, practică magia: sunt în legătură directă cu diavolul. Evreii ar fi întreprins, tot în serviciul Necuratului, omoruri rituale asupra copiilor creștini, precum și profanări ale ostiei. Cu toții sunt murdari, spurcați, aproape de condiția animalică. Leproșii, respingători și periculoși, ajung să fie complet izolați, formând un soi de „popor“ aparte, căruia i se atribuie intenții criminale (inclusiv, așa cum s-a petrecut în Franța, în 1321, răsturnarea ordinii existente și instalarea lor în locul oamenilor normali). Tuturor li se atribuia și o înclinare spre desfrâul sexual; în cazul leproșilor se considera că boala dezvoltă peste măsură apetitul sexual și organele respective, de unde și obsesia că ar exista o amenințare la adresa femeilor. Evreii nemâncând carne de porc, se trage de aici concluzia unei legături speciale cu animalul respectiv, chiar a unei obscure „înrudiri“ (în care caz, consumul cărnii ar fi echivalat cu „canibalismul“).

Și așa se fabrică o alteritate „radicală“. În această privință, atât în ce-i privește pe evrei, cât și pe „devianții ideologici“, Evul Mediu își dă mâna cu regimurile totalitare ale secolului al XX-lea.

Copia Oikumenei: Antipozii

Mai erau și Antipozii, a căror istorie de două mii de ani începe în Grecia.

După ce au stabilit forma sferică a Pământului, învățații greci s-au apucat să împartă oceanul și continentele. Din această strădanie de organizare rațională au rezultat patru scheme ale spațiului locuit:

1. O singură lume, lumea noastră, aflată în mijlocul Oceanului Planetar (schemă atribuită lui Aristotel).

2. Patru ansambluri continentale, câte unul în fiecare sfert al sferei pământești, separate de apele Oceanului. Una dintre aceste insule forma Oikumena, care cuprindea Europa, Asia și Africa (teoria lui Crates din Mallos, cca 160 înainte de Cristos).

3. Două mase continentale, una în emisfera nordică, iar cealaltă situată în mod simetric în emisfera sudică, numită Antihtona („pământul opus“) sau Antipozi.

4. Spre deosebire de structurile precedente, în care prevala Oceanul planetar, mai exista și ipoteza unei mase continentale continue, Oceanul fiind cuprins în interior (teoria lui Ptolemeu, secolul al II-lea).

Teologii Evului Mediu au preferat prima variantă, care răspundea cel mai bine ideii unei singure lumi și unei creații unice. Cea de-a doua a căzut în uitare, deși era mai aproape de configurația geografică reală și sugera existența unor continente necunoscute: America și Australia. Cea de-a patra și-a găsit adepți la începutul perioadei marilor descoperiri, însă a fost abandonată în clipa în care existența Oceanului planetar s-a impus ca realitate indubitabilă. Celei de-a treia i-a fost dat să joace rolul principal, din momentul în care Europa a pornit la cucerirea planetei; ea presupunea o lume în fiecare din cele două emisfere, adică lumea noastră și replica ei, aflată dincolo de Ecuator.

Să ne uităm la hărțile inspirate din cosmografia lui Macrobius, compiler din secolul al V-lea, care combina teoria Antipozilor cu cea a zonelor climatice: o lume în emisfera nordică, locuită în partea de mijloc și neprimitoare spre pol și spre Ecuator; și o altă lume în emisfera sudică, cu o structură asemănătoare a condițiilor naturale. Cele două lumi erau despărțite de Ocean.

În bună logică, regiunea temperată de la Antipozi trebuia să fie locuită, fiind în orice caz locuibilă. Dar de cine?

A fost o adevărată bătaie de cap pentru teologi. Lactanțiu (cca 260–325), părinte al Bisericii, a găsit o soluție comodă pentru a ridiculiza fantezia anticilor: oamenii nu puteau trăi cu capul în jos, așa că emisfera sudică era de nelocuit.

Adevărata problemă era însă legată de compatibilitatea Antipozilor cu Biblia. Subiectul, destul de vast, cuprindea și pluralitatea lumilor din spațiul cosmic, invocată uneori de antici. Despărțiți printr-un ocean în fierbere, deci de netrecut potrivit teoriei zonelor climatice, locuitorii emisferei sudice erau un fel de „extraterestri“, iar problema existenței lor se punea în aceiași termeni ca și cea a locuitorilor ipotetici ai lumilor din spațiu. Legătura acestora cu Adam era greu, dacă nu chiar imposibil, de stabilit. Cum să faci părtașe toate aceste omeniri diferite la cuvântul Evangheliei și la Mântuire? Cine-și putea închipui niște neamuri omenești care nu aveau nimic cu Adam, cu păcatul, cu Mântuirea și cu viața veșnică? Problema, spinoasă, nu era departe de erezie.

Cea mai bună soluție era să nu existe Antipozi (schema numărul unu), sau dacă existau, să nu fie locuiți, ceea ce presupunea o altă dificultate, fiindcă existența unor spații goale, create fără scop, părea prea puțin rațională.

Hărțile stau mărturie acestei încurcături. Unele nici nu pomenesc de Antipozi. Altele se mărginesc să le semnaleze existența geografică, fără a sufla o vorbă despre locuitori. Există însă și hărți în care locuitorii emisferei sudice sunt menționați și chiar înfățișați. Astfel, pe unele hărți ce însoțesc *Comentariul Apocalipsei* al călugărului spaniol Beatus (secolul al VIII-lea), text foarte răspândit în Occidentul medieval, se poate observa reprezentarea dublă, antitetică, a lui Adam și a Evei în Paradisul terestru (sus) și a omului de la Antipozi (jos). Acesta din urmă este diform și singur, fără femeie. Răsturnat, cu un picior uriaș sub care se adăpostește

ca sub o umbrelă, pare a se trage din neamul sciapozilor. De unde vine? Cum se înmulțește, dacă nu are femeie? Misterul era deplin.

Cu câteva sute de ani mai târziu, harta din Hereford a propus o inovație interesantă. Antipozii nu mai erau despărțiți de un ocean de netrecut, ci de un braț de mare (sau de un fluviu) care lăsa chiar la capete locuri de trecere pe uscat între hotarele meridionale ale lumii noastre și emisfera sudică. Oamenii monstruoși înfățișați – blemii și alții – aduceau cu cei din galeria obișnuită a emisferei nordice. Cele două lumi se apropiau, chemând la cunoaștere și la explorare. Învățați precum Albert cel Mare (1200–1280) și Roger Bacon (cca 1220–1292) afirmau ca posibilă sau probabilă existența popoarelor la Antipozi, în vremea când Marco Polo și Mandeville inaugurau perioada hotărâtoare a marilor descoperiri.

Teoretic, Oceanul era tot în fierbere în zona toridă, dar cum navigatorii ajunseseră deja aproape de tropice, fenomenul era pus oarecum la îndoială. Vreme de două mii de ani, Europa visase Oameni diferiți; acum se pregătea să-i viziteze.

Renașterea și Omul diferit: metoda lui Paracelsus

Modul în care Paracelsus (1493–1541) tratează zânele și piticii poate servi ca introducere la istoria Omului diferit în epoca Renașterii. Pentru a lămuri problema, cunoscutul medic și chimist elvețian dispunea de două corpusuri de cunoștințe contradictorii. Pe de o parte, credința populară care valoriza făpturile fantastice, pe de altă parte, versiunea demonologică a Bisericii. O demonstrație raționalistă ar fi dus la o soluție definitivă, nimicind toate aceste personaje folclorice. Numai că secolul al XVI-lea nu era secolul al XVIII-lea, iar un asemenea demers nu corespundea mecanismului mental și ideologic al Renașterii.

Paracelsus nu intenționa să facă *tabula rasa* dintr-o credință, așa că s-a mulțumit să preia dosarul, să-l completeze și să perfecționeze argumentația, pentru a face fenomenul coerent și plauzibil. Tratatul său intitulat *De nymphis, sylvanis, pygmaeis, salamandris, et gigantibus* se dorește a fi un reper-toriu exhaustiv al ființelor „subtile“, născute din cele patru elemente: apa, aerul, pământul și focul. Interpretarea propusă făcea abstracție de teoria demonică, reținând o formulă aproape umană, care nu urmărea să tulbure nici credința populară, nici dogma creștină, ci mai curând să le apropie.

Astfel, ființele respective – și cu deosebire piticii și zânele – nu erau socotite omenеști, ci doar înrudite cu specia umană. Trupul lor prezenta o structură materială, dar mult mai subtilă decât cea a oamenilor, de vreme ce puteau trece prin obstacole. Aveau cunoștințe bogate și puteri de temut, numai că le lipsea ceva esențial: sufletul. Nu aveau parte de mântuire și nici de viață veșnică. Moartea era pentru ele un episod definitiv: nu mai rămânea nimic, nici măcar trupul, ceea ce explica de ce nu se găsea nici un cadavru, justificare abilă a fenomenului de eluzivitate! În rest, trăiau întocmai ca oamenii, mâncau, beau și se împreunau ca să dobândească urmași. Contactul sexual părea posibil și chiar fecund între om și acești veri „fără suflet“.

Interpretarea se potrivea spiritului vremii. Toată lumea era mulțumită: se respecta tradiția populară, teologia nu avea ce zice de vreme ce creaturile cu pricina nu aveau parte de viață veșnică, iar știința se îmbogățea cu specii noi, integrate în sistemul naturii.

Exemplul este edificator. Renașterea s-a caracterizat printr-o uriașă sete de cunoaștere și înțelegere. Principiul autorității, care nu putea fi încălcat în Evul Mediu, a fost înlocuit de o judecată mai liberă și mai critică. Nu se puneă însă problema punerii la îndoială a cunoștințelor acumulate în Anti-chitate și în timpul Evului Mediu. Nu era vorba de schimba-

rea temeliilor lumii, ci doar de sporirea coerenței în interpretarea anumitor fenomene.

Nu este, așadar, nimic surprinzător în faptul că, la capitolul Omului diferit, Renașterea nu a făcut până la urmă decât să se inspire din moștenirea clasică și medievală.

Cum au redescoperit exploratorii popoarele fabuloase ale Antichității

Exploratorii urmau să descopere ceea ce se știa deja, datorită învățaților greci și teologilor din Evul Mediu. Columb a identificat Paradisul terestru lângă delta fluviului Orinocco, adică, potrivit imaginii sale despre lume, în Extremul Orient, nu departe de coastele Chinei și Japoniei. Edenul a fost apoi secularizat, aurul dovedindu-se un simbol mai atractiv decât corul îngerilor, topindu-se în cele din urmă (Renașterea obligă!) în străvechea tradiție a Vârstei de aur. Din aceste fantasme s-a ivit un ținut de vis: Eldorado, cea mai bogată și mai înfloritoare împărăție, pe care exploratorii au căutat-o în zadar la sud de Guyana, în inima pădurii ecuatoriale.

La rândul lor, Oamenii diferiți aveau chipuri prea bine cunoscute. Blemii, cinocefalii, sciapozii, pigmeii sunt înfățișați foarte realist în *Cosmografia universală* a lui Sebastian Münster (1489–1552), tipărită în latină în 1552 și în franceză în 1556, repertoriu geografic bine informat și foarte apreciat. Aceleași chipuri ne privesc din paginile bogat ilustrate din *Prodigiorum ac ostentorum chronicon* (1557), bogată antologie a minunilor și ciudățeniilor, datorată lui Conrad Lycosthenes (1518–1561). Epoca era fascinată de anomalii și, mai ales, de fenomenele monstruoase, care exprimau deopotrivă energia vitală a naturii și atotputernicia divină. „Natura este schimbătoare“, arăta marele medic Ambroise Paré (1509–1590), afirmația fiind ilustrată cu o bogată colecție de curiozități biologice adunate în *Opere* (1575). Savantul se interesa și

de cauzele monstruozițăților, dar demersul științific nu mergea prea departe, principalii răspunzători invocați fiind întotdeauna Dumnezeu și demonii.

Tema tradițională a bestialității (omul-animal sau animalul umanizat) prezenta o frecvență remarcabilă. În cartea lui Paré apar atât animale cu cap de om, cât și oameni cu cap de animal. Unele exemplare fascinante aparțin geografului André Thevet (1504 sau cca 1517–1592), autor al *Ciudățeniilor din Franța antarctică* (1557) și al unei *Cosmografii universale* (1575). Putem astfel face cunoștință cu fiara numită Thanacth, un fel de tigru fără coadă și cu cap de om (având părul creț ca al negrilor), sau cu monstrul american pe nume Haiit, uriaș, acoperit cu păr și având și el chip de om, personajul fiind mai degrabă simpatic și, în aparență, prietenos cu omul.

Sirenele, și în general făpturile omenești marine, își urmau liniștit destinul. Căpitanul Smith, pionier din Noua-Anglie, a văzut în 1610 o „zână a mării“ pe țărmul golfului St. John: era nespus de frumoasă, cu chip de fată tânără. Momentul a fost immortalizat într-o gravură reprodusă în *Cartea Antipozilor* publicată în 1630 de Johann Ludwig Gottfried. Într-adevăr, fata are un trup desăvârșit, în ciuda cozii de pește, care o deosebește de o femeie obișnuită. Tendința tipică pentru Renaștere de a integra făpturile ciudate în ordinea firească a lumii a avut urmări asupra sirenelor, asociate și în cele din urmă confundate cu femeile mării. Acestea din urmă prezentau avantajul de a fi mai apropiate de natura umană și mai accesibile, și chiar întrețineau uneori relații sexuale cu marinarii.

Un exemplu izbitor al mitului clasic actualizat este cel al amazoanelor. După ce au străbătut Asia Mică, Scitia și Africa, doamnele războinice au profitat de descoperirea Americii și s-au instalat acolo. Frumoase, goale și crude: așa le descrie André Thevet, precizând că „nu se află de la un capăt la altul al lumii nici un alt neam mai crud decât această seminție de femei“. Iată-le, fără vâl, înarmate cu arcuri și trăgând „peste zece mii de săgeți“ asupra unor nefericiți (bărbați, se înțelege)

spânzurați de un picior în copaci, de crengile de sus. În reprezentarea aceasta s-a strecurat o doză de erotism sadic.

Au fost identificate în Lumea Nouă, din Brazilia până în Mexic și în Antile, opt ținuturi locuite de amazoane. Fortărețele lor se aflau în general pe insule, unde accesul bărbaților era îngăduit doar din când în când, pentru nevoile procreației. Marele fluviu Amazon, lângă care spaniolul Orellana a întâlnit în 1542 un trib de femei războinice, este singurul care le mai păstrează amintirea.

Modelele antice au jucat un rol determinant în epoca marilor descoperiri. O dovadă zdrobitoare a puterii imaginarului este și faptul că, între secolele al XV-lea și al XVIII-lea, explorarea a fost condusă de învățați greci morți cu două mii de ani în urmă.

Rolul fundamental a revenit reprezentării, simple și simetrice, a două conglomerate continentale, unul în emisfera nordică, celălalt la Antipodi, în emisfera sudică. Imaginea l-a călăuzit pe Columb în călătoria spre un Extrem Orient pe care îl credea aproape. Vestitul navigator n-a acceptat niciodată existența Americii, pentru simplul motiv că aceasta nu făcea parte din modelul imaginar. Ajuns în Cuba, a pornit în căutarea orașului imperial al marelui Han, stăpânul Chinei, deși dinastia nu mai exista. A avut surpriza să nimerească într-un sat care nu părea nicidecum imperial și unde nici o colibă nu aducea cu vreun palat chinezesc. Între realitatea geografică și ficțiune erau cincisprezece mii de kilometri.

Cazul lui Columb, deși spectaculos, este destul de tipic. Le-a trebuit destulă vreme oamenilor Renașterii ca să înțeleagă că inventau o lume diferită decât cea la care visaseră anticii.

Un Om diferit desăvârșit: sălbaticul

Indienii din America – astfel numiți în urma erorii geografice a lui Columb – au beneficiat din belșug de stereotipurile antice și medievale ale Omului diferit. Descrierile și

imaginile de ființe omenеști în pielea goală, lipsite de pudoare și în mod evident canibale, aduceau cu un *remake* după Mandeville; acesta constatase mai înainte straniile obiceiuri în miriada de insule din Oceanul Indian și Extremul Orient. America le moștenea pe toate, de la numele și ciudățeniile indienilor până la bogata gamă de trăsături, însușiri și defecte atribuite de greci și romani barbarilor și popoarelor diferite ce locuiau la hotarele lumii.

Cel mai recent membru al familiei umane avea și el ceva de spus. Chiar dacă firea lui arăta ca un mozaic, în culori deja cunoscute, ponderea și rolul său depășeau cu mult poziția Oamenilor diferiți tradiționali. În primul rând, era o prezență adevărată.

Am putut constata că Omul diferit este un personaj greu de abordat. Ascuns în insule îndepărtate, în inima pădurilor ori în spațiul infinit, obișnuiește să se înfățișeze doar celor ce sunt vrednici să-l vadă ori inițiaților. Scepticii pot găsi suficiente argumente pentru a-i pune la îndoială existența.

Se poate, așadar, măsura în toată amploarea importanța descoperirii Lumii Noi. Omul diferit intra acum pe marea scenă a Istoriei. Devenea tangibil și incontestabil și se arăta chiar în Europa; la Rouen a fost amenajat un sat brazilian, vizitat de Henric al II-lea în 1550 și de Carol al IX-lea în 1563. Celălalt nu mai era o ființă problematică, aruncată undeva la periferie, ci locuitor într-o lume, mesager al unei părți importante din omenire.

Ființă reală, și până la urmă „normală“, a devenit un om diferit în urma unei transfigurări. A fost împins spre alteritatea radicală, așezat la antipodul omului civilizat european și integrat în mitologia alterității ca sălbatic. Un sălbatic altfel decât omul sălbatic păros din pădurea europeană, dar aparținând, ca și acesta, domeniului exclusiv al naturii.

Prima caracteristică a sălbaticului este goliciunea, adică ținuta omului înainte de păcat. Nu însă și după aceea. Se

punea pe bună dreptate întrebarea dacă sălbaticii aparțineau filiației biblice, dacă erau niște păcătoși ce puteau fi creștinați și mântuiți. Poate că nu făceau altceva decât să se înscrie într-o Vârstă de aur paralelă cu istoria omenirii.

Părerea lui Paracelsus (exprimată în 1520): locuitorii Lumii Noi nu se trăgeau din Adam, ci dintr-un neam născut probabil după Potop. Erau lipsiți de suflet, aidoma zânelor și piticilor, neavând, prin urmare, parte de viața veșnică. Astfel, sălbaticii riscau să coboare la un nivel apropiat de bestialitate.

Problema a rămas nelămurită până în clipa în care, în 1537, s-a decretat printr-o bulă pontificală că indienii erau oameni adevărați și că puteau fi primiți în sânul Bisericii. Protestanții s-au arătat mai reticenți. Reținerea lor față de convertirea indienilor avea mai curând un iz politic, deoarece spaniolii, adică rivalii catolici, erau cei care le mântuiau sufletele, asigurând astfel expansiunea mondială a catolicismului. Treptat însă, toată lumea a căzut de acord că sălbaticii aparțineau totuși filiației umane normale, așa cum se crezuse cu multă vreme înainte în privința cinocefalilor și a altor popoare fabuloase!

Șovăiala teologică era înlocuită de bâlbâielile unei antropologii fizice embrionare. Biologia americanilor a îmbrăcat unele aspecte deosebite, suficiente pentru a o singulariza. Naturalistul german Johann Friedrich Blumenbach (1752–1840) putea constata că „unii n-au îngăduit barba la bărbați și scurgerile sexuale la femei. Alții au spus că pielea tuturor americanilor era de aceeași culoare; iar alții au dorit ca să aibă cu toții același chip.”

Un contemporan al lui Blumenbach, Cornelius de Pauw (1739–1799) era convins de biologia diferită a locuitorilor Lumii Noi. În lucrarea sa *Cercetări filozofice asupra americanilor* (1768–1769), el constata existența unor particularități legate de sânge și de circulația sangvină, absența pilozității, lipsa de vitalitate, inclusiv în plan sexual („slăbirea organelor

hărăzite zămislirii“). Pe scurt, „o specie degenerată a neamului omenesc, vlăguită, neputincioasă, lipsită de forță fizică, de vigoare, de înălțare spirituală“. Obiceiul de a se desfigura accentua și mai mult gradul de alteritate fizică: „S-au văzut sălbatici cu capul în formă de piramidă ori de con și cu creștetul ascuțit“, ori „cu capul cubic sau pătrat“. În pofida acestor păreri, alteritatea morală a întrecut-o pe cea biologică, despre care se vorbea din ce în ce mai puțin.

Goliciune–libertate sexuală–canibalism: cunoscuta triadă s-a instalat temeinic în Lumea Nouă. Insulele din Extremul Orient căpătaseră consistență: un continent întreg, jumătate de lume, o mare parte din specia umană era invitată să intre în joc.

Ființele și societățile ciudate care nu cunoșteau interdicțiile aveau să exercite o fascinație incontestabilă într-o Europă unde normele de comportare erau din ce în ce mai severe. Ca de obicei, atracția mergea mână în mână cu respingerea. Cum să rezisti în fața femeilor americane, care erau bineînțeles goale și păreau atât de atrăgătoare? Scenele de desfrâu sunt destul de frecvente în relatările menite să le arate cititorilor europeni farmecele vieții americane. America era percepută ca un spațiu de libertate, în bine și în rău.

În numele libertății s-a declanșat o amplă mișcare de recuperare a sălbaticului. Bineînțeles, canibalismul era o problemă. Balanța oscila între sălbaticul bun și cel rău, dar cel bun câștiga teren. Canibal, firește, dar nu rău.

Încă din 1580, Montaigne lua apărarea celor care obișnuiau să-și mănânce semenii. „Găsesc – afirma el în eseul intitulat *Despre canibali* – că nu există nimic barbar și sălbatic în acest neam, pentru că fiecare numește barbarie ceea ce nu-i intră în obicei.“ Potrivit scriitorului – care formula acest punct de vedere în plină epocă a războaielor religioase și la numai câțiva ani de la noaptea Sfântului Bartolomeu – era mult mai grav să-ți măcelărești cu cruzime semenii,

așa cum făceau europenii, decât să-i dobori curat și apoi să-i mănânci pe prizonieri, de altfel foarte bine tratați până în clipa fatală, așa cum făceau americanii. „Este mult mai barbar să mănânci un om viu decât unul mort.“ Cât privește libertatea sexuală și mai ales faptul de a avea mai multe femei, care pe deasupra, lucru vrednic de luat în seamă, nu erau deloc geloase pe rivalele lor, Montaigne găsea situația mai curând mulțumitoare.

André Thevet istorisește o întâmplare emoționantă, pe care o și ilustrează. Un străin, european fără îndoială – poate fi recunoscut pentru că este îmbrăcat –, ajunge într-un sat indian. Femeile și fetele goale, evident, se adună în jurul lui, se tăvălesc pe jos, plâng și râd „în semn de bucurie“, urându-i bun venit. Satul este în sărbătoare, toată lumea părând încântată de prezența lui.

Cu câteva pagini mai încolo, aceleași fete fermecătoare le dau o mână de ajutor celorlalți membri ai tribului la tăierea în bucăți a unor trupuri omenești; bucățile sunt apoi puse pe frigare. S-ar putea crede că veselie din scena precedentă fusese pricinuită de sosirea unui transport de carne proaspătă. Scenele sunt însă distincte. Trista soartă a prizonierilor de război nu are nici o legătură cu ospitalitatea spontană și sinceră a copiilor naturii.

Iconografia oferă o pistă interesantă pentru cei ce doresc să urmărească „normalizarea“ sălbaticului. Primul grupaj complet (cincizeci de gravuri) însoțește textul lui Hans Staden, călător german, care a petrecut o vreme în captivitate la indieni. Cartea lui (cu un titlu foarte lung, *Istoria adevărată și descrierea unei țări locuite de oameni sălbatici, goi, cruzi și antropofagi, aflată în Lumea Nouă cu numele de America, necunoscută în ținutul Hessen, înainte și după nașterea lui Isus Cristos, până anul trecut*) a fost publicată în limba germană în 1557 (și în același an în franceză), apoi retipărită în numeroase ediții; lucrarea spune totul despre ființele

„goale, crude și antropofage“ și înfățișează în amănunt jertfele omenеști urmate de ospеțe. Ilustrațiile sunt crude, „realiste“, oglindind o viață primitivă și brutală. Indianul, necioplit și frust, apare ca un om diferit, chiar foarte diferit.

Cu câteva zeci de ani mai târziu, în 1592, corpusul a fost refăcut de desenatorul Théodore de Bry. Transfigurarea este impresionantă. Ospățul canibalic n-a dispărut, dar convivii și-au schimbat înfățișarea. S-a terminat cu alteritatea fizică: trăsăturile se apropie de idealul clasic de frumusețe, de statuarul antic și de nudurile Renașterii. Dacă exista vreo diferență, era limpede în favoarea lor!

Trebuie să constatăm ambivalența goliciunii: semn al unei condiții puțin evolute, aceasta poate deveni o pledoarie pentru frumusețea corpului și libertatea omului.

„La naștere au, ca și noi, pielea albă. Goliciunea, uleiurile cu care se ung, soarele și vântul le tăbăcesc mai târziu pielea; încolo sunt înalți, mai înalți decât noi, bine făcuți, bine proporționați, cu o fire liniștită, sprinteni, voinici și îndemnatnici; într-un cuvânt, în ceea ce privește darurile trupului, nu sunt cu nimic mai prejos decât noi, dacă nu cumva ne întrec.“

Descrierea de mai sus se datorează lui Jean-François Lafitau (1681–1746), autor al unei lucrări clasice cu privire la *Obiceiurile sălbaticilor americani comparate cu obiceiurile din primele timpuri* (1724). Titlul este edificator. Alteritatea ieșea din domeniul biologic, pentru a se înscrie numai în cultură.

Ideea evoluționistă își croia drum. În această perspectivă, indienii nu mai reprezentau un alt tip de om, ci un alt stadiu istoric, anterior civilizației. Aduceau întru câtva cu grecii și cu romanii de la începutul istoriei.

Problema era legătura: din cine se trăgeau? Din care anume dintre cei trei fii ai lui Noe? În primul moment s-a reținut ipoteza populării Americii de către urmașii lui Ham (fiul blestemat), pentru că, odată admisă originea adamică,

justifica sălbăticia și vocația indienilor de a-i sluji pe alții. Apoi s-a reținut o ascendență mai convenabilă, în persoana celorlalți doi fii ai lui Noe: fie Sem, ai cărui urmași s-au răspândit în Orientul Apropiat, fie Iafet, strămoșul europenilor și al popoarelor din Asia Orientală. Unele interpretări îi asemuiau, așadar, cu europenii, mergând până la identificarea cu rasa albă. Iezuitul José Acosta a avansat în *Istoria naturală și morală a Indiilor* (1590) o ipoteză potrivit căreia America fusese populată de triburi originare din Asia. Existența unui punct de convergență între cele două continente era astfel hotărâtă printr-un simplu raționament, cu un secol înainte de descoperirea strâmătorii Bering. Calea spre adevăr trece uneori prin imaginar!

Promovarea imaginii indianului – așezat la loc convenabil pe traseul biologic și istoric al speciei – se explica prin motive de ordin ideologic. Era nevoie de un om normal, și nu de o ființă inferioară, pentru un proiect de alteritate radicală care viza nici mai mult, nici mai puțin decât experimentarea unei *istorii diferite*. Indianul urma să arate că omenirea ar fi putut alege o altă evoluție. O soluție mai apropiată de vocația inițială a omului, mai apropiată de natură, o cultură și o comportare mai puțin artificiale. Alteritatea biologică era redusă la minimum, pentru ca alteritatea culturală să iasă mai bine în evidență și să poată fi proiectată până la cel mai înalt nivel.

Societatea europeană trecea prin zona dificilă situată între Evul Mediu și modernitate. Aflată în plină criză de creștere, își căuta drumul și resimțea o nevoie imperioasă de modele. Poate că nu era prea târziu pentru a învăța câte ceva din înțelepciunea altora. Indianul a devenit un aliat al celor care criticau părțile rele ale civilizației, mai cu seamă inegalitatea, nedreptatea și moravurile ipocrite, propunând o altă scară de valori.

La drept vorbind, locuitorul din Americi avea însușiri și cusururi care nu erau inedite. Firea, ca și înfățișarea, prelua

o mulțime de elemente de la stereotipurile antice. Ne reîntâlnim astfel cu barbarul, cu ființa diferită de la hotarele lumii, imaginată de greci și de romani. Cruzimea, canibalismul, licența sexuală, dar și vitejia, înțelepciunea, armonia socială – iată trăsăturile cultivate de multă vreme de Omul diferit. Numai că societățile diferite ale anticilor erau mai degrabă fragmentare, fiecare ilustrând unul sau altul dintre nenumăratele chipuri ale diferenței.

Să ne întoarcem la Lafitau, care a alcătuit un repertoriu caracterologic exhaustiv:

„La prima vedere, nu se poate spune nimic bun... Nu au nimic, nici litere, nici științe, se pare că nici legi, cei mai mulți nu au nici temple, nici un cult bine rânduit și le lipsesc lucrurile cele mai trebuincioase pentru viață [...]. Am crede că nu greșim înfățișându-i ca pe niște oameni grosolani, proști, mărginiți, cruzi, fără vreun sentiment de credință și de omenie [...]. Portretul nu este însă fidel. Au o fire bună, imaginație vie, minte ascuțită, memorie de invidiat... Se gândesc corect la treburile lor, mai bine decât ai noștri; își ating țelurile urmând căi drepte și sigure; acționează cu sânge rece și cu o nepăsare care ne-ar pune răbdarea la încercare; din pricini ce țin de cinste și mărinimie, nu se supără niciodată, par întotdeauna stăpâni pe sine și niciodată mânioși; sunt inimoși și mândri, viteji, îndrăzneți, își țin firea la nevoie, ceea ce este vrednic de cinste, dovedind un simț al măsurii pe care nu-l strică câtuși de puțin întâmplările potrivnice ori succesele trecătoare; între ei domnește un soi de bună-cuviință, după legea lor [...] își prețuiesc strămoșii și-și respectă semenii [...]; nu se întrec în mângâieri și își arată prea puțin simțămintele; încolo sunt cumsecade, blânzi și îi primesc pe străini și pe cei nefericiți cu multă căldură, ceea ce poate stârni uimirea tuturor națiilor din Europa.“

Exista însă și un revers croit pe măsură: „Sunt ușuratici și nestatornici, leneși peste poate, nerecunoscători, bănuitori,

mincinoși, răzbunători și cu atât mai periculoși, cu cât știu să se prefacă și își țin multă vreme ascunse resentimentele; cu dușmanii sunt cruzi, brutali în plăcere, vicioși prin neștiință și viclenie; dar sărăcia și lipsurile de tot felul le îngăduie să fie deasupra noastră, pentru că nu cunosc toate desfătărilor viciului pe care le-au adus luxul și belșugul!“

Ne aflăm în fața unui text exemplar, care dovedește că ființa omenească poate fi reconstruită, fără atingerea învelisului de carne, ci doar prin pură chirurgie intelectuală.

În jocul alterității cristalizat în zorii epocii Luminilor existau trei căsuțe mai importante decât celelalte. China prezenta imaginea unei civilizații diferite, mai puțin novatoare, dar mai eficientă în privința funcționării relațiilor sociale și guvernării. Sălbaticii americani întruchipau virtuțile și viciile unei stări naturale prelungite, care nega ideea însăși de civilizație. Cel de-al treilea model era oferit de negri, aflați la limita de jos a umanității, la punctul de trecere de la stadiul de animal la cel de om.

Acesta a fost un motiv suplimentar pentru „promovarea“ indienilor, care se puteau consacra unui proiect strict cultural, de vreme ce existau deja africanii pentru proiectul biologic. Așa se explică atitudinea aparent paradoxală a lui Bartolomeu de Las Casas (1474–1566), misionar spaniol ajuns episcop mexican, apărător înverșunat al sălbaticilor și critic aspru al metodelor brutale de colonizare. Ca să-i protejeze pe indienii la care ținea, preconiza importul de negri din Africa, pentru a-i folosi ca sclavi. Culoarea a jucat, fără îndoială, un rol important în această deprecieri (negrul opus albului), de asemenea tradiția antică și medievală, europeană și arabă, potrivit căreia Africa era un loc privilegiat al vieții sălbatice și al monstruozițiilor biologice.

Astfel erau deplasate două rase umane în două zone distincte de alteritate: o alteritate mai mult culturală și spirituală rezervată indienilor și o alta, de factură în principal

biologică, pentru negri, ambele situate la antipozii umanității normale, întruchipată, se înțelege, de către europeni.

Patagonezii

Descoperirea sălbaticilor americani era o mare surpriză. Dar o curiozitate încă și mai mare îi aștepta pe navigatori undeva spre extremitatea meridională a Lumii Noi.

Coasta a fost vizitată de Magellan în 1520, în timpul călătoriei în jurul lumii. Cu acest prilej a fost stabilit un prim contact cu localnicii, și ei sălbatici, dar nu ca ceilalți. Cu două secole înainte de călătoria lui Gulliver la Brobdingnag, Antonio Pigafetta (1491—după 1534), tovarăș al navigatorului portughez și istoriograf al expediției, a înregistrat o întâlnire uluitoare, pe paralela de 49 de grade și jumătate, în regiunea ce avea să primească mai târziu numele de Patagonia. Într-o bună zi, în toiul iernii australe, echipajul a zărit cu uimire pe țărmul mării un bărbat de o înălțime impresionantă care, în pofida frigului, era cu totul gol; bărbatul cânta și dănuia. Apropiindu-se de el, spaniolii au constatat că un om obișnuit abia dacă-i ajungea până la mijloc. În zilele următoare au fost descoperiți și alți membri ai tribului, tot uriași. A început vânătoarea pentru capturarea unora dintre ei, care urmau să fie aduși în Europa. În cele din urmă a fost păstrat la bord un singur indigen; din nefericire, acesta a murit în timpul călătoriei, nu însă înainte de a fi primit botezul și numele de Paul. Principiul eluzivității nu le-a îngăduit patagonezilor — spre deosebire de sălbaticii obișnuiți — să se lase admirați și atinși. Nu rămânea, așadar, decât să fie crezuți cei care-i văzuseră.

Potrivit lui Pigafetta, patagonezii erau goi, chiar dacă, din pricina climei aspre, se acopereau uneori cu piei de animale. Nomazi, fără locuințe stabile, adăpostindu-se în corturi, mai obișnuiau, semn suprem de alteritate, să mănânce car-

nea crudă, nedisprețuind nici șobolanii pe care îi înghițeau fără să-i jupoaie.

După Pigafetta, tabloul a fost îmbogățit cu elemente suplimentare. André Thevet a făcut o anchetă cuprinzătoare, pe care a inserat-o în *Cosmografia universală*. Unii însoțitori ai lui Magellan și participanți la expedițiile de mai târziu i-au oferit amănunte interesante. Bazându-se pe mărturii, francezul a socotit că înălțimea patagonezilor era cuprinsă între douăsprezece și cincisprezece picioare (patru—cinci metri). A aflat chiar de la un pilot al lui Magellan (întâmplare nepovestită de Pigafetta) că un patagonez încercase să urce la bord, însoțit „de peste treizeci dintre copiii lui cei mai mici, de câte opt picioare înălțime“ (ceva mai puțin de trei metri).

Thevet se arăta foarte aspru în judecată. Patagonezii nu cunoșteau nici o organizare socială și întrupau doar forța brută: „Nu se află oameni mai cruzi, mai sălbatici și mai neîmbânziți decât aceștia.“ Adevărați uriași, care oglindeau cum nu se poate mai bine tradiția mitologică!

Cosmograful afirma că acest neam locuia nu numai pe țărmul unde fusese identificat de expediția lui Magellan, dar și pe unele insule învecinate. A numit, așadar, Țara Uriașilor întreaga parte meridională a Americii de Sud. Apoi a cutezat chiar să formuleze o lege biologică, potrivit căreia în ținuturile reci se nășteau oameni foarte înalți și, firește, „grosolani și brutali“. Uriașii se puteau deci stabili în voie la extremitățile arctice și antarctice ale continentelor.

Cariera patagonezilor era abia la început. Timp de trei secole au fost cap de afiș, apoi au intrat în declin și au ajuns niște ființe omenești aproape normale.

Patagonia se oprea la strâmtoarea Magellan. Dincolo se întindea un alt tărâm: continentul austral. Aceeași imagine a Pământului împărțit între două lumi, fiecare înscrisă într-o emisferă, care a motivat la început respingerea Americii, s-a aflat la originea unui lung șir de expediții destinate descoperirii Antipozilor și locuitorilor lor.

Expediții la Antipozi

Terra australis incognita se află la loc de cinste pe hărțile alcătuite de Oronce Finé (1531), Mercator (1569) și Ortelius (1570), unde ocupă o jumătate bună, dacă nu chiar mai mult din emisfera sudică, mergând în Pacific până la Ecuator, pentru a se retrage apoi în alte regiuni în fața Africii și a Americii; în Oceanul Indian și în Atlantic, țărmurile sale se înșirau între paralelele 40 și 50.

Cele două lumi, una a umanității cunoscute și cealaltă necunoscută, erau despărțite de abisul apelor, dar se întâlneau totuși într-un punct anume de pe glob. Locul de întâlnire a fost descoperit de Magellan, care a trecut în 1520 din Atlantic în Pacific prin strâmtoarea care-i poartă numele și care despărțea America de o parte a continentului austral, care a primit numele de „Țara de Foc“. Exista în sfârșit un argument concret, un reper incontestabil.

Franța se putea lăuda cu o dovadă suplimentară, „vie“. Într-adevăr, abatele Paulmier de Gonneville a făcut în 1659 dezvăluiri neașteptate. Sub amenințarea unei taxe nedrepte „pentru străini și urmașii acestora“, abatele a fost nevoit să-și recunoască originea „australă“, adică aproape „extraterestră“, potrivit criteriilor vremii, invocând însă anumite împrejurări deosebite. Povestea data din 1504, când căpitanul normand Paulmier de Gonneville plecase pe mare, pentru a-i dărui Franței o parte din Lumea Nouă. N-a izbutit să facă nimic pentru Franța, dar n-a venit totuși cu mâna goală, aducându-i fiicei sale un soț. Acesta era „sălbaticul Essomeric“, locuitor al lumii australe, luat din locul lui de baștină de căpitan, care era patriot, dar nu rasist. Urmașii celor doi purtau în ei făgăduiala unei viitoare uniri mărețe între Franța și lumea australă. Cât despre abatele Paulmier de Gonneville, acesta se împotriva pe bună dreptate numelui de străin și arăta că fusese vorba de un caz de forță majoră, bietul Essomeric neavând altă alegere decât aceea de a deveni francez.

Opinia publică a fost atrasă de aventura deja veche a lui Gonneville, care dovedea existența unei lumi „tangibile“ în mărele Sudului. Țara lui Gonneville aparținea de drept Franței, de vreme ce primul care pusese piciorul acolo era un francez! Tabloul nu avea decât un singur punct întunecat, pentru că navigatorul uitase să noteze coordonatele.

Ideea unui imperiu austral pentru Franța, de natură să învingă spiritele, fusese schițată încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea; soluție miraculoasă la goana după colonii, în care Franța era întrecută de spanioli și de portughezi.

Henri Lancelot Voisin de La Popelinière (1541–1608), istoric, dar și marinar și colonizator în devenire, era de părere că țara sa trebuia să recupereze întârzierea, îndeosebi în partea australă neexplorată. „Iată“, spunea el, „o lume care nu poate fi umplută decât cu tot soiul de bunuri și lucruri alese. Nu rămâne decât s-o descoperim, să urmărim pilda altor națiuni care și-au croit un drum atât de falnic.“

Regele nefiind foarte interesat, La Popelinière a organizat chiar el expediția, ale cărei amănunte se află într-o broșură publicată în 1599. Astfel, în luna mai 1589, trei corăbii cam obosite au plecat din portul La Rochelle, sub comanda căpitanelui Trépagné. La Popelinière se gândise la tot, în afară de răul de mare pe care nu l-a putut suporta. A fost, așadar, nevoit, spre marea lui părere de rău, să părăsească expediția și să se întoarcă în țară de la Capul Alb (Mauritania). Căpitantul Trépagné a mers mai departe. Să fi fost el cel de-al doilea, după Gonneville, care a ajuns pe misteriosul continent? Cine poate ști? Nu există documente și nimeni nu va cunoaște vreodată urmarea expediției La Popelinière.

Franța a pierdut prima partidă. Spania, care venea la rând în joc, avea un atu prețios: un marinar, unul adevărat, la fel de obsedat de continentul austral ca La Popelinière, dar care nu suferea de rău de mare. Era Pedro Fernandes Quirós (cca 1565–1615), portughez din naștere, care visa să ajungă un Columb al lumii australe; numai că între cei doi bărbați și

întâmplările prin care au trecut exista o mare deosebire. În vreme ce genovezul a descoperit o lume fără să-și dea seama și a negat tot timpul acest lucru, portughezul a afirmat fără încetare descoperirea unui continent care de fapt nu exista!

Cum continentul rebel înconjură întreaga emisferă sudică, se putea ajunge la el pe oricare dintre cele trei oceane. Quirós a preferat Pacificul și a fost, se pare, răsplătit pe măsură. În timpul expediției sale din 1606, a reușit să identifice mai multe porțiuni din litoralul austral, și în primul rând Noile Hebride, care au primit numele de Australia Sfântului Duh. A avut impresia că se află într-un soi de Paradis, cu o climă minunată: „Nu vezi nici zăpadă pe crestele munților, nici mlaștini, nici crocodili, nici insecte ori reptile, nici furnici, nici țânțari...” Bogățiile, în schimb, erau la tot pasul: „Pot spune fără teamă”, îi scria Quirós regelui Spaniei, „că nu există o țară mai plăcută, mai curată și mai roditoare, un loc mai bogat în piatră, lemn, pământ bun de cărămizi și de olane, mai potrivit pentru ridicarea unei mari cetăți maritime, înzestrate cu un port.” Fără a mai vorbi de frumusețea bărbatilor și, mai cu seamă, a femeilor.

Cu atât mai rău pentru francezi. Quirós a murit însă chiar în clipa în care pregătea o expediție hotărâtoare, care ar fi deschis calea colonizării spaniole. Meciul era deocamdată nul.

În 1607, un oarecare William Knight (pseudonim al lui Joseph Hall, episcop de Exeter) a publicat, sub titlul *Mundus alter et idem*, o lucrare foarte cuprinzătoare cu privire la lumea australă. Nu lipsea nimic: geografie, locuitori, legi, religie. Pe deasupra, hărți amănunțite (fluvii, munți, păduri, orașe) îi invitau pe europeni nu să descopere, ceea ce părea deja făcut, ci să stabilească un contact direct cu cei ce locuiau pe cealaltă parte a planetei.

În 1616, frontiera a fost rectificată: marele continent a fost nevoit să renunțe la Țara de Foc în favoarea Americii. Într-adevăr, doi navigatori olandezi, Le Maire și Schouten, au forțat trecerea Pacificului pe la Capul Horn. Din avanpost

al lumii australe, Țara de Foc a devenit doar o insulă, legată de America prin strâmtoarea Magellan și care dădea în partea cealaltă spre oceanul liber. Olandezii s-au străduit să facă pagube cât mai puține. Țara Statelor, insuliță aflată la sud-est de Țara de Foc, a devenit noul punct avansat al ținuturilor australe, care își continuau deriva cu câteva grade în plus spre pol.

Astfel, se contura o metodologie în folosul exploratorilor mărilor sudului. Fiecare nouă insulă apărea ca un segment al continentului căutat. Predilecția inițială pentru Pacific se explică fără greutate: marele număr al insulelor polineziene oferea mii de puncte de contact cu Lumea Nouă.

Secolul al XVII-lea a optat hotărât pentru ținuturile australe. Cazul Gonneville a evidențiat argumente ce păreau hotărâtoare. Pe măsură ce eșecurile se înmulțeau, optimismul sporea. Vinovați erau doar cei ce nu căutaseră destul de temeinic.

Până la apariția adevăraților exploratori, spațiul austral a fost străbătut de scriitori și utopiști. Cele trei modele menționate mai sus (chinezii, sălbaticii și negrii) puneau în joc soluții alternative, în care Ceilalți erau inferiori sau cel mult egali, în cazul chinezilor, cu europenii. Aceștia, gata să ajungă stăpânii planetei, mizau în chip evident pe superioritatea lor. Însă un joc de alteritate complet trebuie să țină seama de modelele care trec dincolo de condiția umană „normală”. În lipsa identificării în lumea cunoscută, s-a încercat implantarea în pământul austral.

În această privință trebuie menționate două lucrări remarcabile: *Noua Călătorie pe Pământul austral a lui Jacques Sadeur*, publicată de Gabriel de Foigny în 1676, și *Istoria Sevarambilor*, apărută sub numele lui Denis Vayras (sau Vairasse d'Alais), între 1677 și 1679.

Cea de-a doua oferă o imagine mai apropiată de umanitatea și civilizația noastră. Sevarambii, locuitori ai Antipozilor, sunt oameni obișnuiți, dar mult mai înțelepți și, prin urmare, mai pricepuți în organizarea celei mai bune guvernări.

Suveranul, cu toate că este atotputernic, nu exercită decât o simplă magistratură, fiind ales de cetățeni. Egalitatea domnește pretutindeni. Magazinele sunt pline și puse la dispoziția tuturor. Mecanismul social funcționează fără greș, inclusiv în domeniul sexului ori al familiei: „Tinerilor căsătoriți nu li se îngăduie să se culce împreună decât la trei nopți o dată, în primii trei ani de căsnicie, apoi o dată la două nopți până în cel de-al douăzeci și optulea an; după aceea sunt liberi și se pot culca împreună când doresc. Cea mai mare cinste pentru femei este să-și iubească bărbații și să crească mai mulți copii pentru patrie.“

Nu este cazul „australienilor“ descoperiți de Jacques Sadeur, măcar și numai pentru faptul că sunt hermafrodiți. Dacă un copil se naște cu un singur sex, este strâns de gât ca și cum ar fi un monstru. Neavând nimic de ascuns, oamenii nu-și acoperă trupul. Lipsa deosebirii dintre sexe explică mintea limpede și cumpătată a acestor oameni, care nu cunosc patimile. Religia corespunde lipsei de simțire, înfățișându-se ca un fel de deism vag și abstract. Ceea ce impresionează cel mai mult este uniformitatea. Până și geografia a fost nevoită să i se supună. Nu se vede nici un munte în zare, „pentru că australienii i-au retezat pe toți“. Țara este netedă, și oarecum „abstractă“, fără păduri, fără mlaștini, fără pustiuri și populată peste tot la fel. La aceasta se adaugă „minunata asemănare a limbilor, obiceiurilor, clădirilor“, și bineînțeles structura socială, și ea egalitară, comunistă.

Două călătorii, două niveluri succesive de alteritate. Primul propunea o perfecționare, în vreme ce celălalt aborda temeiurile înseși ale ființei omenești, ale civilizației și ale mediului. Acordul intervenea asupra necesității unui sistem bazat pe egalitate și pe o disciplină socială solidă. Cu mult înaintea Europei, Antipozii anticipau sistemele totalitare. Ceva mai târziu, exploratorii aveau să constate direct care dintre cele două modele era mai potrivit cu societatea reală a australienilor.

Omul diferit începe să populeze planetele

În 1609, Galileo Galilei (1564–1642) a inventat luneta, a îndreptat-o spre Lună și a văzut ceea ce nici un muritor nu văzuse înaintea lui. În locul discului argintiu menit să lumineze nopțile, sub ochii lui apărea o lume. A văzut munți, câmpii și mări. Hotărât lucru, Luna era un Pământ, o Lume Nouă, ca și America ori continentul austral. Acum începe istoria modernă a pluralității lumilor locuite.

Tradiția era însă veche. Luna și locuirea ei îi interesaseră pe unii autori clasici, ironizați de altfel de către Lucian din Samosata (cca 125–cca 192), în a sa *Istorie adevărată*, descriere parodică a unei omeniri lunare. Tema „lumii din Lună” este destul de frecventă în culturile cele mai diverse. Totul se menținea însă la nivelul unei visări pe care nimeni n-o lua prea în serios. Galileo însă *văzuse*.

Dincolo de Lună se află însă o mulțime de lumi, răspândite în spațiul nesfârșit. O teorie specială a fost susținută în această privință de către filozofii din școala atomistă, mai cu seamă de Leucip (secolul al V-lea î.Cr.), Democrit (cca 460–cca 370 î.Cr.), Epicur (341–270 î.Cr.) și Lucrețiu (cca 98–55 î.Cr.). După părerea lor, lumea, lumea noastră era alcătuită din Pământ, aflat în poziție centrală, înconjurat de Lună, Soare, planete și stele. În acest ansamblu, viața exista numai pe Terra, eventual cu o excepție pentru Lună. Se presupunea însă că există, dincolo de sfera stelelor, alte lumi, aflate în alte ceruri, care se învâртеau în jurul altor Terre, eventual locuibile. Planetele, care nu erau decât niște puncte luminoase, nu erau reținute ca posibile locuri de viață. La fel se întâmpla și cu stelele. Celelalte existențe erau localizate într-un spațiu abstract și extrem de îndepărtat, la care nu se putea ajunge decât cu gândul. Teoria era departe de a întruni unanimitatea. Printre adversarii săi se număra Aristotel însuși, cea mai mare autoritate a Antichității și a Evului Mediu, care susținea existența unui singur cer, doar a unui Pământ și a unei vieți unice.

Pentru Evul Mediu, problema se punea în aceiași termeni ca în privința Antipozilor. Mai multe lumi însemnau mai multe creații, ceea ce ar fi dovedit, fără îndoială, atotputernicia divină, dar într-un fel pe care Biblia nu-l pomenea, pentru că vorbea despre o singură creație și o lume unică. Ca și Aristotel. Unii teologi au îndrăznit totuși să susțină posibilitatea teologică a mai multe creații, dar lucrurile s-au oprit aici, în fața unei probleme socotite pe bună dreptate ca insolubilă.

Renașterea a sfărâmat interdicțiile. În tratatul său, *De revolutionibus orbium coelestium*, apărut în 1543, Copernic (1473–1543) a pus Pământul pe același plan cu celelalte planete, arătând că este în realitate un simplu satelit al Soarelui. Giordano Bruno (1548–1600) a dezvoltat mecanica copernicană: fiecare stea devenea, aidoma Soarelui, punctul central al unui sistem asemănător cu al nostru. Bruno a fost ars de viu în 1600, fiind considerat de atunci drept un martir al științei. De fapt, viziunea sa era mai mult magică decât științifică: viața se manifesta pretutindeni, pe planete, în Soare, în stele, întregul Univers fiind însuflețit și fiecare corp ceresc formând o entitate vie. Deocamdată, disputele de acest fel se desfășurau pe un teren abstract. Omul diferit, potențialul locuitor al planetelor și stelelor, nu juca nici un rol, ci aștepta încheierea dezbaterii în jurul marilor principii teologice și filozofice. Protagonistii păreau mai interesați de problema dreptului său la existență decât de existența sa propriu-zisă. Contactul dintre noi și ei nu era încă luat în considerare.

Totul s-a schimbat dintr-odată datorită lunetei și Lunii. Luna Nouă. Concluziile lui Galileo, exprimate în *Sidereus nuncius* (1610), au fost susținute și perfecționate de către marele astronom Johannes Kepler (1571–1630), care a elaborat în același an, 1610, un comentariu pe marginea scrierii lui Galileo (*Dissertatio cum nuncio sidereo*), reluând subiectul în celebrul *Somnium* (publicat în 1634). Kepler credea că poate demonstra existența mărilor și a atmosferei pe Lună și încerca să definească riguros condițiile de viață și, mai cu

seamă, consecințele decalajelor termice datorate zilelor și nopților care țineau câte o jumătate de lună. O mare cavitare circulară observată pe satelit a fost interpretată ca excavație artificială și dovadă incontestabilă a prezenței seleniților, constructori ai unor locuințe subterane menite să-i protejeze de clima aspră.

Luna nu era decât un prim pas. Urmau planetele. Ca și Luna, au cunoscut o metamorfoză prin luneta lui Galileo și au luat o mare amploare. Mai ales Jupiter, care a oferit o imagine impresionantă. Cea mai mare dintre planete a fost înzestrată de Galileo cu patru sateliți. La ce foloseau însă patru sateliți naturali, se întreba Kepler, dacă nu la luminatul nopților de pe Jupiter? Și pentru cine anume le luminau, dacă nu pentru locuitori? Demonstrație pe cât de simplă, pe atât de elegantă: „Putem deduce așadar cu cea mai mare probabilitate că Jupiter este locuit“, conchidea savantul.

În 1638, englezul John Wilkins (1614–1672) a publicat un tratat complet asupra lumii lunare și a locuitorilor ei: *Discovery of a World in the Moone* (*O lume descoperită pe Lună*). Lumea cu pricina părea foarte asemănătoare celei de pe Pământ. Se putea preconiza o acțiune colonizatoare, în prelungirea marilor descoperiri și a colonizării Lumii Noi. Mai rămânea de rezolvat un singur amănunt: metodologia zborului interplanetar.

Soluția, sau cel puțin una dintre soluțiile posibile, a fost găsită de Francis Godwin (1562–1633). În călătoria sa imaginară, *The Man in the Moone* (publicată postum în 1638), Godwin recurge la un echipaj de păsări uriașe ca mijloc de transport. Luna lui oferă condiții naturale paradiziace și este locuită de o specie de oameni superioară pământenilor. Uriași, nu neciopliți precum cei de pe Pământ, ci extrem de civilizați, care trăiesc foarte mult și într-o armonie desăvârșită. Munca este ușoară. Crima și adulterul nu sunt cunoscute. Din nefericire, tabloul este tulburat de o rasă inferioară: niște pitici, față de primii, de fapt niște oameni ca și noi,

care sunt sclavii celorlalți. Iată cel puțin un avertisment pentru ucenicii colonizatori: în loc să se impună ca stăpâni, riscă să ajungă sclavi, ca negrii africani.

În 1657, a fost tipărită lucrarea *Les États et les Empires de la Lune* (*Statele și Imperiile Lunii*), scrisă în 1648–1649 de Cyrano de Bergerac (1619–1655); în 1662 a fost urmată de *Les États et les Empires du Soleil* (*Statele și Imperiile Soarelui*). Din această operă foarte complexă, adevărat cocteil de idei științifice și filozofice, utopie și satiră, se cuvine să reținem identificarea „paradisului terestru” pe Lună și confruntarea cu niște oameni cu valori antitetice față de-ale noastre: merg în patru labe, îi respectă pe tineri și nu pe vârstnici și arată nu sabia, instrument al morții, ci simbolul falic, instrument al vieții.

Firește, Luna nu făcea decât să prelungească explorarea terestră și genul de utopie care o însoțea, reprezentând, după continentul austral, cea mai apropiată escală. Era fără îndoială semnul expansionismului unei societăți tot mai sigure de puterea ei. Buna conștiință a Europei avea însă limite. Cuceritorul este mai slab decât se crede, și chinuit de întrebări și îndoieli. Luna, ca și ținuturile australe, evidenția cu ajutorul unor formule de civilizație mai bine articulate decât ale noastre imperfecțiunile societății europene. Era în același timp un mod de a ilustra relativitatea principiilor morale și politice de care Europa începea să devină conștientă o dată ce se confrunta cu Ceilalți și, de asemenea, cu propriile-i tensiuni. Omul diferit ieșea din clișeele încremenite și intra într-un joc mult mai subtil și mai complex legat de experimentarea de soluții multiple și variabile, contribuind la o permanentă punere în discuție a prejudecăților. Pluralitatea lumilor locuite cuprindea o multitudine de întrebări și de alternative menite să contureze coordonatele unei călătorii ce avea loc mai puțin în spațiu și mai mult în timp: călătoria societății tradiționale spre modernitate, spre viitor.

Degenerat ori perfecționat?

***Omul diferit, aflat în primejdie,
este salvat de Rațiune***

În 1751, dom Augustin Calmet (1672–1757), cărturar benedictin și abate de Sénones, publica un *Tratat cu privire la aparițiile spiritelor și asupra vampirilor și a stafilor*, constatănd răspândirea unui fenomen ciudat: „De vreo șaizeci de ani, în fața ochilor noștri se deschide o lume nouă, ce cuprinde Ungaria, Moravia, Silezia, Polonia: după câte se spune, aici poți vedea oameni morți de luni de zile care se întorc, vorbesc, merg, pătrund în sate, chinuie oamenii și animalele, sug sângele semenilor lor, îi îmbolnăvesc și le pricinuiesc moartea.” Armata morților vii, instalată în Europa Centrală și de Est, părea gata să cotopească Occidentul.

Benedictinul se ridica împotriva legendei („toate astea nu sunt decât o minciună”), ca om al Bisericii, firește, dar și ca filozof al Luminilor (Voltaire fusese la el acasă). Epoca Rațiunii nu mai îngăduia existența acelor oameni foarte diferiți, care sunt vampirii.

De fapt, toată galeria ființelor omenеști diferite a fost trecută prin sita unei riguroase critici carteziene. Nu mai era înțelept să-ți închipui niște oameni care trăiau, și încă în chip cu totul scandalos, chiar și după moarte. Vampirii trebuiau să dispară. Nu se cădea nici să accepți ca atare orice fantezie biologică: oameni fără cap ori oameni cu cap de câine... Blemilor și cinocefalilor le venise rândul să iasă din scenă.

În acea vreme, Rațiunea s-a distanțat de credințele populare pe care le împărtășea odinioară toată lumea. Un savant ori un filozof din secolul al XVI-lea se putea apleca, dacă găsea de cuviință, asupra obiceiurilor zânelor sau vrăjitoarelor. În secolul al XVIII-lea, o asemenea atitudine din partea unui filozof ar fi fost ridicolă. Făpturile fantastice n-au dispărut, însă au rămas „în folosință” doar pentru oamenii fără carte. Cultura elitelor rupea treptat punțile care o legau altădată de „cultura maselor”.

Omul diferit era în mare primejdie. Îl aștepta un examen greu de știință și filozofie. Cu o mie de ani în urmă, trecuse cu bine examenul de teologie. Era oare în măsură să depășească acest nou obstacol?

A avut norocul, în aparență neînsemnat, dar în realitate uriaș, de a-și găsi un aliat puternic chiar în propriul său adversar. În loc să-l nimicească pe Omul diferit, știința l-a salvat.

Cu acest prilej, Rațiunea și-a dezvăluit mecanismul secret: devora miturile, ca să și le însușească mai temeinic. Nu s-a pierdut nici un arhetip din imaginar: toate au fost recuperate, adaptate, transformate. Rațiunea și Știința au transpus, de fapt, într-un alt tip de discurs obsesiile și fantezmele străvechi ale omenirii.

Pentru Omul diferit nu a urmat exterminarea, ci o curățenie generală din care avea să rezulte o nouă ordine. Tot ceea ce era legat de miracol în sensul religios ori metafizic al termenului, ca zânele sau vampirii, fără a mai vorbi de apariția sfinților, a fost pus la index. Cât despre minunile științifice ori biologice, trebuia ales grâul de neghină. Nu se putea îngădui orice fantezie, dar nici nu se putea nega capacitatea naturii de a crea și de a schimba, fără a nesocoti mentalitatea științifică a vremii.

Oamenii fără cap nu mai aveau, prin urmare, nici un rost. Uriașii... poate. Și la urma-urmei, de ce nu?

Între trei și douăsprezece picioare

În 1764, comandorul John Byron (1723–1786) a explorat ținutul patagonezilor, care au avut astfel prilejul să cunoască un explorator din epoca Luminilor. Cât despre Byron, acesta a văzut aceiași patagonezi ca și Magellan și Pigafetta. Deși trecuseră două secole, uriașii aveau aceeași statură.

Coborând pe pământ, povestește navigatorul, „m-am dus singur spre indieni [...]. Un patagonez, pe care l-am luat drept una dintre căpetenii, s-a îndepărtat de ceilalți ca să-mi vină în întâmpinare. Avea o statură uriașă și părea desprins din poveștile cu monștri cu chip de om. Avea pe umeri o piele de fiară sălbatică a cărei tăietură aducea cu aceea a mantalelor purtate de muntenii din Scoția: trupul îi era vopsit în chipul cel mai hidos cu putință; în jurul unui ochi avea un cerc negru, în jurul celui alt unul alb; restul chipului îi era brăzdat de linii ciudate, de felurite culori. Nu l-am măsurat, dar i-am putut socoti statura pe lângă a mea și am văzut că nu avea mai puțin de șapte picioare. În clipa în care uriașul cel înspăimântător a ajuns lângă mine, am rostit amândoi câteva vorbe în chip de salut și am pornit alături de el spre ceilalți, cărora le-am făcut semn să șadă înainte de a le spune ceva și toți au binevoit să facă acest lucru. Printre ei se aflau câteva femei a căror înălțime nu era departe de cea a bărbaților, aceștia fiind aproape toți de statura căpeteniei care venise să mă întâmpine.“

Un ofițer englez care prezenta statura puțin obișnuită de șase picioare „se vedea, ca să spunem așa, preschimbat în pigmeu alături de asemenea uriași“, care erau pe deasupra și deosebit de lați în umeri. „Se poate lesne ghici impresia pe care am încercat-o la vederea a cinci sute de bărbați, dintre care cei mai scunzi măsurau cel puțin șase picioare și șase degete, având și umerii, brațele și picioarele pe potri-va acestei înălțimi uriașe.“

Cu câteva zeci de ani înainte de Byron, călătorul francez Amédée Frézier (1682–1773), explorator al coastelor chiliene între 1712 și 1714, era încă și mai generos. În *Relatarea călătoriei*, publicată în 1732, patagonezii măsurau până la nouă–zece picioare înălțime, adică vreo trei metri. Este adevărat că Frézier nu-i văzuse în realitate, dar spusele sale se întemeiau pe o mulțime de mărturii, mai ales ale navigatorilor olandezi, care le dădeau cu toții, fără excepție, între nouă și unsprezece picioare.

După exploratori au urmat savanții. Mai întâi a fost Maupertuis (1698–1759), matematician și filozof francez, numit de Frederic cel Mare președinte al Academiei din Berlin, care a avut o slăbiciune pentru Omul diferit, inclusiv pentru patagonezi. Era convins de statura lor uriașă, preferând estimările cele mai îndrăznețe: între zece și douăsprezece picioare.

Hotărârea definitivă a fost luată de către cei doi mari biologi ai epocii Luminilor: suedezul Carl von Linné (1707–1778) și francezul Georges-Louis Leclerc, conte de Buffon (1707–1788). Verdictul a fost favorabil. În *Sistemul naturii* (*Systema naturae*, 1735, publicată în treisprezece ediții până în 1793), Linné înșira mai multe specii de ființe omenesti diferite din neamul *Homo Monstruosus* (omul monstruos) : printre acestea se numărau „patagonezii uriași și leneși“. La rândul său, Buffon studia în amănunt problema în secțiunea *Despre om* din cuprinzătoarea sa *Istorie naturală*. Ca om de știință riguros, naturalistul francez a cercetat toate sursele, a comparat cifrele, care mergeau de la opt la treisprezece picioare, și a ajuns la concluzia că „există într-adevăr un neam de oameni mai înalți și mai puternici decât toți ceilalți din univers“.

Odată acceptați uriașii, se impuneau și piticii, cel puțin din motive de simetrie. Astfel, limitele extreme ale omenirii erau clar definite.

Potrivit lui Linné, la munte trăia un neam de oameni „scunzi, iuți și timizi“. Buffon dă amănunte cu privire la două comunități de munteni din această categorie. „Se spune“,

scrie el, „că se află în munții Tucuman (nord-vestul Argentinei) un neam de pigmei înalți de treizeci și unu de degete (cam optzeci de centimetri), mai sus de ținutul locuit de patagonezi. Se mai spune că spaniolii au adus în Europa patru asemenea omuleți pe la sfârșitul anului 1755.“ De la patagonezii din câmpie până la piticii de la munte, Argentina prezenta o stranie diferență de nivel; cu cât urcai mai sus, cu atât oamenii erau mai mici de statură!

Cel de-al doilea caz și cel mai celebru a fost al populației Quimos, din munții Madagascarului. „În mijlocul insulei, unde pământul este mai ridicat, se află un popor de pitici albi.“ Statura acestora era estimată la trei picioare și jumătate (puțin peste un metru). Se știa aproape totul cu privire la înfățișarea și la obiceiurile lor. „Acești omuleți au drept trăsătură firească și deosebită“, preciza Buffon, „pielea albă sau cel puțin mai deschisă decât a tuturor negrilor cunoscuți; au brațele foarte lungi, astfel încât mâna ajunge deasupra genunchiului, fără ca trupul să se îndoiaie; iar la femei, sexul aproape ajunge să fie acoperit de sâni.“ Inteligenți, activi și războinici; datorită, între altele, terenului accidentat, izbucniseră să-și păstreze libertatea.

Reluând aceste zvonuri, transmise din auzite, Buffon credea că acționează ca orice savant responsabil, chemat nu doar să adune faptele, ci mai ales să le analizeze. Rațiunea îi sugera că statura acestor personaje era oarecum supraestimată ori subestimată. A rezolvat problema înălțându-i pe Quimos până la patru picioare și scurtându-i pe patagonezi până la șapte-opt picioare. Omul diferit era salvat, prestigiul Rațiunii, de asemenea.

Pe când filozofii îi curtau pe oamenii pădurilor

În *Călătoriile lui Gulliver*, publicate în 1726 de Jonathan Swift (1667–1745), găsim, alături de pitici, uriași și cai inteligenți, descrierea memorabilă a unei specii cu totul ciudate de fiare sălbatice:

„Aveau capul și pieptul acoperit cu păr des, creț la unele și lins la altele; aveau bărbi ca niște tapi și câte o șuviță de păr de-a lungul spinării și picioarelor din față; restul corpului era gol, astfel că le-am putut vedea pielea, cafenie ca a bivoliilor. Nu aveau coadă, nici păr pe crupă, în afară de anus, și bănuiesc că natura i-a înzestrat cu păr în locul acela, ca să-i apere când stăteau jos, căci le plăcea să stea jos, de asemenea culcați sau așezați pe picioarele dinapoi. Se cățarau în copaci înalți cu agilitatea veverițelor, deoarece atât picioarele din față, cât și cele din spate erau înzestrate cu gheare ascuțite și încovoiate. Din când în când săreau și țopăiau de colo-colo cu o sprinteneală de necrezut. Femelele erau mai mici decât bărbații; aveau capul acoperit cu păr lung și lins, fața însă le era curată, și în afară de anus și pudenda, tot restul corpului era acoperit doar cu un fel de puf. Mamelele le atârnavă între picioarele din față și când mergeau, puțin lipsea uneori să n-atingă pământul. Părul ambelor sexe era de mai multe culori: cafeniu, roșu, negru și galben. În general pot spune că în nici una din călătoriile mele nu-mi fusese dat să văd dihăanii atât de hidoase, față de care să nutresc atâta scârbă.”*

Creatura, numită *yahoo*, i-a rezervat lui Gulliver o surpriză cu totul dezagreabilă: „Nu pot zugrăvi scârba și uimirea ce m-au cuprins când am băgat de seamă că acest animal hidos avea o înfățișare întru totul asemenea oamenilor.”

În lumea filozofilor, animalul lui Swift n-a fost un caz izolat, ci a ilustrat un fenomen mai general, și anume ascensiunea, în forță, a omului sălbatic, adevărat cap de afiș în secolul al XVIII-lea printre oamenii diferiți.

Omul sălbatic venea direct din pădurea medievală. Asemenea celorlalte specii reținute de Rațiune, a avut parte de un

* Jonathan Swift, *Călătoriile lui Gulliver*, traducere de Leon Levițchi, Minerva, București, 1971, pp. 270–271.

tratament chemat să preschimbe un personaj popular pitoresc într-unul cu demnitate științifică și filozofică.

Cererea era atât de mare, încât, pentru proiectul Luminilor, nu ajungea un singur om sălbatic, așa că s-a recurs la două specii distincte.

Prima a fost cea a „omului sălbătic”, acel *Homo ferus* din clasificarea lui Linné, care îl socotea „mut, păros și mergând în patru labe”. Vreo zece exemple au fost de-ajuns pentru a stabili existența unui neam de oameni aparte.

Primul înscris pe listă a fost un patruped prins în 1531 pe teritoriul episcopiei de Salzburg. Creatura, îmblânzită, a ajuns să meargă pe două picioare și chiar să vorbească. Înainte de a fi patria lui Mozart, Salzburgul a avut cinstea de a fi locul de baștină al omului sălbatic, a cărui statuie se înalță într-una din piețele orașului.

În secolul al XVII-lea, aceeași specie a fost reprezentată de Jean din Liège, un copil care a fost găsit gol și cu păr pe aproape tot trupul, apoi de un adolescent irlandez care trăia alături de o turmă de oi pe jumătate sălbatică și behăia întocmai ca ele și, în sfârșit, de un tânăr lituanian care copilărise printre urși.

Întâmplările de acest fel s-au înmulțit în secolul al XVIII-lea, pe măsura creșterii cererii științifice și filozofice. Peter băntuia în patru labe pădurile din jurul Hanovrei și nu cunoștea nici un cuvânt. A avut norocul să fie dus înaintea regelui Angliei George I și, când a crescut, a izbutit să rostească două nume: al său și al suveranului... Franța a îmbogățit colecția cu o fetiță semnalată în 1731, Marie-Angélique, dar, mai ales, cu un alt copil, Victor, care avea să cunoască celebritatea în primii ani ai secolului al XIX-lea. Capturat în 1800 în departamentul Aveyron, a fost tratat după cele mai bune metode pedagogice ale Luminilor. Educația lui (din care s-a inspirat François Truffaut când a realizat filmul *L'Enfant sauvage* – *Copilul sălbatic*, 1969) s-a soldat cu un succes relativ.

Potrivit lui Blumenbach, toți aceștia erau niște degenerați și niște idioți. Numai că filozofii și savanții nu aveau nevoie de cretini, ci de Oameni diferiți. Așa că foloseau toate mijloacele pentru a clădi teorii globale și coerente. Bieții cretini au devenit astfel oameni sălbatici ori sălbăticiți, ocupând un loc bine definit în jocul condiției umane.

Gândirea evoluționistă începea să dea roade. Deși Lamarck și Darwin erau încă departe, teoriile lor aveau să încolțească pe un teren pregătit. Fără a fi evoluționist, sistemul lui Linné, cu înlănțuirea treptată a ființelor, ducea la evoluție. Deocamdată, granițele dintre specii păreau oarecum stabile, deși uneori erau depășite, dar din ce în ce mai multe argumente susțineau variabilitatea între limitele fiecărei specii, inclusiv cea umană. Aceasta era determinată de condițiile de mediu, iar în cazul omului, și de contextul social, de educație și aculturație.

O parte fundamentală a programului Luminilor se învârtea în jurul omului sălbatic. Mai întâi, cine era el: prototipul omului sau un om degradat? Unii credeau că omenirea se dezvoltase pornind de la o condiție aproape animalică, ce cuprindea printre altele mersul în patru labe. În schimb, alții nu admiteau nici o paralelă între „sălbătic” și primitiv. Pentru Jean-Jacques Rousseau (*Discurs asupra originii inegalității dintre oameni – Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes*, 1775), primitivul era „alcătuit dintotdeauna așa cum îl văd eu astăzi, mergând în două picioare, slujindu-se de mâini întocmai cum facem noi, îndreptându-și privirile asupra întregii naturi și măsurând din ochi întinderea cerului”. Pe scurt, o ființă bine adaptată, chiar mai bine decât omul zilelor noastre, care nu cunoștea nenorocirile supreme, adică boala în domeniul biologic și inegalitatea în domeniul social.

În ambele cazuri, problemele esențiale erau însă aceleași: evoluția sau, dimpotrivă, degenerescența, inclusiv recuperarea ființei degenerate, puneau în mișcare mecanismele biolo-

gice prin intermediul sociabilității și al educației. Omul poate decădea și progresa nu doar la nivelul individului, ci și al speciei în general.

Robinson Crusoe era o dovadă a capacității omului de a rezista, chiar și singur, departe de ceilalți. Totuși, în *Recherches philosophiques sur les Américains* (Cercetări filozofice cu privire la americani), Cornelius de Pauw susținea contrariul: „cel mai mare metafizician, cel mai mare filozof, părăsit vreme de zece ani în insula Fernandez, s-ar întoarce îndobitocit, mut, imbecil...“ Să fie reciproca valabilă? Dacă un filozof putea să cadă în sălbăticie, putea fi ridicat omul sălbatic la filozofie? Fără a merge atât de departe, experiența medicului Jean Itard cu copilul Victor părea să dovedească binefacerile educației. Rezultatul, deși modest, oglindea un progres incontestabil față de punctul de pornire; la început, după spusele doctorului, micuțul sălbatic „se afla pe ultima treaptă nu numai a speciei sale, ci și a animalelor; ...într-un fel, nu se deosebea de plante“ decât „prin însușirea de a se mișca ori de a striga“.

Să faci dintr-un soi de animal ori de plantă o ființă umană era un lucru de-a dreptul extraordinar. Era garanția faptului că societatea și pedagogia au capacitatea de a-l transforma pe om, dovada fiind omul sălbatic.

În 1758, Linné includea în clasificarea sa un al doilea om sălbatic, sub numele de *Homo nocturnus* sau *Homo sylvestris*. Povestea începuse ceva mai înainte, odată cu cercetările medicului și anatomistului englez Edward Tyson (1651–1708). Acesta a fost în măsură să practice disecția pe un cimpanzeu, animal foarte puțin cunoscut în Europa. A crezut însă că este vorba de un urangutan, și, ca să încurce și mai mult lucrurile, l-a numit „pigmeu“, situându-l într-o poziție intermediară, între om și maimuță (în lucrarea *Orang-outang, sive Homo Sylvestris, or the Anatomy of a Pigmie – Urangutanul sau Homo Sylvestris sau anatomia unui pigmeu*, 1699). „Pigmeul nostru“ – afirma Tyson – „nu este om, dar

nici cu totul maimuță, ci un soi de animal intermediar. "Iată, așadar, un subom ori o supermaimuță, reprezentând veriga care lega și mai ales despărțea ființa umană de familia maimuțelor. Cimpanzeu, urangutan, om al pădurilor, pigmeu: ce mai cocteil, ce amestec năucitor! O specie care, cu un strop de imaginație, avea toate șansele să se răspândească peste tot în ținuturile sălbătice din lume.

Într-adevăr, așa s-a și întâmplat. În cel de-al doilea volum, apărut în 1751, *Enciclopedia* făcea o descriere completă a omului sălbatic din Borneo. „După cât se spune, prezintă statura unui om foarte înalt, capul rotund, ca al nostru, doar gura și bărbia sunt puțin altfel, nu are nas aproape deloc, iar trupul îi este acoperit de un păr destul de lung. Aceste animale aleargă mai iute decât cerbii; rup din pădure crengi de copaci cu care îi lovesc pe trecători, iar apoi le sug sângele.“ Se adăuga totuși că „aceste fiare, care par la prima vedere atât de asemănătoare cu omul, dar care se deosebesc de acesta în toate privințele la o cercetare mai amănunțită, ar putea fi la urma-urmei doar niște maimuțe“.

Această varietate de oameni sălbatici era în mod evident mai aproape de maimuțe decât prima, cea a oamenilor „sălbăciți“. Deosebirea se afla în blană și, eventual, în apendicele caudal. Puteau fi socotiți la fel de bine oameni sau maimuțe, fiindcă rolul lor era tocmai asigurarea trecerii dintre cele două specii. Dublul proiect al Luminilor este astfel pe deplin lămurit. Omul sălbăticit întruchipa virtuțile educației, asociate cu principiul evoluționist. Omul „pădurilor“ justifica, în principal, progresul biologic care ducea de la animal la om. În ce-l privește, programul pedagogic era secundar, deși unii optimiști nu l-au exclus *a priori*. Chiar după 1800, aceștia au continuat să-l susțină. Printre ei se număra Bory de Saint-Vincent (1780–1846), care presupunea că urangutanul educat cum se cuvine ar avea șanse să se ridice deasupra hotentotului. Să fi fost un compliment la adre-

sa urangutanului ori o părere nu prea bună despre hotentot? Medicul și naturalistul olandez Petrus Camper (1722–1789) a potolit entuziasmul cu un argument temeinic: urangutanul nu era în stare să vorbească, nu numai pentru că era incult, ci în primul rând din pricina conformației anatomice. Iată-l, așadar, împins spre categoria maimuțelor obișnuite și exclus din proiectul pedagogic, rezervat vărului său mai evoluat. Astfel, cele două specii de oameni sălbatici asigurau împreună bazele unui evoluționism global, biologic și totodată cultural.

Sălbatici sau... mai puțin sălbatici, oamenii cu coadă erau deosebit de bine reprezentați. Iată două exemple preluate din *Istoria naturală* a lui Buffon. „În insula Mindoro, din apropiere de Manila, există o rasă de oameni numiți manghieni, care au cu toții o coadă lungă de patru–cinci degete”; apoi, lucru încă și mai remarcabil, unii dintre acești oameni cu coadă îmbrățișaseră religia catolică. Al doilea caz: în Formosa fusese văzut „un om care avea o coadă lungă de mai mult de un picior, acoperită cu păr roșu și foarte asemănătoare cu cea de bou. Omul cu coadă încredința că acest cusur, dacă era socotit așa, era pricinuit de climă și că toți locuitorii din partea de miazăzi a insulei aveau coadă ca și el”; să mai adăugăm că Buffon nu dădea crezare acestui zvon.

Oamenii cu coadă păreau destul de numeroși, dar își ascundeau cu grijă podoaba. „Se află o mulțime de asemenea oameni în Etiopia; se mai găsesc apoi în Indii, în Egipt și în Anglia, mai cu seamă în Scoția; și trăiesc chiar și în Franța.” Alcătuiau o specie aparte, ca și maimuțele cu coadă față de cele fără coadă; dar se împreunau cu ființe omenești obișnuite și puteau să aibă copii fără coadă. Considerațiile de mai sus au fost făcute de Benoît de Maillet (1656–1738), autor al *Sistemului lui Tellamed* (*Le Système de Tellamed*), publicat în 1748, care, în afară de identificarea indivizilor menționați mai sus, a avut meritul fundamentării științifice a existenței oamenilor sălbatici ai mării. Argumentația este dintre cele mai

atrăgătoare: totul s-a născut din apă, element care acoperea, la început, tot Pământul. Originea oamenilor este și ea acvatică. De altfel, unele neamuri omenеști trăiesc, ca odinioară, în spațiul marin. Așa se explică întâlnirile – deloc imaginare – cu tritonii, sirenele și alte fapte omenеști ivite din adâncuri. Aceștia arată ca și noi, nici măcar nu au coadă. Fiecare neam omenesc de pe pământ pare a avea un corespondent – strămoșii – în mediul acvatic. Explorarea mărilor necunoscute nu va fi lipsită de surprize.

În *Filozofia naturii* (*Philosophie de la nature*), volumul patru (1777), Delisle de Sales (1743–1816) consacra un capitol întreg omului mării, încredințat fiind că acesta există. Autorul socotea că omul se poate adapta mediului marin, devenind amfibiu. Ce dovadă mai bună decât tânărul spaniol înecat în 1674 și găsit viu și nevătămat după cinci ani? Nu și-a mai recunoscut familia și a dispărut pentru totdeauna sub ape.

Povestea oamenilor mării este foarte edificatoare pentru metoda Luminilor. Scriitorii care au încercat să justifice această varietate biologică n-au făcut decât să recupereze și să refacă întâmplările care circulau înainte de epoca Rațiunii. Au demonstrat că se poate construi oricând o teorie „științifică” coerentă în jurul oricărei date reale ori imaginare.

Chiar fără să coboare în adâncul apelor, filozofii își puneau o mulțime de speranțe în explorări. Mai ales Pacificul – cu puzderia lui de insule, care însemnau tot atâtea lumi posibile – se arăta a fi un tărâm al făgăduinței. „Pe insulele acestei mări” – scria Maupertuis – „ne asigură călătorii că au văzut oameni sălbatici, oameni păroși, cu coadă, un soi de neam aflat undeva între noi și maimuțe.” Filozoful a spus în această privință ceva memorabil: „Mi-ar plăcea mult mai mult să petrec o oră vorbind cu ei, decât cu cea mai ascuțită minte din Europa.”

A urmat reacția indignată a „celeia mai ascuțite minți din Europa“, adică Voltaire: „Maupertuis a înnebunit de-a binelea. Știți prea bine că a fost pus în lanțuri la Montpellier, într-unul din accesele sale, în urmă cu vreo douăzeci de ani. Iată că boala s-a întors.“

Ca să-l combată pe Omul diferit al lui Maupertuis și alte teorii ale acestui nebun de legat, Voltaire a publicat în 1753 *Diatriba doctorului Akakia* (*La Diatribe du docteur Akakia*). Făcând aluzie și el la povestea patagonezilor, își bătea joc de academicianul berlinez care propusese „disecția pe creierile unor uriași de douăsprezece picioare și ale unor oameni păroși, cu coadă, pentru a cerceta natura și mintea omenească... Ni se pare că dorește să călătorească în ținuturile australe, deși, dacă îi citim cartea, suntem ispitiți să credem că tocmai s-a întors de acolo...“

Spirit rece și critic, Voltaire se pronunța hotărât împotriva delirului biologic. Singura existență posibilă pe care o admitea era cea a... satirilor, născuți din „iubiri împotriva firii“! Aceste ființe hibride au avut cinstea de a figura în primele pagini ale *Eseului asupra moravurilor și spiritului națiunilor* (*Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*).

Iubiri perverse și consecințe biologice

Dezacordul era legat până la urmă de înfățișarea ființelor diferite, și nu de existența acestora. Se cădea să crezi în miracolele biologice, din momentul în care cele religioase fuseseră respinse. Minunile științei se puteau dezvolta în voie pe terenul rămas liber.

Încrucișarea între specii diferite se afla la loc de cinste printre jocurile științifice ale vremii. Preistoria evoluționismului trece și prin asemenea fantezii. Réaumur își propunea să încrucișeze găina cu iepurele, în vreme ce Locke jura că văzuse o corcitură născută din pisică și șobolan.

Nimic nu-l împiedica pe om să ia parte la acest soi de împreunări perverse. Și atunci, de ce nu și satiri? O ediție comentată din Pliniu (*Istoria naturală*, volumul III, 1771), în care erau desființați punct cu punct monștrii tradiționali ai Antichității, se arăta mai prudentă și destul de echivocă în privința ființelor jumătate om-jumătate animal: „Cei mai mulți dintre antici i-au socotit pe satiri un fel de monștri, născuți din împreunarea bărbaților cu caprele ori a țapilor cu femeile. Chiar dacă am accepta existența sporadică a unor asemenea monștri, răspândirea acestei specii ar fi de neînchipuit, deoarece corciturile (din nici una din clasele de animale) nu zămislesc. Existența satirilor este, așadar, pe drept cuvânt nespus de ciudată...”

Frumoasă mostră de spirit critic. Neacceptând specia, autorul se arăta mai îngăduitor cu nașterea satirilor „individuali” (fără urmași). Un bărbat și o capră puteau, așadar, zămisli; dar nu aveau parte de bucuria de a avea nepoți!

Nu la fel se petreceau lucrurile cu raporturile dintre om și maimuță, două specii mult mai apropiate decât omul și țapul; Locke și Voltaire nu vedeau nimic rău în asta, mai ales când era vorba de idile între maimuței și negrese. Discipolul lui Linné, Johann Fabricius, mergea până la a afirma că rasa negrilor era rodul unei încrucișări dintre albi și maimuțe; locul negrului, între om și maimuță, era astfel pe deplin justificat.

Pornind de la aceste ipoteze, Restif de la Bretonne (1734–1806) a publicat în 1781 o impresionantă saga biologică în patru volume, cu titlul *Descoperirea australă de către omul zburător*. Omul zburător este în realitate un european care folosește aripi artificiale, dar ființele pe care le întâlnește în insulele australe aparțin într-adevăr altor specii. Potrivit metodei tradiționale, fiecare insulă reprezintă o lume. Se află aici sălbatici și uriași, dar mai cu seamă hibrizi pe jumătate oameni, pe jumătate animale. Lista este

destul de lungă: oameni-maimuțe, oameni-urși, oameni-porci, oameni-tauri, oameni-berbeci, oameni-castori, oameni-țapi, oameni-cai, oameni-măgari, oameni-broaște, oameni-șerpi, oameni-elefanți, oameni-păsări... Fiecare animal vine cu propria contribuție, nu doar de ordin fizic, ci și moral. Astfel, oamenii-maimuță sunt răutăcioși, pe când oamenii-berbeci trăiesc într-o deplină frăție...

Aparatul științific al lucrării nu este mai puțin impresionant. Cel de-al patrulea volum propune o *Disertație asupra oamenilor-brute*, axată pe ideea că amestecurile biologice sunt în ordinea firii. Se folosește aici sistemul lui Telliamed. De vreme ce „toate animalele au început prin a fi amfibii, înainte de a trăi pe uscat“, oamenii ieșind și ei din apă, existența oamenilor-broaște pare a fi foarte probabilă. Omul cu coadă din Borneo, ca să nu mai vorbim de englezii și francezii care își ascund în chip ipocrit această prelungire a propriei persoane, dovedește prezența unei naturi intermediare între ființa omenească și animal. Și ce să mai spui despre „structura internă a porcului, care este la fel ca aceea a omului“? Dacă ne gândim bine, adevăratul miracol nu ar fi existența, ci inexistența speciilor intermediare! Înainte de a-l produce pe om, natura a încercat numeroase variante, care s-au păstrat din fericire în îndepărtatul arhipelag de la Antipozi.

Dezmembrarea speciei

Omenirile diferite o duceau cât se poate de bine în epoca Luminilor, cu poziții pierdute, firește, dar și cu poziții păstrate și chiar întărite sau extinse. Elementul cu adevărat nou, cu cele mai multe consecințe, a fost dezmembrarea speciei umane „normale“. Datorită sălbaticilor americani și, mai ales, negrilor africani, revoluția era deja în plină desfășurare: a fost totuși nevoie de spiritul de sistematizare al secolului al XVIII-lea și de stabilirea unei ierarhii

riguroase a ființelor pentru a împărți în mod radical specia umană în mai multe ramuri distincte.

Să-i dăm dar cuvântul lui Linné, autor al unei scurte, dar cuprinzătoare descrieri a raselor umane:

Europeanul: „Este alb, sangvin, musculos. Păr blond, lung și des; ochi albaștri. Nestatomic, ingenios, inventiv. Se îmbracă cu haine strânse pe trup. Ascultă de legi.“

Asiaticul: „Are pielea gălbuie, este melancolic, cu fibra tare. Păr negru, ochi închiși la culoare. Este sever, fastuos, zgârcit. Poartă veșminte largi. Ascultă de opinia publică.“

Americanul: „Are pielea smeadă, este coleric, merge drept. Păr negru, drept, cu firul gros, nările largi; obrazul aproape lipsit de barbă. Este încăpățânat, mulțumit de soarta sa, iubitor de libertate. Se vopsește cu dungi roșii, împletite în fel și chip. Ascultă de obiceiuri.“

Africanul: „Este negru, flegmatic, cu fibra moale. Păr foarte negru și creț; pielea catifelată; nasul turtit; buzele groase; pieptul lăsat la femeile care alăptează. Este viclean, leneș, neglijent. Își unge trupul cu ulei ori grăsime. Ascultă de voința arbitrară a stăpânilor.“

Ne aflăm în fața unei capodopere a Luminilor. Iată lumea structurată, ba mai mult, reinventată de Rațiune! Coerența este totală: totul se călăuzește după un principiu unificator. Patru continente cunoscute, Linné lăsând în seama lui Restif de la Bretonne continentul austral, patru culori de piele, patru temperamente, patru feluri de viață, patru moduri de a se îmbrăca sau de a nu se îmbrăca. Cine să se mai gândească și la nuanțe? Ca un bun suedez, Linné hotărăște că europenii trebuie să aibă ochi albaștri. Că locuiește în China, în India ori în Turcia, asiaticul are pielea galbenă și gata. Hainele sunt și ele pe potriva datelor biologice: cine și-ar putea închipui un negru îmbrăcat ori un european în pielea goală?

Ceea ce impresionează mai ales este ierarhia. Îmbrăcămințea se impune ca semn de superioritate. La fel și buna guver-

nare, omul fiind un animal politic. În acest punct hotărâtor, europeanul, „care ascultă de legi“, se află deasupra asiaticului, „care ascultă de opinia publică“ și care îl depășește la rândul său pe american, „care ascultă de obiceiuri“, în vreme ce africanul, „care ascultă de voința arbitrară a stăpânilor“, pare sortit să trăiască în sclavie. Nici o separație între caracteristicile biologice și condițiile socio-culturale, care par a ține și ele de specificul intrinsec al rasei.

Și totuși, separația radicală a raselor era opera unui adept al monogenismului, teorie potrivit căreia toți oamenii se trăgeau dintr-un tip originar unic. Cei mai mulți dintre biologii timpului, și cei mai celebri dintre ei, precum Linné, Buffon și Blumenbach, acceptau această axiomă, care corespundea și interpretării teologice tradiționale. Diferențierea raselor nu punea nici o problemă și se explica prin degenerarea tipului normal, ilustrat, firește, de omul alb. În lucrarea *Despre unitatea genului uman și varietățile acestuia*, 1775 și 1794, J. Fr. Blumenbach analiza cauzele procesului, care erau, după părerea lui, clima, hrana și modul de viață. Buffon îi împărtășea părerea: „albul pare a fi culoarea primitivă a naturii, pe care clima, hrana și obiceiurile o strică și o schimbă“. Clima venea, firește, pe primul loc. Părea limpede că negrii au tenul închis din pricina soarelui de pe continentul african. Se putea chiar avansa ipoteza că, aduși în Europa, s-ar fi albit treptat, de la o generație la alta. Deocamdată se impunea însă constatarea că ceilalți erau niște albi degenerați, negrii fiind, bineînțeles, cei mai degenerați dintre toți.

Poligenismul propunea o altă soluție. Adepții acestei teorii afirmau separația absolută, încă de la început, a raselor umane, devenite astfel specii diferite. Se revenea la omenirea scindată din Antichitate, inclusiv la miturile străvechi ale creaturilor pe jumătate oameni, pe jumătate animale. Monogeniștii și poligeniștii nu făceau până la urmă decât să adapteze cerințelor științifice interpretările tradiționale ale condiției umane.

Deși minoritar, poligenismul și-a asigurat un reprezentant de elită. Cel mai ascuțit spirit al secolului s-a pus în slujba lui, cu perseverență și vehemență. Fiindcă Biblia se întemeia tocmai pe conceptul de unică filiație umană, Voltaire credea că acționează în direcția rațiunii și a spiritului științific, susținând tocmai contrariul. Potrivit lui, există „în fiecare specie de oameni, ca și în plante, un principiu care îi deosebește de ceilalți“. „Diferențele sunt uriașe“, înnăscute, nefiind legate nici de climă, nici de alte influențe. „Albii, negrii, roșii, laponii, samoiezii și albinoșii nu s-au născut, firește, pe același sol. Diferența dintre toate aceste specii este la fel de mare ca aceea dintre cai și cămile.“ Fiecare rasă era rezultatul unei creații absolut independente. În *Dicționarul filozofic* (articolul *Om*), Voltaire își imagina chiar o paralelă „vegetală“: „Nu ne putem îndoi de faptul că alcătuirea pe dinăuntru a unui negru este diferită de a unui alb... Toți sunt oameni, dar tot așa cum bradul, stejarul, pârul sunt copaci: pârul nu se trage din brad, iar bradul nu se trage din stejar... Pornirile, firea oamenilor sunt la fel de deosebite ca și clima, ca și guvernările.“

În realitate, dincolo de originea comună sau nu, diferențele dintre rase se accentuau mereu, oglindind atracția exercitată de alteritatea radicală într-o Europă din ce în ce mai dominatoare. Admirăți de unii filozofi pentru sistemul înțelept de guvernare, chinezii se țineau încă bine pe poziție. Negrii, în schimb, erau în cădere liberă. Nimeni nu se mai îndoia de natura lor aproape animalică.

Negrul: între om și maimuță

Curios neam, negrii ăștia! Mai evoluăți, pare-se, decât urangutanii, dar încă foarte departe de tipul uman normal. De câteva secole, cusururile lor se înmulțeau fără încetare. Dacă, în cazul sălbaticului american, defectele și calitățile se înscriau pe două coloane aproape egale, negrul avea dreptul

la o singură coloană. Era gol, brutal, crud și leneș; nu avea nici un sentiment religios; în schimb, îi plăceau din cale-afară băutura și sexul. Mai ales negresele se remarcă prin dorințele lor neostoite, care reprezentau un adevărat izvor de fantasmе erotice, dar și un motiv de dispreț. Buffon știa multe în această privință, mai ales despre obiceiurile senegalezelor. „Sunt îndeobște bine făcute, foarte vesele, foarte vioaie și foarte iubărețe: le plac toți bărbații, dar mai ales albi, și umblă după ei atât pentru a-și potoli pofta, cât și pentru a căpăta vreun dar. Bărbații lor nu le împiedică să alerge după străini și se arată geloși doar atunci când femeile au de-a face cu oameni din neamul lor...; adesea le oferă străinilor nevestele, fetele ori surorile și se supără când sunt refuzați.“ Același obicei se întâlnește în Madagascar, unde „atât femeile, cât și bărbații sunt din cale-afară de desfrânați, iar cele care se dau tuturor nu sunt disprețuite“. Negresele își încep viața sexuală foarte devreme: „arareori găsești în rândurile acestui popor vreo fată care să-și aducă aminte când anume și-a pierdut fecioria“.

O nație fără fecioare: ce semn de inferioritate! Se aștepta însă argumentul științific pentru această mediocritate biologică, iar Rațiunea l-a găsit în cele din urmă. A luat astfel naștere o nouă știință: craniologia. Cum inteligența se află în creier, iar creierul în cutia craniană, studiul craniilor și clasificarea acestora păreau să reprezinte metoda ideală. Petrus Camper a inventat conceptul de unghi facial, cu ajutorul căruia se putea măsura cu mare precizie gradul de inteligență al subiectului și care rezulta din intersectarea a două linii craniene, una care pornea de la baza nasului și mergea până la deschiderea urechii, alta tangentă cu fruntea și cu proeminența maxilarului.

Europeanul avea de ce să fie mândru de craniul său, al cărui unghi oscila în jurul a 80°, ajungând chiar până la 90°. Urmau tătarul, cu 75°, americanul cu 73,5°, calmucul și, mai

ales, negrul cu 70° . Urangutanul prezenta un unghi facial de 58° , iar maimuțele cu coadă de 42° . Șirul continua cu câinele, crocodilul și becața! Concluzia sărea în ochi. Diferențele dintre rasele umane nu erau mai puțin pronunțate decât cele dintre speciile de animale. Distanța dintre negru și urangutan era la fel cu cea dintre albi și negri, dacă nu chiar mai mică, dacă se ține seama de albii foarte evoluți, cu 90° . Europeanul, ființă împlinită, se afla pe treapta de sus, fără concurență, în vreme ce negrul, sclavul lui, era jos de tot, undeva între umanitate și animalitate, poate mai aproape de cea de-a doua condiție. Asta se știa mai de mult, dar iată că era chiar demonstrat. O demonstrație geometrică și matematică fără cusur. Europeanul găsea o justificare științifică pentru misiunea sa de cuceritor și stăpân al planetei.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, Edward Long a tras din aceste cercetări o concluzie logică și a propus o clasificare reunind trei specii distincte: europeni și „înrușiți“, negri și urangutani. Aflați la mijloc, negrii erau socotiți ca fiind în stare să procreeze cu ceilalți, numai că hibrizii erau sterili. Categoria biologică a mulatrilor era respinsă ca nefiind viabilă, ca și aceea a oamenilor-maimuță, ceea ce reprezenta o separație clară, în favoarea maimuțelor și poate chiar a negrilor, dar în mod sigur în folosul albilor.

Până și monogenistul Linné începea să aibă îndoieli, spre sfârșitul carierei, în legătură cu unitatea speciei. Îndoiala era evident alimentată de negri și, mai ales, de hotenți, cea mai umilă dintre varietățile rasei. Comparându-i pe aceștia din urmă cu europenii, savantul suedez afirma că „este greu de crezut că au aceeași origine“.

Erau atât de ciudați negrii, atât de puțin umani, încât lumea era ispitită să-i socotească o specie nu numai diferită, ci și marginală, restrânsă ca număr și foarte clar circumscrisă din punct de vedere geografic. Așa a crezut James Bruce (1730–1794), călător în Etiopia și autoritate recunoscută în

problemele africane, care asigura că locuitorii Africii, chiar din preajma Ecuatorului, aparțineau unei alte rase decât negrii. Punctul lui de vedere a fost preluat de Buffon: „Centrul Africii este în întregime un ținut temperat și destul de ploios, foarte înalt și locuit aproape pretutindeni de oameni albi ori cu pielea smeadă, dar nu negri... Specia negrilor este mult mai puțin numeroasă: după părerea mea, nu reprezintă nici a suta parte din omenire, de vreme ce acum am aflat că locuitorii din centrul Africii sunt albi.“

Se putea spera că anumite civilizații „albe“ evolute, fără nici o legătură cu primitivii negri ce locuiau de-a lungul coastelor, îi așteptau pe europeni. Atitudinea era de altfel destul de logică: în regiunile mai înalte, deci mai puțin toride, omul nu avea cum să se înnegrească. Doar că mai era de așteptat, pentru că europenii nu îndrăzneau să se îndepărteze de coaste. Mitul unui continent plin de primejdii, locuit de un neam sălbatic, mai aproape de animale decât de oameni, și chiar simbolul negrului opus albului au întârziat mult explorarea. Asaltul a avut loc foarte târziu, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cel mai apropiat continent a fost ultimul explorat. De această dată, imaginarul nu a stimulat descoperirea, ca în cazul aventurii australe ori a explorării Pacificului, ci, dimpotrivă, a împiedicat-o vreme de câteva secole.

Georgiana și bașkirul

Secolul al XVIII-lea a fost nu doar al Rațiunii, ci și al Frumuseții. Rațiunea și Frumusețea, inseparabile, au devenit pilonii unei lumi coerente și armonioase. Ne aflăm din nou în fața unui arhetip. Am văzut mai înainte că vechii greci puneau la loc de cinste armonia fizică și potrivirile dintre trup și spirit. Ca în cazul atâtor prejudecăți, secolul al XVIII-lea nu a făcut decât să așeze vechile precepte

în formule carteziene. Pe o bază străveche s-a clădit astfel o știință nouă: fiziognomonia. Creatorul său este Johann Kaspar Lavater (1741–1801), teolog și scriitor elvețian, autor al *Artei cunoașterii omului cu ajutorul fizionomiei* (publicată între 1775 și 1778). Lucrarea se sprijină pe câteva axiome: „frumusețea și urâtenia chipului sunt strâns legate de alcătuirea morală a omului: astfel, cu cât acesta este mai bun, cu atât este mai frumos; cu cât are o fire mai rea este mai urât... Există o armonie deplină între statura omului și firea acestuia. Cu cât statura și înfățișarea vor fi mai desăvârșite, cu atât înțelepciunea și virtutea vor avea o înrâurire mai puternică, dominantă și pozitivă; în schimb, cu cât trupul este mai departe de perfecțiune, cu atât facultățile intelectuale și morale sunt mai slabe, subordonate și negative.“ Regulile se aplicau atât indivizilor, cât și raselor și popoarelor.

Epocii Luminilor nu-i plăcea monștrii. Chiar și atunci când erau fabricați, dorința de a-i înfrumuseța, de a răni cât mai puțin simțul estetic rămânea o preocupare constantă. Să ne uităm la oamenii-animale ai lui Restif de la Bretonne, reprezentați într-un fel care izbuteste să le îndulcească trăsăturile, să-l apropie mai curând pe animal de om decât pe om de animal. Urâtenia inspira dezgust și teamă. Omul frumos trebuia să aparțină unei alte specii decât omul urât... Învățăutul german Christoph Meiners o spunea fără ocolișuri, deosebind doar două varietăți umane, două „rase“: cea *frumoasă* și cea *urâtă*!

Cine era frumos și, în același timp, dăruit de natură cu bunătate și inteligență? Omul alb, fără îndoială, iar câteodată și cei care nu erau tocmai albi, dar nici departe de această culoare. Sălbaticii americani, și în primul rând polinezienii, răspundeau canoanelor estetice. La rigoare, mai puteau fi albiți. Paradisul polinezian – subiect asupra căruia vom reveni – trebuia populat cu o rasă „paradiziacă“. Iat-o: „N-am văzut nicicând oameni mai bine făcuți și mai bine proporțio-

nați. Nicăieri nu s-ar putea găsi modele mai frumoase pentru Hercule sau Marte“ (Bougainville). „Sălbaticii din insulă (Tahiti) sunt cu toții albi. Nu cred că se află printre ei vreun negru și, de altfel, nu par să-i iubească prea mult pe negri [...]. Femeile și fetele pot fi asemuite cu cele mai frumoase brune europene.“

Modelul rămânea europeanul. Puteau exista oameni mai frumoși decât el, dar în același registru. Dar oare ce fel de european? Linné aprecia tipul scandinav, blond cu ochi albaștri. Ațora le plăceau brunii și, mai ales, brunele. Înainte de a le descoperi pe polineziene, aceștia au avut revelația suratelor lor din Georgia.

Mitul frumuseții georgiene, extrem de răspândit în secolul al XVIII-lea, se datora îndeosebi călătorului francez Jean Chardin (1643–1713), autor al *Călătoriilor în Persia și alte locuri din Orient* (1686 și ediții ulterioare). Cartea, foarte citită, a marcat în mai multe privințe dezbateră științifică și filozofică iluministă, oferind, de pildă, argumente în sprijinul teoriei lui Montesquieu cu privire la climă. Cei ce elogiau în acea vreme frumusețea strălucitoare a neamului georgian s-au mulțumit, fără îndoială, să-l citească pe Chardin și nu s-au deplasat la fața locului. Francezul nu mai contenea cu laudele: „Neamul georgienilor este cel mai frumos din Orient și aş putea spune chiar din lume. N-am zărit nici măcar un chip urât, nici de bărbat, nici de femeie; am văzut însă fapte cu chipuri îngerești.“

Un asemenea grad de frumusețe ar fi trebuit să oglindească înalte calități morale și intelectuale; din nefericire, arătătorul popor nu prea avea parte de educație. „Georgienii sunt din fire nespuse de isteți. Ar putea ajunge oameni foarte învățați și pricepuți, dacă ar fi deprinși cu științele și artele; învățătura de care au parte fiind însă deosebit de slabă, iar pildele rele, ajung să fie niște neisprăviți și desfrânați.“

Contrastul ajungea la apogeu în ținutul georgian al Mingreliei. „Bărbații sunt voinici, iar femeile frumoase din cale-afară“, fiind însă „cele mai rele de pe fața pământului, trufașe, mândre, viclene, mincinoase, crude și nerușinate. Nu se află pe lume răutate de care să nu se folosească spre a avea iubiți, spre a-i păstra și spre a-i nimici.“ La rândul lor, bărbații „omoară,ucid și mint, lăudându-se cu astfel de fapte. Concubinajul, adulterul, bigamia, incestul și alte asemenea vicii trec în Mingrelia drept virtuți. Își fură femeile unii altora, și se căsătoresc fără rușine cu propria mătușă, nepoată sau soră a nevestei. Cine dorește să aibă mai multe neveste deodată le ia în căsătorie; mulți bărbați au câte trei. Fiecare poate avea câte concubine dorește; și femeile, și bărbații sunt foarte îngăduitori în această privință. Nu prea știu ce înseamnă gelozia. Atunci când un bărbat își prinde nevasta cu iubitul asupra faptului, îi poate cere să-i cumpere un purcel și, de obicei, răzbunarea se oprește aici. Purcelul îl mănâncă toți trei“ (Jean Chardin).

Nepotrivirea dintre înfățișarea fizică armonioasă și obiceiurile proaste, departe de a oglindi o fatalitate biologică, era în ton cu împrejurările istorice și culturale. În centrul programului iluminist se afla educația. Lipsa unei bune pedagogii avea efecte nefaste chiar și asupra celor mai înzestrați. Pe de altă parte, libertatea sexuală a georgienilor nu avea de ce să scandalizeze latura libertină a epocii Luminilor. Frumusețile brune și iubirile ușoare ale Georgiei pregăteau spiritele pentru apropiata escală tahitiană.

Pe scurt, cu toate defectele, superioritatea biologică era dincolo de orice îndoială. În clasificarea lui Blumenbach, rasa albă era denumită caucaziană. „Am dat acestui neam numele muntelui Caucaz – explica savantul – pentru că, în vecinătatea sa, se află cea mai frumoasă dintre rasele omenești, georgienii...“ Să fi constatat asta la fața locului? Nicidecum:

cititorul este trimis la o notă unde găsește un citat, bineînțeles din Chardin!

Așa au ajuns caucazienii să reprezinte prototipul omenirii, stabilit de Chardin și Blumenbach. Teoria științifică se potrivea și cu Biblia: arca lui Noe se oprise pe muntele Ararat, la hotarul sudic al regiunii caucaziene. Recuperarea arhetipurilor de către știința Luminilor merită pe drept admirată.

Dacă polul frumuseții părea stabilit în Caucaz, cel al urâteniei varia în funcție de gust. Africa oferea, fără îndoială, numeroase posibilități. Dar uitați-vă și la bașkiri, un neam trăitor la sud de Ural: ce urâți sunt! Pentru Lavater, antiteza era perfectă: georgiana cea frumoasă și bașkirul cel slut. Una din planșele din tratat le prezenta cititorilor cele două extreme ale omenirii: o femeie încântătoare, alături de un monstru ce abia dacă aducea cu o făptură omenească. Frumoasa și bestia!

Buffon era indignat, mai ales, de înfățișarea laponilor, care își mai și afișau urâtenia cu un dispreț suveran față de conveniențe! „Se scaldă în pielea goală și cu toții împreună, fete și băieți, mame și fii, frați și surori, și nu le pasă dacă sunt văzuți astfel.“ Apoi „le oferă străinilor nevestele și fetele și socotesc o mare cinste dacă aceștia binevoiesc să se culce cu ele“. Lucrurile sunt însă de înțeles: femeile fiind atât de urâte, bărbații le dădeau altora fără vreo urmă de părere de rău! Potrivit lui Buffon, exista și situația inversă: „În toate națiile vecine, precum China ori Persia, unde femeile sunt frumoase, bărbații sunt de o gelozie fără margini.“

Continentalul austral: ultimul asalt

Pepiniera de Oameni diferiți se afla tot pe continentalul austral, deocamdată greu de atins. Ce surprize cuprindea oare? Mulțimea de oameni-animale imaginată de Restif de la Bretonne? Sau, dimpotrivă, o civilizație întru totul umană, dar

mai înțeleaptă, mai armonioasă, mai evoluată decât civilizațiile cunoscute?

Călătoria lui Robertson în ținuturile australe, „tălmăcită după manuscrisul englezesc“ și publicată în limba franceză la Amsterdam în 1766, opta pentru ultima variantă, vorbind despre „nația cea mai fericită și mai vrednică de cinstire dintre toate monarhiile din Univers“. Cea mai bună climă, cei mai frumoși oameni, nu se știe de ce „îmbrăcați cam ca polonezii“, limba melodioasă, întoarcerea la natură, comunitatea bunurilor, egalitatea socială, respectul reciproc – iată câteva elemente dintr-un tablou cât se poate de idilic. Era o lecție pentru europeni, cu atât mai folositoare, cu cât australienii cunoscuseră și ei un sistem nedrept, înainte de a-l răsturna printr-o revoluție de factură rousseauistă, care dusesse la restabilirea valorilor și a echilibrelor inițiale, distruse de evoluția istorică. Se cuvine adăugat că australiencele se purtau cu totul altfel decât georgienele. Erau credincioase și se îngrijeau numai de fericirea bărbaților lor; se părea că până și noțiunea de iubit sau amant le era străină. Trebuie remarcat faptul că epoca Luminilor a oscilat mereu între desfrâu și virtute; în realitate, libertatea sexuală și fidelitatea absolute reprezintă o dublă figură antitetică, dar complementară, din imaginarul tuturor timpurilor.

În vreme ce scriitorii fabulau, marinarii căutau, dar fabulau și ei din când în când, și încă destul de des. Coasta pacifică a continentului nu se lăsa însă atinsă. Explorând oceanul în dreptul coastelor chiliene, Amédée Frézier a ajuns la concluzia că ținuturile australe erau „niște himere“ (*Relatarea călătoriei din Marea Sudului până la coastele chiliene și peruane, din anii 1712, 1713 și 1714*, Paris, 1732).

Trebuia schimbată tactica. A fost pus în valoare un nou traseu, aproape nefolosit: Oceanul Indian, unde trebuia să se afle Țara lui Gonneville, viitoarea „Franță antarctică“. În 1733, Bouvet de Lozier (1705–1786) a adresat un memoriu

Companiei Franceze a Indiilor de Est, situând acest ținut cu o precizie remarcabilă la sud de Oceanul Indian și de Atlantic, la câteva săptămâni de navigație de Madagascar. Climă temperată, produse de tot felul, piață comercială – nu lipsea nimic. În plus, „de aici se putea ajunge în China fără a se trece prin strâmtoarele Sonda, Malacca și alte locuri prea puțin sigure în vreme de război“. Argumentul final avea o pondere considerabilă: „Se pare că aceste ținuturi sunt singurele pe care Franța le mai poate descoperi.“

În 1738, două nave aflate sub comanda lui Bouvet s-au îndreptat spre sud, ca să identifice noul continent. Înainte de ieșirea din apele Atlanticului a apărut, la 54 de grade latitudine, un pământ care a primit numele de Țara Circumciziei. Fără îndoială o parte a continentului căutat, dar din nefericire nu cea mai frumoasă. Peste tot se zăreau numai ghețari, pinguini și lupi-de-mare. Un popas în drumul spre China? Poate. O piață comercială? Pe cine să întrebi?

Fiindcă Bouvet nu se abătuse de la regulă. Dăduse și el peste o insulă, cu toate că și acest lucru este contestat. Insula Bouvet există (numai că, ironie a sorții, este norvegiană și nu franceză!), dar acest pământ de șaizeci de kilometri pătrați se află la o cu totul altă longitudine decât cea indicată de Bouvet. Există două ipoteze: fie o gravă eroare de calcul, fie o insulă de gheață itinerantă „supraevaluată“ de navigator. Continentul austral era astfel redus la un aisberg!

Explorările și „descoperirile“ au dus știința și filozofia Lumii spre o concluzie surprinzătoare: existența incontestabilă a unui mare continent în emisfera sudică, aflat poate la o latitudine mai joasă decât se prevăzuse.

Maupertuis ocupă un loc însemnat printre campionii descoperirilor australe. Antipozii, scria el (în binecunoscuta *Scrisoare cu privire la progresul științelor*, inclusă în *Opere*, 1752), „alcătuiesc o lume nouă, deosebită, care nu se știe ce cuprinde. Descoperirea acestor ținuturi ar putea fi, așadar, de

mare folos pentru negoț și de o minunată bogăție pentru științele naturii“. Din nefericire, regele Prusiei, Frederic cel Mare, se arăta prea puțin interesat de propunerile academicianului, preferând să-și mărească regatul în Europa și nu să-și dispute cu Franța insula Bouvet. Monarhii sunt câteodată lipsiți de imaginație.

Conform relatărilor lui Bouvet, geograful Philippe Buache (1700–1773) a elaborat în 1739 o hartă a ținuturilor australe; a urmat o alta, mai completă, în 1744. Pe ultima se pot vedea două mase continentale, la sud de Atlantic și de Pacific, care cuprind o mare înghețată Antarctică.

Buffon s-a arătat plin de încredere cu privire la condițiile geografice și climatice din lumea australă. Continentul era, după părerea lui, „la fel de mare ca Europa, Asia și Africa la un loc“. Și, mai cu seamă, nu are ghețuri! Aisbergurile ce pluteau pe mările sudului nu dovedesc că este vorba de un continent înghețat, ci vin din interior, din regiunile învecinate cu polul, de unde sunt aduse de marile fluvii „australiene“.

Sistemul hidrografic descris aduce cu cel al Siberiei, atâta doar că fluviile curg în alt sens, dinspre pol spre zona temperată. Era primul studiu cu privire la hidrografia continentului austral, care vorbea despre fluvii necunoscute de pe un continent necunoscut! Pe deasupra, studiul era și practic, fiindcă Buffon îi sfătuia pe navigatori să ocolească zonele de vărsare a apelor și, implicit, ghețurile. Ca să debarce, erau îndemnați să caute un loc potrivit pe coastă, pentru a găsi, fără îndoială, locuitori și societăți civilizate.

Masa de informații devenind considerabilă, se impunea o lucrare de sinteză. Charles de Brosses (1709–1777), președinte al Parlamentului din Bourgogne și distins cărturar, și-a asumat această sarcină. În *Istoria navigațiilor spre ținuturile australe* (în două volume, Paris, 1756), bazându-se puternic pe Maupertuis, se arată cuprins de entuziasm în fața „mi-

nunatelor priveliști fizice și morale“ de pe un continent care ar trebui căutat „mai degrabă la est de Africa, în Oceanul Indian, decât la est de America, în Oceanul Atlantic“. Existența sa, incontestabilă, era necesară pentru „a ține în echilibru globul aflat în rotație și a sluji drept contragreutate pentru masa Asiei septentrionale“. Autorul mai asigură că existau ghețuri doar în anumite puncte, restul prezentând o climă temperată.

De Brosses nu dorea să elaboreze o lucrare strict teoretică, ci punea la îndemâna navigatorilor și a colonizatorilor un arsenal metodologic aproape complet, de la alegerea echipajului, modul de stabilire a contactului cu populația băștinașă și chiar o listă de nume pentru botezarea locurilor.

Scopul lui era, mai ales, să sensibilizeze orgoliul suveranilor, deoarece știa foarte bine că, pentru așa ceva, erau necesare fonduri uriașe. „Cea mai mare, mai nobilă, mai folositoare lucrare pe care o poate înfăptui un suveran, și care îi poate face numele nemuritor, este descoperirea Ținuturilor australe.“ Autorul invoca „binele general al omenirii, gloria personală a suveranului meu și utilitatea deosebită pentru țara mea“.

Cartea a avut o influență profundă, atât în Franța, cât mai ales în Anglia. În 1756, suveranii erau mult prea ocupați cu războiul de șapte ani, care tocmai începuse, ca să se apuce de cucerirea Polului Sud. Războiul s-a isprăvit însă în 1763, iar noile condiții au devenit foarte favorabile pentru punerea în aplicare a proiectului președintelui De Brosses.

Prin tratatul de la Paris (10 februarie 1763), imperiul colonial francez se destrăma, în folosul englezilor. Franța pierdea Canada și pozițiile din India. Din disperare s-a născut speranța unui nou început. Sosise momentul valorificării unor priorități franceze în explorarea ținuturilor australe. Anglia, care ajunsese cea mai mare putere maritimă și colonială, nu înțelegea să stea deoparte. Un lucru era singur: odată continentul

austral pus în balanță, echilibrul mondial avea să se schimbe cu totul, în folosul țării colonizatoare.

Franța l-a trimis pe Bougainville (1729–1811) în jurul lumii. Călătoria, foarte interesantă (din 1767 în 1769), a fost prima circumnavigație efectuată de francezi, însă fără rezultate în privința ținuturilor din sud. În Pacific, Bougainville a găsit numai insule; dacă exista un continent, acesta se afla fără îndoială la o latitudine mai joasă.

Un alt călător francez, Yves-Joseph de Kerguelen de Trémarec (1734–1797), a avut norocul să găsească ceva. „Aveam de multă vreme în plan descoperirea ținuturilor australe“, spunea acest marinar într-un memoriu (*Relatarea a două călătorii în mările australe și ale Indiei*, Paris, 1782). A izbutit să-l convingă pe ministrul marinei și a beneficiat chiar de sprijinul regelui. Ludovic al XV-lea i-a dat următoarele instrucțiuni: „Seniorul de Kerguelen are cunoștință de faptul că, după cât se pare, la sud de insulele Saint-Paul și Amsterdam [în Oceanul Indian], se întinde un continent foarte mare, care acoperă o parte a globului, începând de la 45 de grade latitudine sudică până aproape de pol, într-un spațiu uriaș, unde încă nu s-a pătruns. Pare însă adevărat faptul că seniorul de Gonneville a ajuns prin anul 1504 în acele locuri, unde a petrecut aproape șase luni, fiind foarte bine primit de localnici.“ Kerguelen urma „să stabilească legături comerciale și de prietenie cu locuitorii“. „Va cerceta mărfurile din acele locuri, culturile, manufacturile, dacă sunt, și care ar fi folosul pentru neșagul Regatului.“ Expediția urma să fie secretă.

La 1 mai 1771, Kerguelen pleca din Lorient. Prima escală a făcut-o în Île de France (insula Mauritius, care aparținea pe atunci Franței). De aici, expediția a plecat cu două nave spre sudul Oceanului Indian. La 13 februarie 1772, pe latitudinea de 50 de grade, s-a ivit pământul fâgăduinței! Era frig și vreme rea, dar momentul părea hotărâtor. Câțiva francezi au coborât pe uscat și l-au luat în stăpânire, „în numele regelui, cu toate cele cuvenite“.

Entuziasmul lui Kerguelen nu avea margini. A anunțat descoperirea părții centrale a continentului austral. Frigul a fost repede uitat și chiar dat deoparte în favoarea unei „clime blânde“. Fenomen de contaminare: guvernatorul din Île de France, adresându-se ministrului marinei, se lansa într-o descriere amănunțită a unei țări pe care n-o văzuse în viața lui: „cea mai blândă și mai plăcută temperatură [...], pământuri nespuse de roditoare [...], păduri și verdeață“.

S-a elaborat un proiect de colonizare. Kerguelen a fost primit de rege și a obținut comanda unei noi expediții, cu două nave, și următoarele instrucțiuni: „...va cerceta locul cel mai potrivit pentru o așezare și o va alcătui, dacă îl socotește bun“, apoi „se va îndrepta spre răsărit, de-a lungul paralelei de 40 până la 60 de grade, trecând pe lângă ținuturile australe“.

Lua astfel naștere Franța australă. Avangarda colonizării pornise. În 1774, Kerguelen ajungea pentru a doua oară pe continentul austral, în același punct. Vremea era și mai rea decât prima dată. Totul părea mai rău: Arcadia se preschimbase dintr-odată în ținut polar! Jocul se terminase. Doar nu erau să colonizeze un ținut sterp și înghețat. Kerguelen este dezamăgit și descurajat: „Ținuturile australe pe care le-am străbătut nu par a cuprinde nici o bogăție. Sunt acoperite aproape cu totul de zăpadă. Pe uscat n-am văzut decât lupi de mare, pinguini și alte păsări de mare. Nimic nu arată că ținutul ar fi locuit.“

Era de neînțeles. Când văzuse de-adevărat, prima ori a doua oară? Autoritățile n-au dovedit nici un pic de umor în aprecierea situației. Întors în Franța, Kerguelen a poposit direct la închisoare. Deziluzia a fost pe măsura speranțelor. Gata cu Franța australă!

Gata, de fapt, cu toate ținuturile australe, gata cu marele continent austral! Lucrurile au fost demonstrate în aceiași ani, călătoriile căpitanului Cook (1768–1771, 1772–1775,

1776–1780) pulverizând literalmente continentul. În timpul celei de-a doua călătorii, Cook a ocolit banchiza și a eliminat astfel orice posibilitate de prelungire a Antarcticii spre nord.

Și ce-a fost atunci pământul descoperit de Kerguelen? Încă o dată, și ca de obicei, o insulă sau mai bine zis un arhipelag (trei sute de insule sau insulițe, totalizând șapte mii de kilometri pătrați, dintre care șase mii de kilometri pătrați erau suprafața insulei principale, cu climat subpolar). Numite la început, în chip sugestiv, „Insulele Dezo-lării“, acestea au primit mai târziu numele nenorocosului marinar. Așa era drept, deoarece Kerguelen făcuse tot ce-i stătuse în puteri; de fapt, „insula Kerguelen“ rămâne singura de o oarecare importanță care ocupă, în sudul Oceanului Indian, locul unui continent fictiv.

Dar Țara lui Gonneville? Călătoria căpitanului pare că se poate de reală, iar acest pionier al lumii australe se bucură de privilegiul de a fi debarcat, după toate probabilitățile, pe coasta Braziliei. În acest caz, Essomeric și urmașii lui erau brazilieni fără știrea lor.

Se va spune că nu era totul pierdut. Din uriașul continent visat rămâneau totuși două teritorii destul de însemnate: Antarctica și Australia, fără a mai vorbi de mulțimea de insule mai mari sau mai mici. Totuși, între proiectul imaginar și realitate era o prăpastie adâncă, o deosebire ce poate fi asemuită cu aceea dintre planeta Marte din secolul al XIX-lea, brăzdată de canale și populată cu marșieni foarte evoluți, și cea din zilele noastre, planetă moartă, dată pe mâna oamenilor de știință ca s-o disece.

Nimeni nu căutase în mările sudului ghețurile Antarcticii ori deșerturile și triburile rătăcitoare ale Australiei. Se căutau „marșieni“ cu anticipație, o lume la fel de complexă și de variată ca a noastră, singura lume completă, „pământeană“ și „diferită“, care avea într-adevăr șansa de a exista pe planetă. O posibilitate – pierdută – de a ne confrunta, în bine și

în rău, sub un cer asemănător și totuși diferit, cu ființe ca noi și totodată de altă esență.

Această speranță întru câțva nebunească explică apariția și lunga supraviețuire a lumii australe, rezistența sa la marele număr de lovituri și eșecuri succesive. Iată că, dintr-odată, visul se spulbera, iar omenirea se trezea mai săracă.

Aventura australă rămâne unul dintre capitolele cele mai pline de învățăminte din istoria imaginarului, evidențiind capacitatea acestuia de a ignora fără complexe realitatea palpabilă și dovezile experienței. Nimic nu justifica afirmarea peremptorie a unei alte lumi, simetrice cu lumea noastră și, din clipa în care explorarea a ajuns în emisfera sudică, totul părea să dovedească tocmai contrariul. Or, în mod paradoxal, pe măsură ce numărul dovezilor contrare creștea, continentul austral se consolida, se dezvolta și se fixa în mintea oamenilor. Sub bagheta magică a imaginarului, insulele, ghetarii și negurile conturau o lume desăvârșită: câmpii roditoare, fluvii maiestuoase, orașe și porturi înfloritoare, civilizație rafinată, nații și imperii. Căpitanul Cook a spulberat visul, dar nu l-a strivit. Fantasmеle de la Polul Sud aveau să se adăpostească pe tărâmurі mai primitive. Pentru că fantasmеle nu pot fi ucise. Legile obișnuite ale timpului și spațiului sunt neputincioase în fața materiei lor subtile și indestructibile.

Un paradis exotic și erotic

Continutul austral nu mai exista, dar aruncase, sfărâmându-se, o puzderie de insule în spațiul albastru al Pacificului. Uriașă utopie continentală murise, dar utopia insulară se consolidase. Trebuia redefinit proiectul, ceea ce nu puna probleme, deoarece ideologia vremii era deopotrivă în căutare de specii diferite, de modele culturale evolute și de modele culturale ante-istorice. Nefiind pregătite să adăpostească alte specii ori societăți complexe cu o istorie exemplară,

insulele exotice au oferit decorul visat al utopiilor paradiziace: raiuri secularizate, evident, conform criteriilor Rațiunii. Dacă australienii vizitați de Robertson oglindeau posibilitatea unei întoarceri „post-istorice“ la natură, polinezienii ilustrau starea însăși de natură, pentru că nu fuseseră corupți de o evoluție istorică divergentă. Primii aplicau *Contractul social*, ultimii descindeau direct din *Discursul asupra inegalității*. Rousseau era prezent în ambele cazuri. Filozofia trecea înaintea biologiei. Sălbaticul cel bun umbrea omul păros al lui Maupertuis și omul-animal al lui Restif de la Bretonne.

Bunul sălbatic a fost un tovarăș credincios pentru filozofii secolului al XVIII-lea. Huronul lui Voltaire, înfățișat în romanul filozofic *L'Ingénu* (1767), dădea lecții de bun-simț unei elite occidentale care îl pierduse în mare măsură. Societatea preistorică pe care o construisese Rousseau, în care domneau egalitatea și sănătatea fizică și morală, propunea o atrăgătoare replică raționalistă a Paradisului pierdut; filozofii și călătorii nu păreau mai puțin ispitiți decât înaintașii lor, teologii și pelerinii Evului Mediu, de o căutare pe care Luminele o adaptaseră gusturilor vremii.

Insulele din Pacific și-au însușit imaginea de mult cristalizată a bunului sălbatic american și chiar au izbutit s-o îmbunătățească. Era vorba, de fapt, de arhipelagurile grupate în interiorul triunghiului polinezian delimitat de insulele Hawaii la nord, Noua-Zeelandă la sud-vest și Insula Paștelui la est. În centru se afla cea mai celebră dintre toate, insula Tahiti. Mitul polinezian a fost, înainte de toate, un mit tahitian. Decorul exotic al unei frumuseți incontestabile a avut o contribuție masivă la instaurarea utopiei. Inexistența, cel puțin în Tahiti, a antropofagiei, constatată totuși în Noua Zeelandă și în Hawaii, a reprezentat un alt element hotărâtor. Canibalismul fusese întotdeauna o problemă pentru apărătorii bunului sălbatic american. Datorită absenței lui, tabloul era acum desăvârșit. Pentru că nu-și mai mânca semenii, bunul sălbatic devenea cu adevărat bun.

Alt motiv fundamental al acestei opțiuni geografice era, așa cum am remarcat, frumusețea locuitorilor; mai ales că nu erau negri, ca melanezienii, papuașii și australienii.

Iată argumente suficiente pentru ca Paradisul secularizat al Luminilor să-și afle locul în Polinezia și în special în Tahiti. Paradisul presupunea o societate egalitară și fericită, dar nu neapărat virtuoaasă. Noțiunile de păcat și de virtute ivite din ipocrizia societăților civilizate nu erau agreate în mod deosebit nici de filozofi, nici de oamenii de lume. Paradisul secularizat urma totuși să se deosebească de Raiul biblic. În varianta polineziană nu mai apărea corul îngerilor, ci mai curând plăcerile trupești.

Navigatorul englez Samuel Wallis a dat peste insula Tahiti în 1767, dar nu și-a dat seama de însemnătatea filozofică a descoperirii sale. Din fericire, în anul următor, 1768, fregata *La Boudeuse* și nava de transport *L'Étoile*, aflate sub comanda lui Bougainville, au ancorat în același loc. Cel care a făcut prima călătorie în jurul lumii în numele Franței a fost, într-adevăr, un personaj curios. Foarte cult pentru un marinar, poate chiar prea cult, îi plăceau deopotrivă marea, saloanele și filozofia. Din cele trei ingrediente s-a născut utopia tahitiană, utopie insulară, libertină și filozofică. Spre deosebire de englezii Wallis și mai ales Cook, ori de compatriotul său La Pérouse, Bougainville n-a făcut nici o descoperire. Rezultatul geografic al expediției sale a fost nul; în schimb, cel utopic a fost considerabil.

Rezultat consolidat de prezența, alături de Bougainville, a unui alt „spirit iluminist“ în persoana lui Philibert de Commerson (1727–1773), naturalistul expediției, care știa de la început ce caută: „o nouă rânduială a lucrurilor, oameni care se zice că ar măsura opt–nouă picioare înălțime, buni, blânzi și încă nestricați de societate...“ Faptul că bunul sălbatic se combina, în proiectul lui Commerson, cu uriașul patagonez nu făcea decât să întărească presupusa alteritate din mările

sudului. De această dată urmau să găsească ceva deosebit, foarte deosebit.

Societatea reală a polinezienilor era puternic ierarhizată; preoții alcătuiau o clasă importantă; uneori se practicaau sacrificii umane. Aceste lucruri nu se regăsesc în mitul polinezian, centrat pe starea de natură și pe toate plăcerile ce decurg din ea. „Tahitienii“, scrie Bougainville în jurnal, „având din arte cunoștințe elementare, care sunt de-ajuns pentru omul apropiat de starea de natură, muncesc puțin, se bucură de toate plăcerile societății, de dans, de muzică, de conversație, precum și de dragoste, singurul lucru în care, după mine, crede cu adevărat acest popor.“ Să fii liber și fericit fără să te omori cu munca, iată ceva foarte ademenitor, care îl readuce pe om la condiția dinainte de păcat.

Naturalistul german Johann Reinhold Forster, care a făcut parte din cea de-a doua expediție a lui Cook, a redat pe scurt cum anume își petreceau tahitienii timpul. „În viața tuturor insularilor domnește uniformitatea fericirii: se trezesc odată cu soarele, merg să se spele la râu ori la fântână, își petrec dimineața lucrând ori plimbându-se, până se face cald; apoi se retrag în locuințele lor, unde se odihnesc la umbra unui copac; își trec vremea netezindu-și părul ori ungându-l cu uleiuri parfumate, ori cântă la fluier, sau ascultă ciripitul păsărilor. Mănâncă de prânz, apoi își reiau treburile casnice....“ Din punctul de vedere al tahitienilor, viața europenilor părea un șir lung de fleacuri, o goană neconținută și chinuitoare de la naștere și până la moarte.

Grijile de căpetenie ale polinezienilor păreau a fi dragostea și... furtul. La primul punct, constata Bougainville, „nu se poate vorbi nici de taine, nici de ceremonii ascunse: totul se petrece în văzul lumii și nu se poate zugrăvi bucuria acestui popor atunci când ia parte la plăcerile unei perechi înlănțuite, ale cărei suspine sunt singurul dar plăcut pentru Dumnezeu lor. Fiecare plăcere este o sărbătoare pentru mulțime.“

Iubirea-spectacol l-a impresionat și pe Cook, care a reținut unele amănunte: „Un tânăr de vreo șase picioare și o față de vreo unsprezece—doisprezece ani au adus jertfe pe altarul lui Venus, sub ochii mai multor oameni de-ai noștri și ai unui mare număr de localnici, fără a părea că socotesc fapta lor rușinoasă... Printre privitori se aflau mai multe femei de rang înalt, ca Oberea (regina), aceasta aflându-se, de fapt, în fruntea ceremoniei, fiindcă îi dădea fetei sfaturi cu privire la ceea ce trebuia să facă; dar cu toate că era tânără, fata nu părea să aibă nevoie de ele.”

Soții erau deosebit de înțelegători. „Este limpede că nici un indian nu pare să aibă asupra vreunei femei puterea unui soț; și dacă este un bun al fiecăruia, se arată nespus de mărinimoși“ (La Pérouse).

Libertatea sexuală, de care vizitatorii au avut parte din belșug, combinată cu caracterul public al jocurilor amoroase, aprindea imaginația. La negri, promiscuitatea era socotită animalică, dar la polinezieni devenea sublimă. Latura libertină a utopiei corespundea așteptării descoperitorilor și a celor care ascultau și citeau întâmplările prin care trecuseră. O societate „libertină“ dăruia plăceri libertinilor din Occident.

Constatarea suplimentară este că localnicii credeau cu adevărat numai în dragoste! Aspectul anticreștin al libertinajului găsea la tahitieni un argument temeinic: religia înlocuită cu cultul dragostei. În observațiile ulterioare se vorbește despre un vag sentiment religios, ceea ce era, de asemenea, un lucru bun, potrivit cu deismul filozofilor iluminiști.

Într-un fel sau altul, așteptările europenilor, filozofi sau libertini, ori filozofi-libertini, erau împlinite. Numai furtul strica oarecum armonia de ansamblu. Era practicat pe scară largă și, bineînțeles, pe seama nou-veniților. Diviziunea muncii funcționa de minune: în vreme ce doamnele se ocupau de marinari, bărbații lor adunau tot ceea ce se putea transporta. La Pérouse a avut parte de așa ceva în Insula

Paștelui: „Înfățișarea multora dintre aceste femei era plăcută; își dăruiau nurii tuturor celor care le puteau răsplăti cumva. Indienii ne îndemnau să le primim; unii dintre ei ne-au arătat chiar ce plăceri ne puteau dăruii femeile; erau despărțiți de privitori doar printr-o bucată de pânză din partea locului; iar în timp ce femeile ne așteptau, ni se furau pălăriile de pe cap și batistele din buzunar...”

Lucru, fără îndoială, enervant pentru un marinar, dar de înțeles pentru un filozof. Să vedem ce spune în această privință Commerson: „N-am să-i părăsesc pe dragii de tahitieni înainte de a-i fi spălat de rușinea care li s-a făcut atunci când au fost socotiți hoți. Este adevărat că ne-au furat o mulțime de lucruri, cu o îndemânare care i-ar face cinste celui mai iscusit hoț din Paris; dar merită oare numai pentru atât numele de hoți? Să vedem ce înseamnă furtul. Înseamnă să iei un lucru aflat în proprietatea altcuiva, așa că acest altcineva trebuie să facă plângere cum că a fost furat, că i s-a luat un lucru asupra căruia avea un drept de proprietate prestabilit, dar oare acest drept se află în natură? Nicidecum; este doar convenit; or, ceea ce este convenit nu înseamnă că este în mod obligatoriu recunoscut și acceptat. Tahitianul care nu are nimic al lui, care oferă și dăruiește cu mărinimie tot ceea ce vede că este dorit, n-a cunoscut niciodată acest drept exclusiv! Așadar, faptul că a luat un lucru care i-a stârnit curiozitatea nu este, după părerea lui, decât un act de echi-tate firească...” Proudhonieni cu anticipație, polinezienii păreau să se inspire dintr-un adagiu bine-cunoscut: „Proprietatea înseamnă furt.” Să furi însemna să repara o nedreptate și să te întorci la egalitatea inițială a șanselor.

Mitul polinezian reprezintă unul dintre cele mai izbitoare cazuri de transfigurare a unei comunități reale într-una utopică, după regulile alterității radicale. Polinezianul seamănă fizic cu europeanul, poate că este chiar mai frumos, dar forma sa de civilizație este inversul civilizației europene; doar dacă

societatea europeană nu este opusul unei societăți normale, caz în care Omul diferit ar fi mai curând europeanul decât polinezianul! Lipsa proprietății private și raporturile interumane firești, inclusiv între sexe, sunt caracteristici pentru o etapă ce precedă evoluția istorică propriu-zisă. Polinezianul este omul „esențial“, în vreme ce ceilalți apar ca fiind mai mult sau mai puțin deformați de evoluțiile ulterioare...

Se știa prea bine că nu se punea problema întoarcerii oamenilor civilizați în punctul de pornire. În schimb, societatea polineziană, care se deschidea în fața europenilor, urma să intre în mod inevitabil în jocul civilizațiilor, abandonându-și puritatea originală. În *Suplimentul la Călătoria lui Bougainville* (1772), Diderot aducea pe scenă un bătrân plin de demnitate, încă verde în ciuda celor nouăzeci de ani trecuți, simbol al vitalității unui popor tânăr, care adresa francezilor o tiradă filozofică: „Nu facem decât să ne supunem instinctului curat al naturii; iar tu ai încercat să ștergi asta din sufletele noastre. Aici, totul este al tuturor; iar tu ne-ai arătat nu știu ce deosebire dintre al tău și al meu. Fiicele și femeile noastre sunt ale tuturor, ai împărțit cu noi această cinste, dar ai venit să trezești în ele porniri necunoscute... Au început să se urască; v-ați sugrumat pentru ele; s-au întors la noi mânjite cu sângele vostru. Suntem liberi; și iată că tu ai îngropat în pământul nostru numele sclaviei ce ne așteaptă.“

Nefiind în stare să ofere un model aplicabil, Polinezia utopică a ocupat totuși un loc important în imaginarul occidental, pentru că oglindea fundamentarea teoriilor cu privire la etapa „sălbatică“ a istoriei. Evidențiind calitățile fizice și morale ale sălbaticilor, făcea implicit o critică a falselor valori europene și a sistemului occidental în general. Și chiar fără să propună o metodologie a întoarcerii, sugera anumite soluții vrednice de luat în seamă, ca de pildă abolirea proprietății private ori a moralei familiale tradiționale. Insulele îndepărtate materializau fantasmele filozofice, exotice și erotice ale oamenilor din secolul Luminilor.

Amenajarea sistemului solar

Imediat după 1770 devenise evidentă inexistența marelui continent austral, ceea ce, de altfel, se cam bănuia de câțiva timp. Cu a sa „descoperire australă” din 1781, Restif de la Bretonne ducea doar o bătaie de ariergardă. Insulele Pacificului au oferit călătorilor peisaje de vis, iar filozofilor o nouă utopie, totuși cât de modeste față de alteritățile imaginat de Maupertuis și de autorul *Descoperirii australe*. Spațiul terestru se îngusta și se banaliza. Singurul lucru care rămânea era să se privească mai atent spre cer. Venise vremea migrației spre planete. Rațiunea a făcut tot ce depindea de ea pentru a organiza exodul cât mai bine cu putință. De altfel nu contravenea deloc principiilor ei continuarea căutării Oamenilor diferiți chiar pe propria noastră planetă; părea totuși mai rezonabil și mai profitabil ca principalul „teren de vânătoare” să fie amenajat ceva mai departe. Epoca Luminilor a deschis drumul, lăsând generațiilor ulterioare misiunea de a aprofunda subiectul.

Cu privire la acest subiect dispunem de două ghiduri excelente: *Convorbiri asupra pluralității lumilor* (*Entretiens sur la pluralité des mondes*), publicate în 1686 de scriitorul francez Bernard Le Bovier de Fontenelle (1657–1757), și *Cosmotheoros*, lucrare postumă a marelui fizician și astronom olandez Christiaan Huygens (1629–1695), apărută în 1698. Ambele au cunoscut o amplă difuzare în secolul Luminilor. Cartea lui Fontenelle a fost un bestseller, una dintre cele mai influente lucrări de popularizare, acoperind tot secolul al XVIII-lea și chiar prima jumătate a secolului al XIX-lea (nenumărate ediții franceze, mai multe ediții engleze și germane, traduceri în suedeză, daneză, italiană, poloneză și greacă). Eclipsat oarecum de Fontenelle, Huygens a avut și el un succes notabil (versiuni în latină, engleză, franceză și germană). Cariera acestor două cărți oferă măsura recent apărutului interes pen-

tru planete și pentru un om diferit care înclina din ce în ce mai mult să devină „extraterestru“.

Discursul lui Fontenelle pare cât se poate de echilibrat. Autorul explică unei marchize, interlocutoarea sa, sensul argumentelor în favoarea sau în defavoarea posibilității planetelor de a fi locuite. El înclină însă spre o asemenea posibilitate: „Chiar dacă Luna n-ar fi decât o îngrămădire de stânci, aş vedea-o mai curând roasă de locuitorii ei decât lipsită de locuitori.“ Un om diferit mâncător de pietre: călătoria se anunța interesantă. Din păcate, Luna începuse să sufere din pricina unui climat extrem, ceea ce l-a îndemnat pe francez să dezvolte un sistem complex de locuințe subterane (imaginate mai înainte de Kepler): „Cine știe dacă locuitorii Lunii, incomodați de un soare prea arzător, nu se refugiază în adâncul unor imense puțuri? Poate că nici nu locuiesc în altă parte, acolo își construiesc orașele... Un întreg popor se află într-o asemenea escavație, și de la un puț la altul sunt drumuri subterane prin care popoarele comunică între ele.“

După ce i-a instalat pe selenieni, Fontenelle, împreună cu marchiza, vizitează una după alta planetele cunoscute ale sistemului solar. Toate trebuie să fie locuite, chiar și „lunile“ lui Jupiter și Saturn. Oare locuitorii lor ne seamănă? Mai mult sau mai puțin, în funcție de distanță. Fontenelle își asumă riscul de a formula o lege ispititoare, care prelungește în spațiul cosmic cercurile de alteritate imaginate de antici la scară terestră. „Se pare că diferențele cresc pe măsură ce ne îndepărtăm, așa încât oricine ar vedea un locuitor de pe Lună alături de unul de pe Pământ și-ar da seama că aparțin unor lumi mai apropiate decât un locuitor de pe Pământ și unul de pe Saturn.“ În *Sistemul naturii* (1770), d'Holbach reia această teză, reunind spațiul terestru și spațiul planetar într-un singur joc de alterități: „Dacă laponul se deosebește atât de mult de hotentot, atunci cât de mare poate fi diferența între un locuitor al planetei noastre și un locuitor de pe Saturn sau

Venus?“ Cu cât este mai mare distanța, cu atât mai mare și diferența. Africa, Luna, Marte, stelele, sunt tot atâtea etape.

Spre deosebire de Fontenelle, om de spirit mai mult decât savant, Huygens se exprimă cu întreaga autoritate conferită de știință. Mai întâi, nu acceptă ca Luna să fie locuibilă; condițiile constatate pe satelitul nostru ar permite eventual, cel mult, existența unor creaturi alcătuite din altă materie. Altminteri cum să trăiești fără atmosferă și fără apă? Un început nu prea promițător pentru extraterestrii; aveau să reziste oare planetele scepticismului științific al marelui astronom? În mod curios, odată pornit în spațiu, Huygens lasă complet la o parte metoda științifică, epuizată, se vede, pe Lună. Da, spune el, planetele trebuie să fie locuite, altminteri la ce-ar servi? Și nu doar locuite, ci locuite de oameni ca și noi sau, în orice caz, nu prea diferiți: „Oamenii care populează planetele au rațiunea, spiritul și corpul de același fel cu cei care locuiesc Pământul.“ Au mâini, picioare, se îmbracă – probabil după moda olandeză de la 1700 –, își construiesc case, trăiesc în societate, fac comerț, se războiesc și încheie pace. Maupertuis se aștepta să vadă lucruri mai ieșite din comun printre oamenii săi blănoși din Pacific decât Huygens în mijlocul unor saturnieni cu aerul lor de „pseudo-olandezi“. Iată, așadar, alegerea: sau o infinitate de familii mai mult sau mai puțin umane (Fontenelle), sau o singură mare familie umană (Huygens).

Pe aceste baze, secolul al XVIII-lea a continuat „cercetarea“. Foarte semnificativ, textul oferit de *Enciclopedie* pentru a explica termenul *Problemă*: „O propoziție care pare a fi nici absolut adevărată, nici absolut falsă... Astfel, este o *problemă* de a ști dacă Luna și planetele sunt locuite de ființe care să fie în oarecare măsură asemănătoare nouă.“ Faptul că dintre toate problemele imaginabile, *Enciclopedia* a reținut tocmai „pluralitatea lumilor“, demonstrează interesul considerabil stârnit de această ipoteză.

În mod evident, Luna era în pierdere de viteză. Mările i se evaporaseră, atmosfera aproape nu i se mai zărea. Rațiunea trebuia să-și pună inevitabila întrebare: mai este sau nu mai este rezonabil să ne încredem în seleniți? Unele persoane rezonabile au răspuns „nu“; printre ele, Huygens, o autoritate în materie. Altele, nu mai puțin rezonabile, au răspuns „da“. Printre cei din urmă, William Herschel (1738–1822), cel mai de seamă astronom al timpului său. Pe la 1780, și-a pus pe hârtie concluziile, pe care a evitat totuși să le publice; după el, Luna avea toate șansele de a poseda nu numai o atmosferă, păduri și animale, de dimensiuni probabil mult mai mari decât cele terestre, dar și canale și orașe („circurile“ lunare fiind de fapt orașe), cu alte cuvinte, locuitori. Un alt astronom binecunoscut, Hieronymus Schröter (1745–1816), susținea la rândul-i existența atmosferei lunare și a orașelor locuite de seleniți.

Dacă Luna punea o problemă, acordul era însă aproape deplin în privința planetelor; acestea apăreau descrise în termeni care le apropiau tot mai mult de Pământ. Astronomul italian Francesco Bianchini (1662–1729) a descoperit în 1726–1727 „mările“ venusiene. Câteva decenii mai târziu, Schröter a măsurat munții de pe Venus, obținând altitudini de patruzeci și trei de mii de metri. Pe Marte, calotele polare au fost observate de Jean-Dominique Cassini (1625–1712) și studiate în detaliu de Herschel care a constatat asemănarea lor cu calotele polare terestre. Tot Herschel a identificat o atmosferă marțiană suficient de densă și a ajuns la concluzia că „analogia dintre Marte și Pământ este cu siguranță cea mai evidentă printre toate planetele sistemului solar“.

Au fost luate în considerare, cel puțin teoretic, și celelalte sisteme planetare, gravitând în jurul stelelor. În tratatul său cu privire la istoria naturală și teoria cerului, publicat în 1755 (*Allgemeinen Naturgeschichte und Theorie des Himmels*), Immanuel Kant (1724–1804) considera că viața se răspândea

la infinit și era din ce în ce mai perfecționată și mai spiritualizată pe măsura îndepărtării ei de centrul Universului. Rămânea doar să se stabilească punctul central al ansamblului cosmic pentru a se calcula matematic locul fiecăruia pe scara universală a ființelor!

O contribuție interesantă a fost adusă de savantul german Johann Heinrich Lambert (1728–1777), autorul *Scrisorilor cosmologice* (*Kosmologischen Briefe*, 1761); în această lucrare, umplea generos cu locuitori întregul univers, inclusiv cometele, care au fost marea lui obsesie. Maupertuis, gata oricând să vâneze oameni diferiți, indiferent unde și cum, sugerase deja o asemenea posibilitate în *Scrisoarea despre cometă* (*Lettre sur la comète*), compusă în 1742, unde era vorba de o întâlnire și chiar de o posibilă ciocnire cu Pământul. În cazul din urmă, se întreba el, „care am fi mai uimiți, noi sau locuitorii pe care cometa i-ar azvârli pe Pământ? Cum ne-am privi unii pe alții?”

Ce e prea mult strică! Om de știință responsabil, Herschel respingea categoric posibilitatea locuirii cometelor. Se mulțumea în această privință cu Soarele. Într-un text publicat în 1795, demonstra că Soarele ar fi alcătuit dintr-un nucleu solid, separat și protejat printr-un strat de nori de suprafața incandescentă. Așadar, în ciuda aparențelor, astrul zilei era asemenea celorlalte planete, și, în consecință, probabil, locuit. Herschel relua ideile lui Johann Elert Bode (1747–1826) care, în 1776, cu zece ani înainte de a deveni director al Observatorului din Berlin, propusese un model solar cu totul terestru: pământ, munți, apă, atmosferă, locuitori – aceștia din urmă beneficiind de o climă constantă și de lumină neîntreruptă.

Și tot atunci, un anume doctor Elliot a fost judecat pentru a fi atentat la viața unei doamne. Avocatul a pledat invocând presupusa nebunie a acuzatului. Într-adevăr, originalul personaj ar fi pregătit o comunicare la Societatea regală în

care susținea că Soarele e locuit. Justiția și astronomia se angajau pe căi diferite. Ceea ce părea unora pură evidență sau cel puțin ipoteză științifică era pentru alții semn cert de nebunie.

De fapt, concluziile proclamate în numele Științei și al Rațiunii nu făceau decât să reia argumente mai tradiționale, răspunzând în același timp ideologiilor și utopiilor din epocă. Observațiile astronomice invocate – precum cele vizând altitudinea munților venusieni sau densitatea atmosferei marțiene – erau aparente înșelătoare. Imaginile vagi care puteau fi observate se pretau tuturor interpretărilor imaginabile, accentul căzând tocmai pe imaginație, pe imaginar. Considerații fie religioase, sau antireligioase, fie ideologice dominau net observația științifică. Fără să-și dea seama, astronomii erau condiționați de ideologie, chiar de teologie. Principiul „plenitudinii” funcționa din plin: fiecare corp ceresc, fiecare spațiu trebuia să servească la ceva. Inutilitatea sau risipa nu păreau conforme cu bunul-simț al Creatorului sau al naturii. Oroarea de vid sau de materie informă pare să caracterizeze mentalitatea vremii, foarte preocupată să organizeze spațiul și să-l marcheze cu amprenta umană. Este epoca grădinilor în stil francez, supremă împlinire a unei naturi remodelate potrivit exigențelor spiritului.

Locuitorii planetelor depuneau mărturie, la alegere, în favoarea atotputerniciei divine sau a inexistenței lui Dumnezeu, cel puțin așa cum îl vedeau creștinii. În lucrarea sa *The Age of Reason*, scrisă în 1793, Thomas Paine (1737–1809) oferea o alegere între religia creștină și pluralitatea lumilor. În ce-l privește, opta pentru a doua variantă. Acest anglo-american deist, câștigat de ideile Revoluției Franceze, credea că a găsit în celelalte lumi argumentul decisiv împotriva Bibliei. Nu făcea decât să proiecteze în spațiu controversile religioase ale perioadei revoluționare. Compatriotul său Edward Nares afirma exact contrariul: într-o lucrare publicată în 1801, își

exprima convingerea mântuirii, prin Cristos, a *tuturor* creațurilor inteligente din univers. Nici vorbă de a alege între creștinism și pluralitatea lumilor, ambele ilustrând același unic adevăr universal.

Disputelor filozofice li se adăuga seducția Utopiei, una dintre tendințele cele mai pronunțate ale secolului al XVIII-lea. Această epocă a fost vârsta de aur a genului utopic. Așezată în colțuri îndepărtate și foarte adesea pe insule, Utopia începea deja să sondeze terenul planetelor, un teren de altfel cât se poate de „terestru“. *Ei* ne sunt probabil superiori, gândea celebrul mistic suedez Emanuel Swedenborg (1688–1772), care reproduce, în *Arcana coelestia* (1749–1756), o serie de conversații oculte cu spiritele locuitorilor de pe alte tărâmuri. Au găsit poate o formulă desăvârșită de societate și de organizare politică, visa omul politic englez Bolingbroke (1678–1751) în ale sale *Philosophical Works*: o singură comunitate la scară planetară, o singură limbă, o singură conducere...

Călătorii pe planete

Nu e deloc ușor să-i descrii pe locuitorii de „dincolo“. Imaginile propuse de desenatori sunt destul de rare. Și, mai ales, foarte convenționale. În marea colecție de *Călătorii imaginare* (*Voyages imaginaires*, 39 volume, Amsterdam, 1787–1789), patru volume cuprind spațiul extraterestru: al 13-lea, consacrat călătoriei lunare a lui Lucian din Samosata și scrierilor lui Cyrano, al 16-lea (*Relation du monde de Mercure*), și al 17-lea și al 18-lea, cu romanul cosmic scris de Marie-Anne de Roumier. Gravurile care însoțesc textele nu prezintă nimic insolit. Cel puțin pe planete, s-ar fi putut imagina orice. Privim însă chipuri obișnuite, care nu l-ar fi contrariat defel pe Lavater. Frumusețea, de tip european, sau georgian ori polinezian, era aceeași în tot sistemul solar. Textele abia

dacă sunt o idee mai îndrăznețe decât desenele; scriitorii par mai timorați decât savanții.

Ne seamănă, asta e tot. Principiile formulate de Huygens sunt prioritare pe planete. O explicație ar putea fi repulsia manifestată în epocă față de monștri. Dar cauza stă mai ales în funcția utopică, filozofică sau teologică, a umanităților planetare. Dialogul Pământ-spațiu presupunea interlocutori capabili să ne înțeleagă și să se facă înțeleși. Proiectul biologic rămânea limitat la Pământ; planetele erau chemate să colaboreze la proiectul moral. Cine căuta oameni sălbatici, n-avea rost să se lanseze în spațiul cosmic; Africa era mai aproape și, pare-se, mai ostilă decât planetele.

Iată, spre exemplificare, Mercur, cel mai mic membru al sistemului și cel mai apropiat de Soare. Fidel legii distanței pe care o enunțase și proiectului său biologic, Fontenelle imagina Mercurieni mici de statură, arși de focul soarelui și lipsiți de inteligență. Nu tot așa vedea lucrurile autorul anonim al *Relatării din lumea lui Mercur* (*Relation du monde de Mercure*), publicată în 1750, în care apropierea astrului zilei și al vieții pare să aibă efecte stimulante. Peisajul este absolut terestru, deși miniaturizat pentru a corespunde dimensiunii planetei: „munții, mările, arborii, plantele, animalele și oamenii sunt mai mici ca la noi“. Mai mici, într-adevăr, verii noștri mercurieni, dar de o incredibilă vitalitate. O agitație continuă domnește pe planetă. Inclusiv în aer, fiindcă lumea aceasta mică stăpânește arta zborului, cu ajutorul aripilor artificiale. Nimeni nu doarme nici un moment, se înțelege. „Iată de ce una dintre cele mai cumplite torturi, la care sunt supuși criminalii, este aceea de a dormi câteva zile.“ Totul e sănătos și armonios. O viață de om se prelungește câteva secole. Armonioasă este și organizarea politică, lipsită de diviziunile și conflictele terestre; se reduce la un singur stat, condus de un singur suveran.

Spre deosebire de micii mercurieni, extratereștrii lui Voltaire, descriși în romanul său filozofic *Micromégas* (1752),

aparțin categoriei uriașilor. Uriași la scară cosmică: eroul principal, venit din lumea lui Sirius, înfățișează respectabila talie de opt leghe (aproape patruzeci de kilometri). Aproape ridicol pe lângă el, însoțitorul său saturnian face figură de pitic, cu mia sa de stânjeni (aproape doi kilometri). Parabola e transparentă; pe urmele lui Swift, Voltaire brodează pe tema relativității lucrurilor și valorilor, spațiul infinit permițându-i să amplifice după voie acest principiu filozofic. Și, mai ales, să ia în răs pretențiile micilor înțelepți de pe Pământ; evident, tot la Maupertuis se gândea! Ajunși pe Pământ, „sirianul” și saturnianul abia de reușesc să descopere o formă de viață inteligentă. Dau în cele din urmă peste un grup microscopic de filozofi. Imperturbabil în fața fenomenului, unul dintre aceste savante personaje „îi privi de sus până jos pe cei doi locuitori cerești și îi lămuri că ei înșiși, lumile, sorii și stelele lor, totul există numai pentru om”, pentru omul de pe pământ, se înțelege.

După investigațiile preliminare și incursiunile efectuate de la Cyrano până la Voltaire, venise timpul unei treceri în revistă complete. Pentru asta, trebuia ceva curaj. Marie-Anne de Roumier (?–1771) a fost cu siguranță o femeie curajoasă. I se datorează cea dintâi „saga” astronomică, șapte volume publicate în 1765 sub titlul *Călătoriile lordului Céton în cele șapte planete* (*Voyages de milord Céton dans les sept planètes*). Un periplu complet, cuprinzând sejururi pe Lună, pe cele cinci planete cunoscute și în Soare. Nu mai puțin curaj îi trebuie însă și cititorului pentru a parcurge voluminoasa poveste. Conștient se vede de dificultățile călătoriei, editorul s-a gândit să redacteze un rezumat de o pagină, unde zice esențialul:

„Milord Céton, educat prin grija unui duh protector de prim rang, își începe călătoriile sale cu Luna. Acest astru îi oferă un bogat material pentru a-și exersa curiozitatea. El ne descrie caracterul frivol al lumii de acolo, dragostea pen-

tru tot ce e nou și comportamentul inconsecvent al locuitorilor acestei planete care, după cum se știe, se schimbă fără încetare. Apoi trece pe Mercur, care nu oferă ochilor săi decât o lume de cetățeni preocupați exclusiv de propriul interes și de avere. Venus, planetă mică, strălucitoare și plină de foc, nu cuprinde decât persoane voluptuoase și înclinate spre plăceri; amorul domnește fără rival. Soarele, reședința lui Apollo și a muzelor, ne prezintă o lume de savanți. Marte anunță gloria; acolo nu se văd decât eroi; pe această planetă, călătorul nostru ajunge să se perfecționeze în arta militară. Noblețea strălucește pe Jupiter; fiecare e preocupat doar de titluri, de importanța și de onorurile care îi sunt acordate. Saturn reprezintă vârsta de aur, frumoasele vremuri ale patriarhilor; în această lume domnesc o nobilă simplitate, starea de inocență, dragostea de adevăr, ascultarea de legi și legitimul respect datorat suveranilor. Este o lume care ar trebui să servească de model tuturor celorlalte; din nefericire însă, nici una nu-i seamănă.“

Metoda doamnei de Roumier aparține arsenalului tradițional al omului diferit. Totul e ca la noi, mai puțin una sau alta dintre trăsături – calitate sau defect – izolate și amplificate. E un fel de a experimenta diverse soluții morale și sociale care nu fac decât să caricaturizeze înclinările spiritului uman și ale societății din epocă.

Mai complex, deși limitat la o singură planetă, se dovedește proiectul scriitorului german Carl Ignaz Geiger (1756–1791), autor al unei călătorii pe Marte (*Reise eines Erdbewohners in den Mars*, 1790). Ridicându-se cu balonul precum frații Montgolfier cu câțiva ani înainte, dar ajungând mult mai departe decât cei doi francezi, eroul descoperă o planetă locuită de oameni cu înfățișare întru totul terestră. El se informează cu privire la inovațiile tehnice și la organizarea socială și politică a diverselor state marțiene, pretext pentru a condamna despotismul și a lăuda meritele unui sistem democratic

asemănător celui american, în plus cu o nuanță „tahitiană“, dată fiind libertatea comportamentelor sexuale.

Ne putem întreba dacă merită să călătorești doar pentru atât. Acești pionieri pregăteau totuși inepuizabilul carnaval biologic și social pe care aveau să-l ofere planetele în secolul următor.

De ce nu sub picioarele noastre?

Odată ce se privea spre cer în scopul „cazării“ unor oameni mai mult sau mai puțin diferiți, logic era, sau cel puțin simetric, să se ia în considerare și lumea aflată „sub noi“. Poate fi oare populat cu oameni diferiți interiorul Pământului? Poate, evident, dacă vrem, aceasta e prima regulă a imaginarului. Oricum, principiul plenitudinii, cu alte cuvinte refuzul de a accepta spații „inutile“, funcționează la fel de bine și în favoarea unui spațiu subteran, unde *trebuie* totuși să se petreacă ceva.

Credințele tradiționale se împărțeau între câteva interpretări: Terra, mamă a vieții, principiu suprem de fecunditate; sau, dimpotrivă, domeniu al morții, tărâmul de dincolo situându-se în interior, cu drumuri de acces care asigurau legătura dintre lumea celor vii și lumea morților; un spațiu rezervat în cele din urmă, mai ales potrivit doctrinei creștine, Infernului și chinurilor sale, simbolizate prin focul veșnic; tot Pământul găzduia nenumărate ființe fantastice – zâne, elfi, pitici, uriași, balauri – aflate prin caverne și galerii subterane; în sfârșit, interiorul Pământului putea ascunde alcătuiți și peisaje binecunoscute: mări și lacuri subterane sau o lume centrală luminată de un soare în miniatură, această ultimă credință prezentă atât în folclorul francez, cât și la indienii nord-americani.

Potrivit lui Seneca (4 î.Cr.–65 d.Cr), în lucrarea sa privitoare la „problemele naturii“ (*Naturales Quaestiones*), in-

teriorul Terrei este străbătut asemenea unui corp uman de „vene“ și „artere“, canale pe care circulă aerul și apa; ar exista, așadar, fluvii subterane și o mare ascunsă în profunzimile Pământului, ca și forme de viață adaptate mediului respectiv.

Rațiunea, potrivit metodologiei deja constatate, a reținut anume imagini tradiționale, adaptându-le exigențelor științifice. Focul central, de pildă, caracteristic fondului religios creștin, a căpătat și un certificat științific. Descartes (1596–1650) și Leibniz (1646–1716) i-au garantat existența. Putea fi de altfel combinat cu mărele folclorice sau sistemul de canale invocat de Seneca, stabilindu-se astfel o relație mecanică între cele două elemente: focul și apa. Acesta a fost obiectivul urmărit de Athanasius Kircher în cartea sa *Mundus subterraneus* (1665). Modelul imaginat de iezuit seamănă în egală măsură cu un organism și un mecanism. O rețea complicată de canale, de vene și de artere, de fluvii și râuri de foc și de apă, străbate spațiul subteran, ieșind în anumite locuri la suprafață. Pungi de foc alimentează erupțiile vulcanice. Apa circulă din exterior în interior, și invers; e aspirată prin Oceanul Arctic la Polul Nord și evacuată la Polul Sud. Alpii acoperă o mare subterană, din care izvorăsc toate fluviile Europei. Focul și apa împreună asigură funcționarea mașinii terestre. Interiorul Terrei este motorul planetei noastre. Splendidă demonstrație, prefigurând strălucit spiritul Luminiilor, principiile unificatoare ale acestuia și visurile sale mecaniciste: mașina terestră a lui Kircher anunță, ceva mult mai spectaculos, mașina cu aburi a lui Watt!

Teoriile lui Kircher corespund unei faze de tranziție între imaginea magică a lumii și gândirea științifică modernă. Edmund Halley (1656–1742), discipol al marelui Newton, reprezenta deja știința modernă în cea mai deplină manifestare a sa: mecanica newtoniană. Contribuția lui bine-cunoscută a constat în calcularea orbitei cometei care îi poartă numele și căreia i-a prezis reîntoarcerea în 1758. Și într-adevăr cometa

a revenit, dovedind astfel impecabila funcționare a universului potrivit legilor matematice formulate de Newton. A doua problemă rezolvată de Halley – la capătul unei demonstrații aparent la fel de riguroasă ca precedenta – a fost structura internă a Pământului. Urmărind deplasarea polilor magnetici, savantul a ajuns la concluzia că fenomenul nu se putea explica decât prin existența unei alte sfere aflate în interiorul sferei terestre. Senzaționala descoperire a fost comunicată în 1692 în renumita publicație *Philosophical Transactions of the Royal Society* (și reluată într-o nouă comunicare în 1716). Două argumente suplimentare susțineau ipoteza unui Pământ gol pe dinăuntru: funcționarea tandemului Pământ-Lună presupunea o planetă relativ ușoară, așadar, „goală” cel puțin parțial, căci altfel ar fi luat-o înaintea satelitului și l-ar fi pierdut pe drum; pe de altă parte, aurorele boreale, și în genere fenomenele luminoase ale atmosferei, păreau că țâșnesc din interiorul Pământului.

Halley ezita între o singură sferă interioară și câteva, una într-alta. Avansa, strict ca ipoteză, posibila existență a trei cercuri concentrice sub scoarța terestră, corespunzătoare ca dimensiuni planetelor Venus, Marte și Mercur. Universul interior devenea astfel un fel de replică a universului planetar, după modelul bine-cunoscut al păpușilor rusești. Sfera exterioară, cea pe care stăm noi, ar fi avut o grosime de vreo cinci sute de mile (cam nouă sute de kilometri); destul de solidă, până la urmă. Sub ea s-ar fi aflat un spațiu liber, tot de circa cinci sute de mile, până la suprafața dublului subteran al planetei Venus, și așa mai departe. Ce se întâmpla în interior? Nu rămânea decât să se apeleze la principiul, în mare vogă, al pluralității lumilor locuite. În ce-l privește, Halley credea în existența uneia sau mai multor lumi vii. Până la urmă, de ce s-ar fi refuzat planetelor subterane – Mercur, Marte și Venus – ceea ce se oferise cu atâta generozitate prototipurilor lor cosmice?

Un mare matematician al Epocii Luminilor, Leonhard Euler (1707–1783) s-a simțit și el atras de teoria Pământului gol. În cazul lui, un Pământ încă și mai gol decât cel al lui Halley, fiindcă nu mai prezenta decât o singură și imensă cavitate; doar centrul era ocupat de un nucleu incandescent, un soare în miniatură care lumina spațiul interior spre folosul presupușilor săi locuitori. John Leslie (1766–1832), fizician și matematician scoțian, a preluat acest sistem și l-a perfecționat, imaginând nu unul, ci doi mici sori interiori; și, întocmai unui astronom care ține să-și „semneze“ descoperirea, s-a îngrijit să le dea nume, inspirate de mitologia subterană clasică; i-a botezat, așadar, Pluton și Proserpina.

În *Le Territoire du vide. L'Occident et le désir du rivage* (1988), Alain Corbin a remarcat o schimbare radicală de atitudine, începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în relația cu marea, cu imensitatea spațiului oceanic. Teama, teroarea chiar, inspirate de universul acvatic, au început să lase locul unor noi atitudini, de curiozitate, și chiar de dorință. Mai stranii desigur și încă neliniștitoare, după cum dovedește teama de comete în secolul al XVIII-lea, spațiul cosmic și spațiul subteran au profitat la rândul lor de această tendință de „normalizare“. Flăcărilor cumplite ale Infernului și ființele fantastice s-au estompat în favoarea unor lumi mai mult sau mai puțin „normale“, prezentând un mediu poate diferit, dar nu neapărat ostil. La fel ca Oceanul, ca țărmurile îndepărtate sau planetele, centrul Pământului își aștepta exploratorii.

Călătorii spre centrul Pământului

Exploratorii științifici propuseseră câteva modele: un Pământ-burete, sistem complex de caverne și galerii; mai multe Pământuri, unul într-altul; o vastă cavitate centrală luminată de un soare sau chiar de doi. Scriitorii și utopiștii n-aveau decât să aleagă și să îmbogățească tabloul.

În *Aventurile lui Simplicissimus* (1668), scriitorul german Christoph von Grimmelshausen (1621–1676) propunea o variantă acvatică, parțial asemănătoare cu sistemul lui Kircher. Mările și lacurile se adâncesc până în centrul Pământului. Locuitorii lumii subterane sunt doar replica raselor și popoarelor terestre, cu singura diferență că trăiesc, evident, în apă.

Sistemul lui Kircher a fost pus în practică de un navigator anonim care a publicat în 1723 o *Relatare a unei călătorii de la polul arctic la polul antarctic prin centrul lumii*. Înghițită de vârtejul Polului Nord, corabia sa, dusă de curent de-a lungul axei terestre, sfârșește prin a fi „evacuată” la Polul Sud. O traversare rapidă, care îi permite totuși călătorului să zărească un peisaj destul de familiar: insule și țărmuri, lanțuri de munți, păduri și deșerturi, ținuturi reci și toride, animale mai mult sau mai puțin diferite; ce-i drept, nici o ființă umană, însă prezența omului este atestată prin tot felul de construcții și de ruine.

Erau și alte metode pentru a coborî în interior. Escaladând un munte în apropiere de Bergen, Niels Klim, un tânăr norvegian, s-a prăbușit într-o prăpastie. După o cădere interminabilă, în loc să se zdrobească de stânci, s-a trezit într-o altă lume, lumea subterană. Aventura sa, începută în 1665, a fost povestită mai târziu, în 1741, de Ludvig Holberg (1684–1754), scriitor danez de origine norvegiană. Ediția latină originală, *Nikolai Klimii iter subterraneus* (*Călătoria subterană a lui Niels Klim*), a cunoscut numeroase traduceri.

Modelul adoptat de Holberg este acela al unui spațiu interior unde se află un sistem solar în miniatură. Niels Klim își începe peregrinarea pe planeta Nazar, cu un episod stupefiant. Se cațără într-un arbore, fără să-și dea seama că arborele cu pricina era soția unui personaj foarte important. Locuitorii acelei țări sunt arbori sau, mai corect zis, oameni-arbori, având totuși, pe lângă partea lor vegetală, un cap omenesc și două picioare scurte; cât despre mâini, se folosesc de ramuri. Iată

într-adevăr niște oameni diferiți, și nu numai prin aspect, ci și prin felul lor de a fi. Gândesc neînchipuit de încet – cei mai inteligenți, și mai încet decât ceilalți – și sunt refractari la orice inovație. Sunt înțelepți în felul lor, puțin plicticoși totuși, cel puțin după frivola noastră judecată terestră. În țara lor, încornorații sunt extrem de respectați: li se apreciază răbdarea și stăpânirea de sine.

Temperamentul complet opus este încarnat de locuitorii unei alte planete, care sunt maimuțe inteligente. Chiar prea inteligente. Gândesc cu o viteză amețitoare. Bietul Niels, deja considerat stupid de oamenii-arbori, fiindcă gândea prea repede, este ținut drept la fel de stupid de maimuțele savante care îl găsesc cam lent în judecată. Acolo domnește superficialul. Perucile se schimbă mereu, legile, de asemenea.

Între aceste două extreme, se succedă o mulțime de țări. Iată o țară unde bărbații – iarăși o specie de oameni-arbori – stau în bucătărie, iar femeile fac politică; în alta, toți sunt filozofi: în consecință, sărăcie lucie, iar femeile, sătule de atâta filozofie, se consolează cum pot cu vizitatorii străini. În țara înțelepților, prostia nu există; lucrurile ar trebui să meargă strună, dar merg prost, tocmai fiindcă lipsesc proștii. Sistemele bazate pe exces, chiar pe excesul de calități, nu sunt funcționale. Eficiența și armonia n-au cum rezulta din egalizare sau din uniformizare, ci, dimpotrivă, din diversitate și contradicții. O societate în care oamenii se confruntă funcționează mai bine decât o societate în care toți sunt de acord. Merită remarcat antiutopismul lui Holberg, mai ales astăzi, după un secol străbătut de tendințe utopice și de experiențele totalitare care le însoțesc.

Dar seria omenirilor diferite nu s-a încheiat. Iată și hibrizi ciudați, combinații între om și diverse instrumente muzicale, precum „oamenii-viori”; apoi, sinteze stranii cu plante și animale. Omul sălbatic răspunde și el la apel; nu putea lipsi, în plină epocă a Luminilor. Inspirat de visul filozofilor, Niels reușește să civilizeze această ființă primitivă.

În fruntea poporului său, astfel creat, ajunge să cucerească planeta. Dar puterea îl îmbată, îl face crud și intolerant. În mod logic, întregul edificiu se prăbușește, iar Niels, din fericire pentru el, se trezește iar pe Pământ.

Inspirat de maniera lui Swift, Holberg a bătut toate recordurile imaginarului biologic, social și moral. Nici un univers fictiv din epocă nu poate rivaliza în diversitate și semnificații cu universul său subteran. Dar societățile pe care le prezintă, chiar cele mai stranii, se mărginesc să pună în evidență, izolându-le, trăsături care aparțin lumii reale. Mesajul este transparent: nu există model absolut, nici cale obligatorie. Și, odată ce relativismul domnește, cea mai prețioasă virtute umană este toleranța.

Ultima persoană pe care ne-am aștepta să o întâlnim în centrul Pământului este vestitul Casanova, pe numele lui complet Giovanni Giacomo Girolamo Casanova de Seingalt (1725–1798), italianul specializat în aventuri erotice, povestite în celebrele sale *Memorii*. Tot el a publicat însă, în 1787, la Praga, o lucrare scrisă în franceză, cu misteriosul titlu *Icosaméron* și cu un subtitlu mai explicit: *Povestea lui Eduard și a Elisabetei* care au petrecut optzeci și unu de ani la Megamicrii, locuitorii aborigeni ai Protocosmosului din interiorul globului nostru. Lucrare prolixă și teribil de plicticoasă, poate mai curând pe gustul răbdătorilor oameni-arbori ai lui Holberg decât al cititorului terestru.

Casanova a imaginat o lume așezată pe peretele interior al sferei terestre și luminată de un soare central, soluție originală care va reveni în repetate rânduri în acest tip de călătorie. Lumea descrisă este de fapt Paradisul terestru, un loc al armoniei și fericirii, pe care omul a trebuit să-l părăsească pentru a emigra la suprafață. Locuitorii săi, megamicrii, ne seamănă, fiind doar mai mici și colorați în fel și chip. Întocmai mercurienilor pe care i-am vizitat, nu cunosc nici bătrânețea, nici bolile, și n-au nevoie de odihnă. Societatea lor se bazează pe trei principii: *religia, rațiunea și dragos-*

tea. Dragostea, mai ales, și nimic de mirare că informațiile cele mai interesante transmise de Casanova se referă la sex. Fiecare megamicru e și mascul, și femelă. Deși hermafrodiți, trăiesc în cuplu, combinație care sugerează perspective erotice interesante. Începem să înțelegem ce l-a atras pe marele libertin în adâncurile Pământului. Blazat după atâtea experiențe terestre, va fi căutat o formulă inedită de sexualitate.

Cuplul pământean Eduard-Elisabeta reușește să se adapteze noilor condiții, care peste toate presupun și o extraordinară fecunditate. An de an, de la vârsta de doisprezece ani până la cincizeci și doi, Elisabeta aduce pe lume o lungă serie de gemeni. Aceștia, de fiecare dată o fată și un băiat, vor trăi în cuplu, combinație incestuoasă după normele terestre, dar cu totul potrivită eticii subpământene. Fapt este că după optzeci și unu de ani, urmașii lor numărau nu mai puțin de cinci milioane de copii, nepoți și strănepoți, cu toții sănătoși și aflați mereu în floarea tinereții!

Cu scriitorul englez Robert Paltock (1697–1767) și romanul său *The Life and Adventures of Peter Wilkins* (*Viața și aventurile lui Peter Wilkins*, 1751), revenim la cealaltă soluție, alternativă la „Pământul gol“, aceea a unui Pământ găurit ca un burete. Corabia lui Peter Wilkins este înghițită de ape în apropierea Polului Sud și dusă, printr-o lungă trecătoare subterană, într-o grotă imensă, luminată nu de un soare interior, ci de un fel de fosforescență atmosferică. Într-o bună zi, eroul nostru primește vizita unei prea frumoase femei care-i devine soție. O femeie ca toate femeile, doar că avea în plus o pereche de aripi. Așa se înfățișa, înaripat, poporul subteran cu care englezul a intrat în legătură prin intermediul soției sale. Aripile foloseau nu numai pentru zbor, ci și la înot. Respectând scrupulos legile geneticii, câțiva dintre copiii lui Wilkins s-au născut cu aripi, iar alții fără.

Este interesant de constatat că scriitorii se arătau mai îndrăzneți în spațiul subteran decât pe planete. Aveau de altfel

un motiv. Planetele erau deja considerate un fel de „pământuri“, pe când lumea de dedesubt păstra un grad suplimentar de mister.

Omul de mâine

Să revenim pe Pământ, dar nu pe pământul de astăzi, ci pe cel de mâine. Epoca Luminilor a inventat Progresul și Viitorul, cu alte cuvinte ideea unei evoluții care urma să se prelungească departe în timp. În gândirea tradițională, viitorul însemna fie un timp aidoma prezentului, fie o fază de declin, fie pur și simplu sfârșitul, iar potrivit ideologiei milenariste, chiar un dublu sfârșit, sub forma Regatului mesianic urmat de Judecata de Apoi. Valorizarea raționalistă a viitorului inversa termenii în acord cu accelerarea reală a procesului istoric care putea fi deja observată. Așadar, viitorul nu va mai fi la fel ca prezentul, ci cu totul diferit; va fi marcat de progres, nu de declin; și se va întinde de-a lungul unei cvasiinfinități temporale, odată ce sfârșitul istoriei nu mai era la ordinea zilei. Dat fiind că variabilitatea speciei – în sensul perfecționării sau al degenerării – părea un lucru stabilit, însemna că Viitorul, fără încetare diferit de Prezent, și pus în mișcare de Progres, va transforma omul într-o *altfel* de ființă umană. Epoca Luminilor nu a iubit câtuși de puțin istoria care a fost, preferându-i istoria care ar fi putut să fie și mai ales istoria care va fi.

Omul primitiv, încă necorupt de Istorie și de civilizație, poseda o serie de calități care au dispărut la urmașii săi. Era mai viguros și pe deplin sănătos, trăsături întâlnite între timp la sălbatici, și uneori pe planete sau în interiorul Pământului. Bolile, considera Jean-Jacques Rousseau, sunt un fapt de civilizație: „Când ne gândim la constituția robustă a sălbaticilor, cel puțin a acelor pe care nu i-am distrus cu alcoolurile noastre; când știm că nu cunosc aproape nici un fel de boală în

afara rănilor și bătrâneții, ajungem ușor la concluzia că istoria bolilor umane coincide cu aceea a societăților civilizate. "Sănătos la trup, omul natural e sănătos și sufletește, manifestând o bunătate instinctivă și un echilibru moral pe care oame-nii civilizați nu le mai au. Evoluția istorică a perfecționat „rațiunea umană, cu prețul deteriorării speciei" și „făcându-l pe om sociabil, l-a făcut prin aceasta și rău". Un proces divergent de perfecționare și degradare în aceeași măsură. Pasul fatal a fost instaurarea inegalității, prin proprietatea privată, de aici decurgând o serie interminabilă de crime și nedreptăți.

Misiunea rezervată viitorului, unui viitor nu doar mai bun, ci diferit, era reînvierea calităților primitive, grefate totuși pe câștigurile civilizației, pe tot ce a însemnat progresul rațiunii, al științelor și al bunăstării. Trebuia întinerită lumea și reluată istoria, pe un alt curs.

Așa trebuie interpretat rolul istoric pe care și l-a asumat Revoluția Franceză, marcând noua eră prin inventarea unui nou calendar. 21 septembrie 1792 a devenit prima zi a primului an al unei istorii care își schimba drumul.

În *Schița unui tablou istoric al progreselor spiritului uman* (*Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, scrisă în 1793, publicată în 1795), marchizul de Condorcet (1743–1794), savant, filozof și martir al Revoluției, își completa analiza trecutului printr-un amplu discurs despre viitor. Îl reîntâlnim pe omul natural al lui Rousseau, de fapt omul adevărat, deformat prin vicisitudinile istoriei, doar că această revenire nu se petrece printr-o imposibilă reîntoarcere la punctul de plecare, ci ca urmare a perfecționărilor aduse civilizației și spiritului uman.

Omul de mâine va fi un om diferit, într-o societate care și ea va fi diferită. Inegalitatea, marele rău al perioadelor istorice anterioare, va fi, dacă nu complet abolită, în orice caz mult atenuată printr-o mai echitabilă distribuție a veniturilor și printr-o educație în folosul tuturor. Sărăcia va

dispărea. Ideile, gusturile, cunoștințele, toate îi vor apropia pe oameni. Fiecare va ști să recunoască meritul celuilalt. Societățile nu vor deveni chiar uniforme, dar contrastele și deosebirile se vor estompa. Principiul acesta, valabil în interiorul fiecărei națiuni, se va manifesta, puternic, și la scara întregii lumi. La fel ca indivizii, națiunile se vor apropia și vor deveni asemănătoare. Războaiele vor rămâne doar o amintire neplăcută; în plus, o limbă universală va ușura legăturile.

Dar ce se va întâmpla cu sălbaticii, vor evolua și ei? Spinoasă întrebare. În principiu, așa ar trebui să fie, numai că progresele lor se anunță ceva mai încete decât cele ale națiunilor deja civilizate. Se lua în considerare și o soluție mai radicală: „s-ar putea ca aceștia, în număr tot mai redus și alungați treptat de națiunile civilizate, să dispară încetul cu încetul sau să se piardă printre ceilalți“. Cam ingrați europenii: după ce învățaseră atâtea de la popoarele primitive, inspirându-se pentru a-și construi propriul viitor, stăpânii lumii se gândeau cum să se elibereze de acești stânjenitori tovarăși de drum.

Ca și sălbaticul, omul de mâine va fi sănătos. Întinerirea lumii va însemna și întinerirea ființei umane. Egalitatea socială, progresul științelor și un nou mod de viață vor contribui împreună la ameliorarea biologiei umane. „Perfectibilitatea ori degenerarea speciilor vegetale sau animale poate fi privită ca una dintre legile generale ale naturii. Legea aceasta se aplică și speciei umane, și nimeni nu se va îndoi probabil că progresele medicinei, folosirea unor alimente și locuințe mai sănătoase, un mod de viață care va dezvolta forțele prin exercițiu fără să le distrugă prin exces, și, în sfârșit, dispariția celor două cauze principale ale degradării, sărăcia ca și prea marea bogăție, toate acestea vor trebui să prelungească durata medie a vieții și să asigure oamenilor o sănătate durabilă și o constituție mai robustă.“

Să reținem legătura stabilită de Condorcet, pe urmele lui Rousseau, între sănătate și stare socială. Bogăția nu e bună

pentru sănătate, cum nu e bună nici sărăcia: „extrema inegalitate în ce privește modul de viață, excesul de lene la unii, excesul de muncă la alții... alimentele prea rafinate ale bogaților... hrana proastă a celor săraci...” (*Discurs asupra originii inegalității*). Asemenea contraste vor dispărea: condiție necesară pentru ca omul să redevină o ființă sănătoasă.

Un om sănătos va trăi mai mult. „Să fie oare absurd – se avântă Condorcet – de a presupune că perfecționarea speciei umane e susceptibilă de un progres nemărginit, că va veni o vreme când moartea însăși nu va mai fi provocată decât de accidente extraordinare, sau de distrugerea din ce în ce mai lentă a forțelor vitale, și că, în sfârșit, durata intervalului mediu între naștere și această distrugere nu e limitată de nici un termen fatal? Probabil că omul nu va deveni nemuritor, dar distanța între momentul când începe să trăiască și vremea când, în chip natural, fără boală, fără vreun accident, ajunge să simtă povara vieții, n-ar putea crește fără încetare?” Astfel, Rațiunea își însușea atât de vechiul mit al longevității, așezat de regulă la începuturile experienței umane (vârsta de aur, sălbaticii...), dar pe care ideologii Progresului înțelegeau să-l proiecteze în lumea întinerită a viitorului.

În plus, tot după Condorcet, părea nu mai puțin verosimil ca progresul biologic să cuprindă și facultățile intelectuale și morale. Iată, așadar, omul de mâine, Omul diferit de mâine: o ființă sănătoasă la trup și suflet, cu o inteligență și o cunoaștere mult mai întinse decât ale noastre, trăind în armonie cu semenii o viață prelungită până în pragul imortalității.

Acest proiect de viitor lămurește până la ultimele consecințe experimentul întreprins de gânditorii Luminilor asupra Omului diferit. De la omul sălbatic până la omul viitorului, în Africa, în Tahiti, pe planete sau în centrul Pământului, apare aceeași întrebare, și căutarea este una singură. Oamenii de știință și filozofii urmăreau să găsească cheia variabilității speciei umane și mecanismelor degenerării și perfecționării.

Celălalt, cu multiplele lui materializări, oferea o sinteză exhaustivă a potențialului ființei umane. Omul diferit în sine interesa prea puțin. Real sau inventat, rolul său veritabil era acela de a ajuta societatea occidentală să înțeleagă ce nu merge cum trebuie în prezent și să pregătească astfel soluțiile de viitor. Omul diferit a devenit astfel aliatul filozofilor și revoluționarilor în tentativa lor de a reface lumea.

Un secol de înfruntări

Niam-Niam, oamenii cu coadă

Odată ce trecem de 1800, îi pierdem pe drum pe unii din însoțitorii de până acum. Uriașii, piticii și oamenii cu blană n-au reușit să se adapteze prea bine atmosferei științifice a secolului al XIX-lea. Explorarea globului a sfârșit prin a anula cea mai mare parte a ficțiunilor biologice. Patagonezii au păstrat ceva din prestanța inițială, reduși totuși la scară umană; înălțimea li s-a stabilizat puțin sub doi metri. Piticii, dimpotrivă, au crescut. Occidentalii au avut satisfacția de a-i descoperi în sfârșit pe pigmei, adevărații pigmei din Africa, întâlniți în Congo pe la 1870. Interesantă rasă, nimic de zis; totuși, cam prea înalți, cu talia lor de un metru treizeci, față de piticii imaginari.

Tendința părea a fi spre normalizare. Dar asta nu prea corespundea spiritului secolului al XIX-lea. Spre deosebire de estetica Luminilor, epoca aceasta a avut pasiunea monștrilor. O atrăgeau anomaliiile. Iar acestea își găseau cu ușurință locul în schema generalizată a evoluționismului. Întrebarea era unde să le găsești?

Ținuturile sălbatice și inexplorate ale Africii păreau cele mai indicate. Așa au apărut Niam-Niamii, populație neagră din Sudanul oriental, regiune așezată între Nil, Congo și lacul Ciad. Spre 1850 s-a răspândit zvonul că indivizii aparținând acestei specii ar fi fost oameni cu coadă sau, pentru a-l cita pe Alexandre Dumas tatăl, care s-a interesat de această chestiune, „monștri intermediari între maimuțe și oameni, având limbă precum oamenii și coadă ca maimuțele“. Informațiile

fuseseră parțial culese la fața locului, dar mai ales în Brazilia și la Constantinopol, destul de grăitor cu privire la metodă. Un ofițer francez s-a dedicat trup și suflet oamenilor cu coadă. Colonelul Louis Du Gouret, călător în Africa, ar fi văzut, după spusele lui, un singur exemplar, dar văzut, văzut de adevărat. Așa că a publicat în 1854 un opuscul intitulat *Călătorie în țara Niam-Niamilor, sau Oamenii cu coadă, cu portretul unui Niam-Niam și o notiță biografică privitoare la autor*, text prefațat de Alexandre Dumas.

„Mărturiile“ vorbeau despre oameni nu doar cu coadă, ci și canibali, care își duceau existența într-o deplină promiscuitate. „Trăiesc complet goi și îi preocupă doar satisfacerea apetitului sexual. Fiii se culcă cu mamele, frații cu surorile.“ Obsesia sexuală e evidentă, dar poate, cine știe, mai puțin la Niam-Niam cât la medicul european care ne-a transmis aceste interesante informații.

Guillaume Lejean, un francez care a coborât pe Nil în 1860, a dat o lovitură severă cozii Niam-Niamilor (într-un articol publicat în *Le Tour du monde* în 1861). Avusese ocazia să vadă la Khartum o drăguță femeie Niam-Niam adusă acolo de negustorii de sclavi. Doamna cu pricina i s-a părut a fi destul de inteligentă, oricum departe de maimuță atât ca aspect, cât și ca intelect. Un lucru îl putea afirma însă cu siguranță: nu avea coadă, chiar deloc. Și totuși, cozile existau, dar „detașate“: simple ornamente de piele, folosite de Niam-Niami pe la diverse festivități!

Dar chiar fără coadă, rămâneau bestiali. Exploratorul german Georg Schweinfurth, care i-a vizitat în 1869–1870, a remarcat interesul lor pentru carnea de om, ca și „obiceiul de a-și ascuți caninii pentru a-i folosi ca armă ofensivă“.

Menționând aceste detalii, *Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle* (Larousse) preciza, în articolul *Niam-Niam* (volumul al unsprezecelea), că problema canibalismului nu era încă lămurită. În schimb, starea generală de civilizație

a acestor sălbatici periculoși apărea oarecum diferită de cea imaginată inițial: „Triburile care alcătuiesc această națiune par să posede o organizare socială superioară în comparație cu populațiile negre care o înconjoară și sunt grupate în mai multe state conduse de șefi absoluți.“

Parcă era prea mult. Se impunea un compromis. Pe de o parte, se renunța la coadă, pe de altă parte se păstrau totuși câteva trăsături de animalitate, în primul rând antropofagia. Câteva zeci de ani mai târziu, René Verneau, un antropolog renumit, se exprima categoric în cartea sa *L'Homme. Races et coutumes (Omul. Rase și obiceiuri)*: „Alimentul cel mai apreciat de Niam-Niami era carnea umană. Niam-Niamii își mâncau prizonierii de război, fără distincție de vârstă sau de sex, și până și morții din așezările lor, decedați fără familie.“

Specialiștii de pe la 1850 sau de la 1900 ar fi fost extrem de contrariați de studiile recente privitoare la Niam-Niami (cunoscuți și sub numele de *Zandé*). Rezultă din ele complexitatea unei civilizații și chiar o notă de rafinament: existența unei caste militare, structuri politice destul de evolute, aptitudini artistice exprimate în arte plastice, muzică și poezie. Uimitoare evoluție în numai un secol. Greu să-l mai recunoști pe fostul canibal cu sau fără coadă. Atât de mult să se fi schimbat Niam-Niamii, sau poate europenii sunt cei care s-au schimbat?

Vremea disprețului:

înmulțirea și devalorizarea Oamenilor diferiți

Dosarul „Niam-Niam“ dovedea că negrul continua să fie așezat pe treapta cea mai de jos a umanității și că între el și maimuța legătura părea firească. El nu reprezenta însă decât cazul limită al unei devalorizări a Celuilalt care a afectat în secolul al XIX-lea inclusiv rasele, națiunile și comunitățile tratate până atunci cu mai multe menajamente. A fost

epoca unei burghezii triumfătoare și a unui Occident dominator. Gata cu modelele sălbatice sau chinezești! China, care în epoca Luminilor stârnea admirația filozofilor pentru sistemul său înțelept de organizare socială și de guvernare, începea să fie privită cu un dispreț nedisimulat. Alexis de Tocqueville (1805–1859) se minuna de aprecierea favorabilă a iluminiștilor pentru o guvernare pe care el o găsea, pur și simplu, „imbecilă și barbară“ (*Vechiul regim și Revoluția*, 1856).

Nici spațiul „alb“ nu mai prezenta un aspect omogen. Națiunile care întreprinseseră revoluția industrială și își impuseseră dominația peste tot în lume, aparțineau Europei nordice. Sudul era devalorizat în raport cu Nordul, unde se concentrau în întregime spiritul creator și dinamismul. Să ne amintim de *Călătoriile extraordinare* ale lui Jules Verne (1828–1905), reflectare fidelă a mentalității burgheze din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Savantul, inginerul, inventatorul – figuri cheie ale imaginarului vernian – sunt aproape fără excepție nordici („nord-vestici“, mai precis), doar indianul Nemo ocupând un loc mai aparte. Englezi, americani, francezi, uneori germani, dar nu italieni sau spanioli. În această direcție, ca și în multe altele, științele umane mergeau uneori chiar mai departe decât ficțiunea. Friedrich Ratzel (1844–1904), renumit naturalist, geograf și antropolog, autorul *Antropogeografiei* (1882–1891), afirma fără ocol superioritatea germanilor, francezilor și americanilor din Nord față de compatrioții lor din Sud. Blonzii câștigau pretutindeni față de bruneți, și atunci ce să mai spunem de bieții negri?

Complexul de superioritate al europenilor din nord-vest a alimentat și mitul arian. Arienii – sau indo-europenii –, populație misterioasă apărută din profunzimile Asiei și stabilită în Europa într-o perioadă istorică nedeterminată, au fost adoptați de numeroși savanți, scriitori și profeți care au cre-

zut că-i descoperă în ei pe „stăpânii istoriei“, pe marii creatori de civilizație. Rasa aceasta „nordică“ a manifestat apoi neplăcuta tendință de a se identifica cu Europa germanică.

De-a lungul secolului al XIX-lea, Europa a cunoscut un proces de „fisurare“. Fisuri de tot felul, între națiuni, precum și între „rase“, acestea din urmă fiind definite fie pe criterii lingvistice și culturale („rasa“ sau „ginta“ latină, germană ori slavă), fie biologice. Cuprinși de o exaltare macabră, antropologii nu mai pridideau să măsoare schelete și îndeosebi cranii, cu scopul de a constata deosebiri, tot mai pronunțate, dintre indivizi, popoare și rase. Rasele tradiționale s-au fărâmițat. Rasa albă a rezistat ceva mai bine, dar până la urmă a trebuit și ea să cedeze în fața maniacilor măsurătorilor antropologice. La 1900, antropologul francez Joseph Deniker identifica, în cartea sa *Les races et peuples de la Terre* (*Rasele și popoarele Pământului*), nu mai puțin de șase rase europene, completate cu alte patru rase secundare. Zece împărțiri biologice, de adăugat împărțirilor naționale, economice, religioase, sociale, ideologice... Europa făcea tot ce-i stătea în putință pentru a-și pregăti și justifica divizările și conflictele.

„Toate civilizațiile sunt opera rasei albe, nici una nu poate exista fără contribuția acestei rase“, decreta contele Arthur de Gobineau (1816–1882), în faimosul său *Eseu asupra inegalității raselor umane* (*Essai sur l'inégalité des races humaines*, patru volume, 1853–1855). Și dacă e inegalitate, atunci nici albi nu sunt egali. „Nu există civilizație deplină la națiunile europene, acolo unde nu au dominat ramurile ariene.“ La extrema cealaltă se află, evident, negrii: „Varietatea melaniană“ (neagră, de la cuvântul grecesc „melas“, negru, *n.n.*) prezintă „un caracter de animalitate“. „Ea nu va reuși să iasă nicicând dintr-un cerc foarte restrâns de inteligență.“ La negri, cele mai dezvoltate simțuri ar fi gustul și mirosul, întocmai ca la animale. Suprema ambiție a negrului este să

mănânce. „Toate alimentele îi convin, nimic nu-l dezgustă, nu respinge nimic. Ceea ce dorește e doar să mănânce, să mănânce cât mai mult, cu înverșunare.“

Fondatorul rasismului modern nu e mult mai amabil nici cu galbenii. Sigur că sunt mai dotați decât rasa neagră, dar oricum în poziție clară de inferioritate față de europeni. Nimic remarcabil nu se întâlnește la ei: „în toate, tendința e spre mediocritate. Sunt oameni practici, în sensul îngust al cuvântului.“

În vremea când Gobineau își scria opera, poligenismul părea pe punctul să câștige partida. În Franța cel puțin, fiindcă englezii, mai sensibili la argumentele religioase, continuau să susțină originea comună a oamenilor. Nici francezii nu ignorau Biblia. Nu-și propuneau să facă abstracție de ea, nici s-o ridiculizeze precum unii filozofi din epoca Luminilor. S-a găsit o soluție mai bună, aceea a unei noi interpretări.

Biblia, scria Bory de Saint-Vincent în 1825, „nu vrea să spună că primul om ar fi fost părintele întregii omeniri, ci doar al unei specii privilegiate“ (a noastră, evident!). De altfel, Ceilalți erau cu totul necunoscuți evreilor, ar fi fost deci imposibil ca Biblia să vorbească despre ei. Nu e, așadar, nici un fel de impietate „să recunoaștem printre noi mai multe specii care își vor fi avut fiecare propriul Adam și leagănul lor propriu“.

Aceeași arie la Gobineau: „Sunt cu totul de acord că Adam a fost părintele speciei noastre albe“; însă nimic nu dovedește că „creaturile care nu aparțin rasei albe ar fi fost considerate ca făcând parte din această specie“.

Până și marele Goethe s-a simțit atras de poligenism. Spre deosebire de Bory de Saint-Vincent și de Gobineau, el nu ținea să fie descendentul lui Adam, pe care-l lăsa bucuros evreilor; „noi ceilalți însă, la fel ca și negrii sau laponii, vom fi avut cu siguranță alți strămoși“ (afirmație notată în 1828 de Eckermann, în *Convorbiri cu Goethe*).

Pentru Gobineau, esențialul era totuși în altă parte. Originile îl interesau mai puțin decât evoluțiile ulterioare. Obârșie comună sau nu, ceea ce constata el erau diferențele fundamentale dintre rasele sau „speciile” umane. O diversitate remarcabilă, nu mai puțin accentuată decât aceea dintre rasele canine. Iată într-adevăr o paralelă frapantă: negrii sau galbenii ajungeau să fie față de albi la fel de diferiți cum ar fi un pechinez sau un teckel comparați cu un saint-bernard!

Expresia desăvârșită a poligenismului se întâlnește în *Dictionarul clasic de istorie naturală* (*Dictionnaire classique d'histoire naturelle*), editat de Bory de Saint-Vincent, căruia îi aparține și articolul despre om („Homme”), publicat în volumul al optulea (1825). Înșira aici nu mai puțin de cinci-sprezece specii răspândite pe Pământ. Prima, specia „standard”, numită „iafetică” (de la Iafet, al treilea fiu al lui Noe), era cea mai frumoasă și mai inteligentă. Unghiul său facial se apropia de nouăzeci de grade. Era și cea mai pudică: „Cele două sexe s-au rușinat de timpuriu de goliciunea lor și s-au acoperit cu haine.” Se pare că strămoșii presimțiseră morală burgheză. Specia aceasta ocupa Europa și Caucazul, ultima regiune, ne amintim, cu femeile ei frumoase și prost crescute, dar asta se întâmplă și în cele mai bune familii.

Și apoi, iată lanțul speciilor, în ordinea descrescătoare a valorii, fiecare cu numărul său de ordine: 2. arabă; 3. indiană; 4. scitică; 5. chineză (de remarcat retrogradarea chinezilor în poziția a cincea); 6. hiperboreană (laponi, samoiezi); 7. neptuniană (polinezieni, malaezieni); 8. australiană; 9. columbiană; 10. americană; 11. patagoneză (uriași micșorați deja la șase picioare, adică vreo doi metri); 12. etiopiană; 13. cafră; 14. melaniană; 15. hotentotă.

Negrii se împărțeau în patru specii distincte, toate patru în coada listei, căroră li se putea alătura și foarte primitiva specie australiană: aborigenii Australiei, așezați, în mod curios, ceva mai sus, dar descriși fără menajamente: lipsiți

de religie, de legi, și mai ales, „de cel mai mic sentiment al goliciunii lor“ (sau, mai pe șleau: „fără să le treacă prin minte să-și acopere organele de reproducție“).

Cele mai diferite ființe umane figurau sub numărul 15. Se crease deja un mit al hotentotului în interiorul mitologiei rasei negre. El era acela „care făcea trecerea de la genul Om la genul Urangutan și la Maimuțe“. Figura îi era „de o monstruozitate animalică“, femeile fiind „încă și mai hâde decât bărbații lor“. „Limba li se reduce la un fel de croncănit.“ Lipsiți de legi și de religie, locuiesc în grote și se remarcă printr-o „revoltătoare murdărie“. Pe scurt, sunt „în asemenea măsură primitivi, leneși și stupizi, încât nu pot fi folosiți nici măcar ca sclavi“. Inferioritatea rasei justificase sclavia negrilor; dar până și în inferioritate exista o limită și o decență!

Femeile hotentote treziseră încă din secolul al XVIII-lea curiozitatea opiniei publice și interesul savanților pentru faimosul lor „șorț“, o excrescență care părea să coboare dinspre pânțele până pe coapse! Secolul al XIX-lea a sfârșit prin a renunța la acest detaliu anatomic... pentru a se concentra asupra posteriorului doamnelor respective; după avizul experților, acesta s-ar fi extins printr-o umflătură monstruoasă, care sugera oarecum fundul maimuțelor. „Venus hotentotă“ a beneficiat de o celebritate binemeritată. A fost disecată de marele Cuvier, interesat în egală măsură de capul și de feșele ei, care i-a descoperit, evident, asemănări cu maimuțele.

Negrii și, în general, „primitivii“ acumulau o cantitate impresionantă de lipsuri și de defecte. Canibalismul și desfrânarea sexuală, două figuri clasice ale alterității, țineau capul de afiș. Sexul făcea să se înfioare o Europă tot mai rigidă în materie, cel puțin teoretic. Priviți-le pe aceste etiopiene, aparținând totuși grupului negru cel mai evoluat; „trec a fi teribil de lascive, sau mai curând par să nu știe că un bărbat poate fi și refuzat, mai cu seamă când e alb; sunt mereu gata să se ofere“ (Bory de Saint-Vincent).

Negrii alcătuiau o categorie aparte chiar în clasificările ceva mai generoase decât cea a lui Bory de Saint-Vincent. În loc de cincisprezece specii, nu rămâneau decât două, fiecare împărțită în mai multe „trunchiuri” și „rase”, potrivit doctorului Julien-Joseph Virey (1776–1847), în articolul „Homme” din *Nouveau Dictionnaire d’histoire naturelle* (1817). Cea dintâi prezenta un ten alb sau măsliniu, un unghi facial situat între 85 și 90 de grade, și se remarcă prin „folosirea legilor scrise”, o „inteligență mai dezvoltată”, o „civilizație mai mult sau mai puțin perfecționată”, la acestea adăugându-se „curajul și înclinarea spre fapte mărețe”! Se împărțea în două trunchiuri principale: pe de o parte, varietatea albă, pe de alta, cea brună (chinezi, mongoli, laponi) și arămie (amerindieni).

A doua specie umană se caracteriza prin „tenul de culoare maronie sau neagră”, o „capacitate de înțelegere limitată”, „o civilizație mereu imperfectă”, și „mai puțin curaj, mai puțină îndemânare și abilitate decât cealaltă specie”. Era „mai înclinată spre plăcerile simțurilor decât spre preocupările de ordin moral”, și, una peste alta, „mai aproape de animalitate”. Cei mai evoluți dintre membrii acestei specii păreau tocmai buni pentru sclavie, dar cei mai puțin evoluți, precum hotenții și papuașii, nu erau buni nici de așa ceva, preferând prostește moartea „unei munci îndelungate și oboșitoare”. Iată că și papuașii își meritau locul alături de hotenți: „incapabili de a gândi”, ei „nu vor să facă nimic” și „stau toată ziua ghemuiți ca maimuțele”.

Fie două specii, fie cincisprezece, nimic nu se schimba pentru negrii din Africa și de prin alte părți. Aflați în poziția a cincisprezecea sau a doua, tot ultimul loc îl ocupau, foarte aproape de maimuțe. Pe o planșă care însoțește articolul lui Virey, sunt trei capete care reprezintă cele trei specii distincte: albă, neagră și „urangutan”. Negrul se află la mijloc, dar figurat în așa fel încât apare mai asemănător cu urangutanul decât cu omul alb.

Consolidarea poligenismului se întâlnea cu o modificare de perspectivă și în tabăra monogeniștilor. Rasele invocate de aceștia din urmă deveneau aproape la fel de diferite ca „speciile” celor dintâi. Secolul al XVIII-lea fusese tentat să creadă că mediul, care a creat rasele, acționa fără să piardă prea mult timp. La capătul câtorva generații, schimbarea condițiilor de viață și o educație mai bună ar fi dat deja rezultate. Cine știe? Poate că negrul avea să devină alb, omul sălbatic, civilizat, și chiar urangutanul va învăța să vorbească. Secolul al XIX-lea nu mai împărțasea acest evoluționism simplist și optimist. Acțiunea climei și a altor factori era considerată acum extrem de lentă. Chiar rezultând dintr-o evoluție naturală și transformabile în perspectiva unui viitor îndepărtat, rasele rămâneau încrămenite pentru multă vreme în starea lor actuală. Veniți dinspre orizonturi diferite, monogeniștii și poligeniștii sfârșeau prin a se întâlni în același punct.

Spre 1860, nici nu se știa încă în mod sigur dacă rasele sau „speciile” umane se puteau sau nu încrucișa. Era desigur de notorietate faptul că un plantator alb putea lăsa însărcinată o sclavă neagră, dar unii se îndoiau totuși de calitatea biologică a unei asemenea progeneruri, care risca, după ei, să devină sterilă. Marele antropolog francez Paul Broca (1824–1880) a publicat în 1860 o remarcabilă cercetare asupra hibridității animale în general și hibridității umane în particular (*Recherches sur l'hybridité animale en général et sur l'hybridité humaine en particulier*). El compara hibridarea umană și cea animală pentru a ajunge la concluzia că aceasta din urmă produce specimene mai bine adaptate. Câinele și lupul, de pildă, două specii evident distincte, s-ar încrucișa mai bine decât „speciile” umane. Concluziile lui Broca dădeau apă la moară poligenismului, lărgind și mai mult intervalul între diferitele grupuri umane. Acolo unde Gobineau se mulțumea să propună o paralelă cu rasele canine, distanța între câine și lup apărea deja insuficientă! Broca nega însă că ar fi vrut să-i jignească pe Ceilalți: „Doctrina poligenis-

tă – spunea el – asigură raselor inferioare ale omenirii un loc mai onorabil decât o face doctrina opusă. “Negrul și galbenul nu mai apăreau ca „devianți” în raport cu un anume prototip biologic, ci ca ființe independente, care puteau fi mândre de propriul lor loc sub soare. „Etiopianul e regele Sudanului la fel cum caucazianul (omul alb, *n.n.*) este regele Europei.” Rege, de ce nu, dar rege de rang inferior!

Doctrina poligenistă a avut onoarea de a fi reținută de una dintre cele mai influente lucrări ale epocii: *Marele dicționar universal al secolului al XIX-lea* (*Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle*), editat de Pierre Larousse între 1866 și 1876. În articolul „Nègre” („Negru”), din volumul al XI-lea, se poate citi că „majoritatea naturaliștilor și filozofilor sunt astăzi de acord pentru a admite că au existat de la bun început tot atâtea specii câte există și acum”. Mai aflăm că negrii au creierul mai puțin dezvoltat, dar simțurile le sunt mai ascuțite. Și ni se reamintește că „între maimuță și hotentot, raporturile sunt numeroase și frapante”. După care avem dreptul la o frumoasă tiradă rasistă și paternalistă totodată: „Însă această superioritate intelectuală, care nu credem că ar putea fi pusă sub semnul întrebării, dă ea oare albilor dreptul de a-i aduce în sclavie pe cei de rasă inferioară? Nu, de o mie de ori nu. Dacă *negrii* se apropie de anumite specii animale prin formele lor anatomice, ca și prin instinctele lor grosolane, ei se deosebesc totuși de acestea și se apropie de oamenii albi în alte privințe de care trebuie neapărat să ținem seamă. Au darul vorbirii, și prin cuvinte putem lega cu ei relații intelectuale și morale, putem încerca să-i ridicăm până la noi, fiind siguri că vom reuși până la o anume limită. În plus, un fapt fiziologic pe care nu trebuie să-l uităm este acela că rasa lor e susceptibilă de a se amesteca cu a noastră, semn perceptibil și frapant al naturii noastre comune. Inferioritatea lor intelectuală, departe de a ne da dreptul să abuzăm de slăbiciunea lor, ne impune datoria de a-i ajuta și de a-i proteja.”

De data aceasta, tabloul este aproape idilic, dar atitudinea „umanistă“ nu reduce deloc distanțele. O tonalitate apropiată întâlnim în *Insula misterioasă* (1874) a lui Jules Verne, povestea unei mici comunități a cărei armonie nu exclude ierarhia; aproape aceeași distanță îi separă pe albi (anglo-saxoni pe deasupra) de negru, pe acesta de urangutan, și pe urangutan de câine!

Cazul african asupra căruia am insistat nu e decât ilustrarea mult amplificată a unei devalorizări globale a celorlalte civilizații. Cu ocazia expoziției universale de la Paris din 1878, continentele au fost turnate simbolic în bronz, sub înfățișarea unui șir de femei atrăgătoare. Expuse atunci la Trocadero, statuile pot fi admirate astăzi în față la Musée d'Orsay. Fizic vorbind, ele aparțin fără îndoială unei singure specii umane: cea *frumoasă*! Dar atenuarea alterității biologice pune cu atât mai mult în evidență puternica alteritate culturală. Doamna Europa este singura îmbrăcată convenabil și complet, și pe deasupra încărcată cu o impresionantă colecție de tot felul de obiecte: arme, cărți, un ciocan, o paletă... toate artele și meseriile reunite. Europa pare să dețină exclusivitatea creațiilor spiritului uman; ea hotărăște pacea și războiul; ea își asumă conducerea lumii și răspunde de progres și de viitor. Cu sâni pe jumătate dezgoliți, Asia dă impresia de a fi contribuit cu totul modest la mersul civilizației; ca obiect simbolic, nu are decât o statueta a lui Buddha. Celelalte doamne-continente (Africa, cele două Americi și Australia) apar încă și mai dezbrăcate și mai lipsite de toate cele. Africa aduce un coș cu fructe, singura ofrandă de care e capabilă. În timp ce Europa simbolizează, fără concurență, civilizația cu virtuțile ei, Ceilalți sunt împinși spre starea naturală.

Să nu spuneți că nu e bun!

„Puteți spune că e o ticăloșie, dar să nu spuneți că nu e bun!“ Aceste memorabile cuvinte, adresate unui misionar

de un șef batta, din insula Sumatra, se doreau a fi o justificare gastronomică a canibalismului.

Secolul al XIX-lea a fost și secolul canibalilor, al unui canibalism aproape generalizat în toate regiunile „sălbatice” ale globului. Se părea, până la urmă, că sunt două categorii de oameni care trăiesc pe acest pământ: cei care-și mănâncă aproapele și cei care nu și-l mănâncă.

Harta canibalismului tindea să se suprapună peste harta popoarelor aflate în afara civilizației. Ea îi cuprindea în principal pe amerindieni, pe negrii africani și pe locuitorii din insulele Pacificului.

De ce mâncau aceștia carne de om? Din tot felul de motive, sistematizate de Lombroso în lucrarea sa *Omul criminal*. În primul rând, de nevoie, atunci când le era foame. Nevoie care devenea însă, repede, o a doua natură. „Cafrii, în Africa, nu se ating de carnea omenească decât în vreme de foamete; dar atunci își reiau obiceiul.” Până și tahitienii figurează pe listă, semn că se cam terminase cu iluziile filozofice ale secolului al XVIII-lea: „În Tahiti, o perioadă de penurie alimentară se numea vremea când se mănâncă oameni.” După aceea, canibalismul se practica și din motive religioase sau din prejudecată, de pildă pentru a-ți însuși curajul dușmanului mâncându-i inima. Mai era și din respect filial: uneori, bătrânii, dezgustați de viață, își rugau copiii să-i mănânce, iar aceștia „nu îndrăzneau să nu-i asculte”. Pe de altă parte, exista desigur și canibalismul de război, ospetele unde se sacrificau prizonierii.

Unii devorau însă carnea omenească pur și simplu din lăcomie, fiindcă „era bună”. Iar rafinamentul ajungea câteodată foarte departe. „În insulele Marchize, femeile sunt preferate copiilor; pare-se că au mai multă savoare. Nu însă și cele de pe litoral, cărora li se găsește un gust de pește stricat. La rândul lor, europenii par peste măsură de sărați.”

Alte motive de antropofagie: vanitatea, lupta pentru existență și canibalismul judiciar. În ultimul caz, condamnatul ajungea direct la bucătărie.

Așadar, nouă motive pentru a deveni canibal, unul mai atractiv decât altul. Cum să-i ceri unui biet sălbatic să nu cadă în ispită? Măcar o dată în viață, dacă nu la fiecare masă!

Sălbaticii în cetate

O frază cumplită apare la sfârșitul articolului lui Bory de Saint-Vincent consacrat celor cincisprezece specii umane. Aflăm din ea că nouă zecimi dintre indivizii care alcătuiesc rasa „iafetică“ superioară „nu sunt de fapt cu mult superiori hotenților în privința gradului de inteligență“. Nu e vorba de vreo fatalitate: și unii, și alții, atât hotenții africani, cât și propriii noștri „hotenți“, s-ar putea să evolueze în viitor. Dar până una-alta, așa stau lucrurile: elita albă trăiește împresurată de albi imbecili, și aceștia din urmă sunt net majoritari!

Scindată orizontal, specia se sfărâmă și vertical. În prima fază a revoluției industriale, ruptura dintre „elite“ și „mase“ ia aspectul unui adevărat abis. Tendința efectivă de polarizare socială e și mai mult amplificată în imaginar. Spiritul secolului al XIX-lea a fost un spirit de înfruntare: secol al lui Gobineau (lupta dintre rase), secol al lui Marx (lupta de clasă), secol al lui Darwin (lupta pentru existență), secol al conflictului dintre națiuni...). Atunci când rasele umane deveneau entități biologice precis individualizate și când Europa însăși se împărțea în zone rasiale, categoriile sociale din Occident începeau la rândul lor să fie investite cu trăsături biologice susceptibile de a le deosebi cu ușurință unele de altele.

Burghezii și proletarii, bogații și săracii se priveau cu ochi tot mai puțin binevoitori. Imaginea Celuilalt căpăta trăsături caricaturale, uneori monstruoase. Dacă secolul al XVIII-lea

a fost epoca frumosului, secolul al XIX-lea a privilegiat caricatura. Să-l privim pe Daumier: personajele lui par să aparțină unei alte specii, de fapt mai multor specii diferite. Nu e însă decât cazul cel mai celebru al unui mare muzeu imaginar unde Celălalt ni se înfățișează sub trăsături nu tocmai măgulitoare care, deformate și amplificate, ajung să facă din el o ființă umană aflată foarte departe de „normă“.

Elita se închidea în propria-i fortăreață, amenințată atât din afară, cât și din interior. Observa cu groază cum se înmulțesc cretinii. Părea că se produce o bifurcare a speciei umane, proces explicat și justificat prin diverse teorii antropologice și medicale. Doctorul Bénédict Morel a publicat în 1857 un tratat privitor la degenerările fizice, intelectuale și morale ale speciei umane (*Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine*). Constata în această lucrare înmulțirea neliniștitoare a „imbecililor“, „istericilor“, „taraților“ și „cretinilor“, ființe umane tot mai îndepărtate de tipul normal prin tot felul de deformări fizice și psihice. Se înțelege că aceștia aparțineau mai ales registrului „inferior“ al societății, acolo unde loveau cel mai crunt cauzele conducând la degenerare: boli (tuberculoză, sifilis), alcoolism, sărăcie extremă...

Explozia corpului „bio-social“ a fost oarecum „oficializată“ în știința și biologia epocii prin lucrările lui Cesare Lombroso (1835–1909), unul dintre „directorii de conștiință“ cei mai influenți spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Lucrarea sa *Omul criminal* a apărut în 1876, urmată de alte cărți respirând aceeași concepție, printre care *Omul de geniu* (1888) și *Femeia criminală și prostituată* (1895). Criminali înnașcuți, nebuni, prostituate – ilustrând prin înmulțirea lor fenomene de atavism, dar și degenerarea unei părți a speciei – prezentau cu toții abateri de la normă ușor de recunoscut după constituția lor fizică. Era un fel de Lavater perfecționat și adus la zi. Anomaliile morale se imprimau sub forma unor anomalii

fizice. Cu capacitatea craniană mai mică decât a oamenilor cinstiți, cu fălcile proeminente, cu părul negru și creț, cu caninii peste măsură de dezvoltati și cu expresia feței sinistră, criminalul se găsea în apropierea omului primitiv, a omului sălbatic, a negrului și chiar a europeanului de condiție modestă: „Diferența e foarte mică, uneori inexistentă, între criminal, omul din popor fără educație și sălbatic“.

Trebuie precizat că metodele de identificare propuse depășeau considerabil categoria mai mult sau mai puțin numeroasă, dar oricum limitată, a persoanelor care comiseseră o crimă ori o infracțiune, sau practicau prostituția. Definiția se referea de asemenea, și mai ales, la armata fără număr a criminalilor potențiali. Criminal nu e doar cel care omoară; criminal e cel care ar fi capabil să omoare, să fure sau să se prostitueze! Din fericire, nimic mai ușor decât să-i reperezi aplicând normele metodologiei lombrosiene.

Avem surpriza de a întâlni și geniile asociate acestei distinsse categorii. Pentru „la Belle Epoque“, respectabilitatea trecea înaintea superiorității intelectuale. Mitul savantului nebun era în vogă. După Lombroso, omul de geniu, la fel ca și criminalul sau nebunul, reprezenta un caz de degenerare: „Geniul este o psihoză degenerativă din grupul epileptic“. Se explica astfel „frecvența oamenilor de geniu printre nebuni și a nebunilor printre oamenii de geniu“. Dosarul era fără drept de apel: pe lângă nebunie, geniile se mai remarcă în general prin talia redusă, prin slăbiciune, rahitism, bâlbâială, sterilitate, amnezie, vagabondaj... Socrate, Darwin și Dostoievski prezentau o „fizionomie cretinoidă“. Asimetria craniană a lui Kant semăna cu a celor mai mulți criminali. Între Machiavelli și urangutan, distanța nu era prea mare, luând în considerare prognatismul celebrului florentin. Bâlbâiții nici nu se mai numărau, de la Esop și Demostene până la Erasmus și Darwin. Și tot așa. Precum extremele se atrag, tot astfel și dezvoltarea excepțională a spiritului părea că dă naș-

tere la manifestări cam de același gen cu cele ale unui spirit rudimentar, și asta lăsa loc liber triumfătoarei mediocrități burgheze, foarte atentă la reguli și norme.

Societatea occidentală părea pe punctul să se împartă în două părți distincte, polarizându-se între o elită și o pătură de jos, reale ori imagine. Fisurile se multiplicau. Astfel, satul a fost net devalorizat în raport cu orașul, acestuia din urmă revenindu-i toate simbolurile progresului: tehnologie, industrie, educație, respectabilitate burgheză. Muntele a fost devalorizat în raport cu câmpia. Imaginea „munteanului bun“, copil al naturii, liber și mândru – corespondent european al bunului sălbatic – se estompa treptat, lăsând locul „munteanului rău“, creatură mizeră și grosolană. Sălbăticia nu mai era la modă. Progresul se petrecea la oraș, printre oameni cultivați, bine-crescuți și corect îmbrăcați, în orice caz nu pe cărările pierdute din munți și păduri!

În acest sistem bipolar generalizat, locul femeii se găsea, evident, în registrul inferior. Cum totul trebuia argumentat științific, se acorda „celuilalt sex“ o natură mult mai fragilă ca a bărbatului. „Întreaga alcătuire morală a sexului feminin derivă din slăbiciunea înăscută a organelor sale“, afirma doctorul Virey, specialistul în biologie umană și specii umane pe care l-am citat mai înainte. Femeia era comparată uneori cu un copil sau un bolnav. Leșinul sau pierderea minților se înscriu printre scenele clasice ale literaturii secolului al XIX-lea. Bolnavă *cronic*, femeia *trebuia* să leșine cât mai des cu puțință. Doctorul Virey părea a ști că există „un număr mai mare de femei nebune decât de bărbați lipsiți de rațiune în spitalele de alienați“. Lăsând însă la o parte cazurile extreme, domesticirea femeii se arăta ca un succes deplin. Inspira mult mai puțină teamă ca în vremea vânătorii de vrăjitoare. Fragilă și decorativă, dedicată liniștii căminului și fericirii familiale, depindea întru totul de bărbat. Funcționa același gen de paternalism ca cel aplicat raselor sau

categoriilor sociale inferioare. Biata femeie! Dar, mai ales, bietul bărbat! Tot mai multe greutateți i se adunau pe umeri!

Fărămițarea – la toate nivelurile – a speciei în secolul al XVIII-lea și îndeosebi în al XIX-lea reactualiza oarecum formula fragmentată și ierarhizată a anticilor, mai mult sau mai puțin atenuată ulterior prin ideologia creștină. Știința modernă revenea la arhetip, confirmând fisurile tradiționale. Desigur, toți oamenii erau ființe umane, însă unii „mai umani” decât alții.

Se precizează astfel portretul robot al omului deplin. Acesta e alb, bărbat, de origine europeană, occidental, mai curând nordic decât meridional, orășean, burghez, educat cum trebuie și îmbrăcat convenabil. Odată îndeplinite respectivele condiții, mai rămânea totuși să se procedeze la câteva măsurători antropologice pentru depistarea nebunilor și criminalilor.

Preistoria: sălbatici, criminali și oameni-maimuță

Secolul al XVIII-lea pusese primele jaloane ale unei istorii naturale și umane înscrise în durata lungă și purtând amprenta evoluției și progresului. Secolul al XIX-lea n-a făcut decât să meargă mai departe pe această cale, mult mai departe. Respectate încă de savanții Luminilor, frontierele dintre specii aproape s-au șters. Odată cu *Filozofia zoologică* (1809) a lui Lamarck (1744–1829) și cu *Originea speciilor* (1859) a lui Charles Darwin (1809–1882), teoria evoluției a ajuns să includă întreaga istorie a vieții, inclusiv originea și viitorul ființei umane. Începând cu organismele monocelulare și până la supraomul de mâine, se profila o unică și grandioasă epopee biologică. Limitele timpului erau aruncate în aer. Viața venea de departe. Omul, la fel. Dacă în epoca Luminilor – și asta în ciuda sarcasmelor unor filozofi precum Voltaire – rămânea încă în vigoare schema biblică a unei istorii restrânse

la câteva mii de ani, secolul al XIX-lea, ajuns la maturitate, s-a pronunțat în mod hotărât pentru o durată foarte lungă. Istoria începe deja să fie măsurată în milioane sau zeci de milioane de ani în ce privește evoluția vieții pe Pământ, și în zeci sau sute de mii de ani pentru a exprima originea și evoluția omului. Spre 1830–1840, Boucher de Perthes (1788–1868) descoperea, în valea fluviului Somme, cele dintâi urme ale omului preistoric. Pornind de aici, a inventat preistoria, cel mai lung segment al istoriei omenirii, aflat mult înaintea Potopului biblic. Un nou membru se adăuga familiei deja numeroase a Omului diferit.

Boucher de Perthes nu era evoluționist. Nu credea că strămoșul s-ar deosebi prea mult de noi. „Omul nu s-a născut stupid, și în ziua când a ieșit din mâinile Creatorului nu avea mai puțină rațiune decât astăzi, nu era mai infantil decât copiii noștri. Din momentul când a deschis ochii și și-a mișcat mâinile, a făcut ceea ce facem și noi astăzi“, „mai puțin bine, se înțelege“, fiindcă „nu avea nici unelte eficiente, nici modele de urmat“ (*De l'homme antédiluvien et de ses œuvres*, 1860).

Oricât s-ar fi opus părintele preistoriei, omul primitiv a fost totuși integrat destul de repede într-o schemă evoluționistă. Omul de Neanderthal (descoperit în 1857) și pitecantropul (în 1891) dovedeau existența unor tipuri umane mai puțin perfecționate decât omul actual, unele dintre ele mai mult sau mai puțin apropiate de maimuțele antropoide. Cum să te porți cu acești strămoși stânjenitori? Ar fi meritat poate oarecare considerație din partea strănepoților. Dar ce să le pretinzi acestora, care trăiau într-un Occident rupt de restul lumii și rupt chiar de propriile origini? Între cultură și natură, șanțul se tot lărgise. De ce-ar fi fost omul preistoric mai bine tratat decât omul sălbatic? Cum nimeni n-a avut vreodată șansa de a întâlni un om preistoric în carne și oase, imaginea acestuia s-a asociat cu cea a „primitivilor“ de astăzi.

Bunul sălbatic al Luminilor îi oferea lui Rousseau modelul unui strămoș la fel de bun. Sălbaticul deprecia al secolului al XIX-lea îl antrena inevitabil și pe omul preistoric în acest declin.

De fapt, erau trei niveluri diferite. Omul preistoric de tip actual semăna în mod evident cu sălbaticul. Omul de Neanderthal beneficia de cercetările lombrosiene, cu alte cuvinte aducea cu criminalul. Pitecantropul era omul-animal, omul-maimuță, prezentând și el de altfel trăsături „criminale“.

În ce-l privește pe primul, comparația cu sălbaticul se impunea de la sine. Interpretând diverse obiecte de podoabă, Edouard Dupont constata „un gust foarte pronunțat“ pentru lucrurile „de prisos“. Aceasta se potrivea cu „obișnuita lipsă de prevedere a sălbaticilor“, care nu știu ce înseamnă „bunăstarea“. Le critica de asemenea lăcomia și unele „practici cu totul puerile“. Nu aveau nici o idee de economie! Ce rechizitoriu, și totul pornind de la niște inofensive piese de podoabă! (*L'Homme pendant les âges de la pierre aux environs de Dinant-sur-Meuse*, 1872).

Gabriel de Mortillet (1821–1898), unul dintre principalii specialiști francezi în preistorie, considera la rândul-i că „oamenii acelei epoci aveau spiritul ușuratic și erau lipsiți de chibzuială și de prevedere. Exact ceea ce se observă încă la diferitele populații sălbatice“ (*Le Préhistorique*, 1883; ediția a treia, 1900). Una peste alta, erau lipsiți de cele mai prețioase virtuți burgheze!

Erau și antropofagi? În acest punct, părerile se împărțeau, unii luând apărarea strămoșilor, alții, dimpotrivă, punându-le în seamă și acest viciu. De altfel, doar canibalismul lipsea pentru a deveni sălbatici perfecți.

Uneori, și patriotismul se mai amesteca în preistorie, ceea ce îndulcea aprecierile. În a sa *Franță preistorică* (*La France préhistorique*), Emile Cartailhac invoca, nici mai mult, nici mai puțin, pe „francezii din epoca de piatră“. Îi apăra, evi-

dent, de orice bănuială de antropofagie, și le sublinia mari-le calități, îndeosebi pasiunea pentru artă. Toți păreau a fi artiști înnăscuți și chiar perfecționiști în felul lor, încercând, prin studii repetate, să-și îmbunătățească tehnica.

Mai jos pe scara umanității, omul de Neanderthal trebuia să fie, potrivit interpretării lui Mortillet, „violent, coleric și bătăios”; craniul său prezenta similitudini frapante cu craniul criminalilor. Preistoria se alinia modei lombrosiene.

În sfârșit, pitecantropul nu putea fi decât bestial, așadar, puțin recomandabil. Arthur Conan Doyle (1859–1930) oferă cititorului o întâlnire de neuitat în *The Lost World* (*Lumea pierdută*, 1912). Iată, încă o dată, „capete de criminali” și un comportament adecvat. Sunt un fel de sadici rafinați careucid nu atât de nevoie cât din plăcere. Lombroso putea să-și frece mâinile de bucurie; omul său criminal nu pierdea nici o ocazie pentru a-și extinde domeniul.

Dacă ne tragem din maimuțe și criminali preistorici, și dacă nici strămoșii noștri mai evoluati nu erau decât sălbatici, e de presupus că o evoluție de o asemenea amploare nu se va opri la ziua de azi. Viitorul va trebui să se desfășoare simetric cu trecutul, pe sute de mii, milioane sau zeci de milioane de ani. Urmașii noștri vor ajunge să fie nu mai puțin diferiți de noi decât suntem noi înșine de maimuțe sau de oamenii de Neanderthal.

Era desigur ademenitor să-ți imaginezi lungul drum al omului, în cele mai mici detalii. Dar nimic nu făcea cât o întâlnire directă, autentică, cu strămoșii sau cu moștenitorii noștri. Călătoria în timp rămânea însă inevitabil prizonieră a imaginarului. În schimb, călătoria în spațiu corespundea mai bine posibilităților concrete ale omenirii; imaginară astăzi, se va putea materializa mâine. Trebuia, așadar, convertită o dimensiune în alta: investit spațiul cu semnificații temporale. Soluția era la îndemână, dat fiind că toate fazele imaginabile ale trecutului și viitorului se derulau, chiar în prezent, pe planete.

O religie științifică: pluralitatea lumilor locuite

Spre mijlocul secolului al XIX-lea, pluralitatea lumilor locuite beneficia de o majoritate confortabilă de voturi, cel puțin printre autorii considerați drept competenți în domeniu. Un „sondaj de opinie“ efectuat de Michael J. Crowe pe o sută de subiecți între 1854 și 1859, chiar în anii unei controverse aprinse izbucnite în Anglia în jurul acestui subiect, dă 83% răspunsuri favorabile printre oamenii de știință, și o majoritate mai slabă (56%), totuși majoritate, printre autorii de lucrări religioase. În Anglia, argumentele teologice rămâneau încă frecvente în dezbaterea științifică, utilizate oricum mai des decât în Franța. Unii tot nu prea reușeau să pună de acord Biblia cu pluralitatea lumilor, dar se aflau deja în minoritate față de credincioșii care nu mai vedeau vreo contradicție între cele două interpretări ale lumii.

Efervescența anilor amintiți a fost provocată de William Whewell (1794–1866), savant și teolog, care a publicat în 1853 o carte despre pluralitatea lumilor (*On the Plurality of Worlds*). Combinând argumentele științifice și religioase, el își lua adio de la Omul diferit cosmic. Pământul rămânea singura planetă locuită în sistemul solar, și probabil singura în univers. Pe celelalte corpuri cerești, diverși „monștri cartilaginoși“ erau eventual bine-veniți; Biblia, oricum, nu li se opunea.

Monștri cartilaginoși, și nimic mai mult: era totuși cam meschin. Whewell a primit replica unui compatriot, David Brewster (1781–1868), care și-a intitulat cartea *More Worlds than One* (*Mai multe lumi decât una singură*, 1854). Nu, Biblia nu se opunea unor planete locuite, iar știința și filosofia chiar o pretindeau. Asta era o axiomă, din punctul de vedere al lui Brewster, iar axiomele nu se discută. „Afirmăm că fiecare planetă și satelit în sistemul nostru solar trebuie să aibă o atmosferă.“ Iar atmosfera pretindea locuitori, cel

puțin pentru a avea cine să respire aerul. Cât se poate de democratic, Brewster pune sateliții pe același plan cu planetele-mame; misiunea lor era desigur să le lumineze, dar fără să-și sacrifice propriul destin: „Sateliții planetelor trebuie să fi fost creați în dublul scop de a oferi lumină planetei principale și totodată de a adăposti o viață animală și intelectuală.“ Intelectualii ne așteptau, poate că și pe Lună, dar în mod sigur pe Jupiter și în Soare, reședințe ale spiritelor superioare, pe lângă care Newton însuși ar fi făcut figură de handicapat. Pledoaria entuziastă a lui Brewster, publicată în mai multe ediții, a avut un succes superior lucrării sceptice a lui Whewell. Era un semn al vremurilor.

Câțiva ani mai târziu exploda în Franța fenomenul Flammarion. Camille Flammarion (1842–1925) a fost o forță a naturii. Mai mult chiar: un demiurg. Ca astronom, s-a detașat de timpuriu de simpla mecanică cerească; nu îl interesau cu adevărat decât răspândirea vieții în cosmos și destinul omului: „Cum am înțeles întotdeauna astronomia? O consider și o venerez ca știință a universului viu. Nu sunt blocuri planetare inerte circulând inutil în spațiu acelea pe care degetul Uraniei ni le arată în sânul câmpiilor eterate; nu sunt puncte stelare strălucitoare, a căror unică valoare ar consta în coordonatele lor geometrice; sunt lumi, locuri ale vieții, prezente, trecute și viitoare (însă timpul nu există în eternitate).“

Această profesiune de credință, exprimată spre sfârșitul carierei (în 1912), corespunde unei convingeri perfect cristalizate încă din prima sa lucrare publicată la vârsta de douăzeci de ani, în 1862, sub un titlu apropiat de cel al vechii cărți a lui Fontenelle: *La Pluralité des mondes habités* (*Pluralitatea lumilor locuite*). A urmat o mulțime de volume: *Les Mondes imaginaires et les Mondes réels* (*Lumile imaginare și lumile reale*, 1865); *Les Merveilles célestes* (*Minunățiile cerești*, 1865); *Lumen*, 1873; *Les Terres du ciel* (*Pământurile cerului*, 1877); *L'Astronomie populaire* (*Astronomia populară*,

1880), toate consacrate vieții din cosmos, celorlalte pământuri, omenirilor diferite. Influența lor a fost enormă, cu atât mai mult cu cât Flammarion s-a manifestat în același timp ca mare popularizator și mare organizator. Societatea astronomică a Franței, creată de el în 1887, a reușit să atragă spre astronomie, spre o anumită astronomie, persoane venite din toate orizonturile: francezi și ruși, brazilieni și abisinieni, regi și ingineri, ofițeri și meseriași, preoți, scriitori și funcționari poștali. Erau și savanți, desigur, și astronomi, dar se pierdeau în masa celor șase mii cinci sute de aderenți.

Întâlnirea, fie și imaginară, cu frații și verii noștri planetari, justifica într-un fel adunarea unei clientele atât de eclectice. Mai era însă și latura religioasă a filozofiei flammarioniene, de natură să seducă spiritele. „Pluralitatea lumilor locuite“, așa cum o vedea el, aspira nici mai mult, nici mai puțin să ocupe întreg terenul cunoașterii și credinței. Pe trunchiul științific al sistemului, Flammarion a grefat o teorie fundamental religioasă sau, dacă vrem, pe un trunchi religios a grefat o teorie științifică. Religiiile științifice nu lipseau deloc într-o epocă înclinată spre o știință providențială, capabilă de a rezolva toate misterele și de a susține toate proiectele. Dacă savanții englezi se remarcă adesea prin grija lor de a nu deranja Biblia, versiunea „franceză“ era mult mai ambițioasă, aspirând să înlocuiască creștinismul cu o nouă filozofie religioasă, care asocia pluralitatea lumilor cu o doctrină spiritualistă. Spiritele asigurau legătura dintre diversele societăți cosmice, incarnându-se succesiv pe planete și în stele.

Pluralitatea lumilor, metempsihoza și spiritismul se contopeau într-o sinteză unică. Charles Fourier (1772–1837) dăduse deja un exemplu remarcabil. Acest teoretician comunist nu s-a mărginit să instituie armonia pe Pământ prin faimosul său sistem al falansterelor, dar s-a năpustit și asupra universului tradițional, înlocuindu-l printr-un mecanism mai

eficient; după el, sufletele locuitorilor de pe planete se reîncarnau în repetate rânduri, atât în propria lor lume, cât și pe celelalte corpuri cerești. Allan Kardec (1804–1869), fondator al teoriei spiritiste prin *Le Livre des esprits* (*Cartea spiritelor*, 1857), propunea spiritelor reîncarnări succesive pe planete, la niveluri de fiecare dată mai înalte, mai apropiate de perfecțiune. Fiecare dintre noi va putea deveni venusian sau jupiterian într-o viață viitoare. Se va profita eventual de un asemenea transfer și pentru o schimbare de sex, perspectivă destul de excitantă. Oricum, riscul unei regresii biologice nu există. Omul nu va deveni (sau redeveni) nici maimuță, nici măgar. Pentru spiritiști, despărțirea dintre om și animal era completă și definitivă.

Allan Kardec a fost unul dintre magiștrii lui Flammarion, care la rândul-i a meditat îndelung asupra migrației sufletelor și reîncarnărilor cosmice. În ciuda îndoielilor care au ajuns să-l frământă cu privire la autenticitatea unor interpretări spiritiste, și-a manifestat până la capăt convingerea că există o viață imaterială și invizibilă, mai esențială decât universul tangibil.

O altă personalitate care l-a înrăurit pe Flammarion și întreaga sa generație a fost Charles Darwin. Darwin și Kardec, ce mai amestec! Un amestec, totuși, cât se poate de tipic pentru „religiozitatea științifică” a epocii. Teoria evoluționistă se aplica nu numai istoriei vieții pe Pământ, ci și planetelor. Factorul *timp* a căpătat o puternică semnificație. Nu mai putea fi vorba să se recurgă la același cronometru pentru toate regiunile universului. Fiecare planetă își avea propria ei scară a timpului, găsindu-se, față de noi, chiar în acest moment, ieri sau mâine, alaltăieri sau poimâine. De fiecare dată, evoluția vieții trebuia să corespundă cu strictete orei planetare respective.

Flammarion și-a însușit această lecție, dar era atât de obsedat de Omul diferit din cosmos, încât i s-a întâmplat să mai uite nepotrivirile dintre ora observatorului său de la Juvisy

și ora seleniană sau jupiteriană. Voia cu tot dinadinsul să populeze sistemul solar cât mai dens cu putință.

Exigențele evoluționiste aveau să fie duse până la capăt de astronomul englez Richard A. Proctor (1837–1888). Ceea ce a urmat a fost un adevărat genocid, așa cum rezultă din cartea sa *Other Worlds than Ours* (*Alte lumi decât a noastră*, 1870). Luna, ca și planetele prea îndepărtate de Soare au rămas deodată lipsite de locuitori. Satelitul nostru – explica autorul – a fost cândva plin de viață, dar astăzi e cât se poate de mort, și asta de multă vreme. Jupiter și Saturn vor fi locuite într-o bună zi, dar ziua aceasta e încă departe. Deocamdată, cei doi uriași ai sistemului solar sunt prea tineri și prea arzători, un fel de mici sori, nu pe deplin stinși, care transmit căldură, eventual și lumină, numeroșilor lor sateliți. Teoretic, viața ar fi posibilă tocmai pe aceste „luni” saturniene sau jupiteriene. Dar șansele cele mai serioase le aveau, după Proctor, Marte și Venus, mai apropiate decât celelalte planete de ora terestră. Viața există însă cu siguranță, chiar acum și fără nici o posibilitate de a o contesta, pe milioane de planete care se rotesc în jurul stelelor, în spațiul infinit (*Our Place among Infinities*, 1875). Astronomul englez invita la depășirea provincialismului „solar”. Universul e mai mare decât sistemul planetar în care ne învârtim noi. Timpul cosmic e mai amplu decât cel care măsoară scurta viață a planetei Terra. Toate corpurile cerești au cunoscut sau vor cunoaște viața, dar fiecare trebuie să-și respecte răbdător numărul de ordine.

Percival Lowell (1855–1916), „patronul” lui Marte, a adunat aceste axiome într-o teorie riguroasă, proclamând nașterea unei noi științe: planetologia, ale cărei principii au fost puse în cartea sa *The Evolution of Worlds* (*Evoluția lumilor*, 1909). Potrivit lui Lowell, planetele arătau diferit pentru unicul motiv că vârsta lor era diferită. Altminteri, trebuiau să treacă, toate, prin aceleași faze: cea dintâi, faza solară; a doua,

lichidă; a treia, de solidificare; a patra, terestră-acvatică; a cincea, terestră; a șasea și cea din urmă, pur și simplu moartă. Pământul, cu combinația lui de scoarță solidă și de oceane, se află, din fericire pentru noi, în poziția a patra, Marte în a cincea, Luna în a șasea. Marte a fost cândva un Pământ, Pământul va fi mâine aidoma lui Marte, și ambele planete vor sfârși prin a deveni complet pustii, așa cum e Luna.

Modelul terestru – trecut, prezent și viitor – se impunea tuturor corpurilor cerești și locuitorilor lor. Venusienii și marțienii, aparent atât de diferiți de noi, trebuie să fie asemănători cu oamenii de ieri și cu cei de mâine. Dacă vreți să aflați viitorul, priviți spre Marte. Dacă încercați să descifrați începuturile, n-ar strica să mergeți pe Jupiter.

Egocentrismul civilizației occidentale atinsese punctul cel mai înalt. Nu numai Pământul, care deja îi aparținea, ci toate „Pământurile cerului” răspundeau disciplinat la apel pentru a ilustra, pe marele ecran al universului, teoria evoluționistă asezonată cu alte obsesii ale epocii. O schemă evoluționistă completă și rigidă, în cadrul căreia aceleași cauze produceau mereu aceleași efecte.

Știința și tehnologia, ca de obicei, urmau ascultătoare ideologia. Mijloacele cele mai avansate – telescoape puternice, fotografia astronomică, analiza spectrală pusă la punct prin 1860 – ofereau concluzii convergente: similitudinea condițiilor fizice, existența unui mediu de tip terestru, cel puțin pe planetele apropiate. Nimeni nu nega deosebirile. Densitatea aerului, căldura, lumina, relieful trebuiau să varieze în mod considerabil, totuși între limite oarecum „terestre”, precum cele caracterizând, de exemplu, înălțimile munților și deșerturile de nisip sau de gheață. Explorarea planetelor nu presupunea, în imaginarul epocii, nici un fel de echipament de protecție. Te puteai plimba ca într-o rezervație africană. Doamnele, invitate și ele uneori să participe la excursii cosmice, nu înțelegeau să accepte concesiile vestimentare; cu rochii

lungi și tocuri înalte – așa cum le vedem în ilustrațiile de epocă – par mai curând ambasadoare ale modei decât cosmonaute.

Un inventar al planetelor

Oamenii diferiți din Soare și de pe Lună au fost primele victime ale exigențelor științifice din secolul al XIX-lea. Una dintre ultimele apariții ale „solarienilor” datează din 1857–1858, grație editării postume a *Astronomiei populare* (*Astronomie populaire*) a lui François Arago (1786–1853). Potrivit savantului francez, „existența în Soare a unui nucleu central neluminos, înconjurat de o atmosferă opacă, dincolo de care s-ar găsi atmosfera incandescentă”, ar face posibilă prezența „unor ființe organizate în mod asemănător cu cele care populează globul nostru”. Nu uita să-l invoce nici pe renumitul doctor Elliot, a cărui aparentă nebunie ascundea poate o înțelepciune profundă... „Ideile unui nebun, încheia Arago, sunt astăzi aproape unanim acceptate. Mi se pare că această anecdotă merită să figureze în istoria științelor.” Cum se vede, am reținut-o.

Pe Lună, optimiștii duceau o bătălie de ariergardă. Descoperirea în 1821 a unor „fortificații” lunare, de către astronomul german Franz von Gruithuisen, a fost de natură să reînvie speranțele. Aceasta i-a permis unui jurnalist american, Richard A. Locke, să anunțe în 1835 prima observare directă a vecinilor noștri selenieni. John Herschel, fiul marelui Herschel, ar fi reușit o asemenea performanță, cu ajutorul unui telescop uriaș instalat la Capul Bunei Speranțe. A apropiat Luna atât de mult, încât i-au apărut locuitorii în fața ochilor: oameni ca și noi, însă înaripați și zburători. Povestea a găsit – ca întotdeauna – oameni dispuși să creadă, inclusiv – tot ca întotdeauna – și unii savanți. În fața Academiei de științe, Arago a denunțat înșelătoria. Campionul solarienilor nu-i agreea pe seleniți.

Peter Andreas Hansen, astronom danez, a lansat în 1854 o teorie seducătoare. Potrivit acesteia, Luna vizibilă e probabil lipsită de viață, însă pe fața ascunsă a Lunii lucrurile s-ar putea prezenta altfel. Puteau fi așezate acolo, după gusturi, și fără riscul unei dezmințiri, mări, păduri și locuitori. Flammarion se gândea la niște văi adânci, unde s-ar fi adunat ultimele resturi de aer și apă, iar viața ar fi fost posibilă. În cele din urmă, chiar cei mai entuziaști au renunțat la oamenii de pe Lună, pentru a salva măcar câteva smocuri de iarbă...

Savanții riguroși nu mai vorbeau despre solarieni și seleniți. Preferau să definească șansele reale ale planetelor, ale anumitor planete. Aceste șanse depindeau în primul rând de distanța față de Soare, ceea ce corespundea și cu vârsta lor. Potrivit teoriei cosmogonice „Kant-Laplace“, încă în vigoare, corpurile planetare s-au separat succesiv de nebuloasa solară; cele mai îndepărtate sunt, așadar, cele mai vechi. Și dimensiunea juca un rol. Uriașii – Saturn și Jupiter – deși foarte vârstnici, rămâneau totuși tineri, deoarece în cazul lor procesul de răcire trebuia să dureze vreme îndelungată. Dimpotrivă, o planetă mai mică trăia într-un ritm mai rapid și îmbătrânea mai repede.

Pornind de la aceste argumente, devenea posibil să se aprecieze limitele între care fiecare membru al familiei își putea permite să susțină viața. Mercur, cel mai apropiat de Soare, prezenta dublul dezavantaj de a fi prea tânăr și probabil pârjolit de razele solare. Unii îi acordau totuși o atmosferă și forme de viață puțin evoluat; „oamenii“, dacă existau, „trebuiau să ne fie inferiori în ce privește sensibilitatea și inteligența“ (Flammarion). Venus, foarte asemănătoare Pământului prin dimensiunile și presupusa sa structură, părea pur și simplu un Pământ mai tânăr. Cu privire la vârsta sa exactă, interpretările nu se potriveau; se putea alege dintr-un lung șir de epoci geologice sau istorice, eventual amestecându-le. Imaginea tradițională, aceea a unei lumi încântătoare,

tărâm al armoniei și al dragostei, simbolizată prin însuși numele său, rămânea uneori asociată imaginii științifice și evoluționiste. O lume, în ansamblu, destul de evoluată și care inspira simpatie. De partea cealaltă a Pământului, Marte era deja bătrân. Locuitorii săi, mai avansați decât noi, se aflau probabil într-o situație dificilă, confrunțați cu un mediu din ce în ce mai ostil; de presupus însă că se descurcau, tocmai fiindcă erau mai evoluți și, în consecință, mai bine dotați tehnologic. Jupiter și Saturn, acești „bătrâni tineri“, erau considerați, la alegere, fie ca sori aproape stinși, fie ca planete aflate la începutul ciclului vital, locuite de monștri acvatici, tereștri sau arieri, dacă nu – cine știe? – de ființe cu totul diferite, „de natură aeriană, trăind în zonele înalte ale atmosferei“ (Flammarion). O asemenea viață, cu evoluție extrem de lentă, ar putea atinge în viitorul îndepărtat un grad înalt de perfecțiune. „Mai târziu (ne spune tot Flammarion), în secolele viitoare, Jupiter va fi locuit de o rasă inteligentă [...]. Situația sa va fi atunci incomparabil superioară față de a Pământului: un imperiu imens, o primăvară nesfârșită, ani lungi și o temperatură mereu egală, toate acestea vor alcătui un tărâm al păcii și al fericirii.“ Vârsta de aur, paradisul terestru și visul milenarist își dădeau întâlnire pe Jupiter. Puține erau de spus despre Uranus și Neptun; oricum, planetele precedente epuizaseră deja jocul posibilităților. Cât despre Pluton, nu a fost descoperit decât în 1930.

Între Flammarion care nu înțelegea să sacrifice nici o poziție, nici măcar Luna, și alți savanți mai sceptici, precum Proctor, dispuși să se consoleze cu forme de viață îndepărtate și intangibile, situate în viitor, în trecut, sau printre stele, se deschidea un larg evantai de posibilități. Trebuie însă înregistrată și negarea absolută a pluralității lumilor, opinie care și-a avut și ea campionii. Printre ei, celebrul naturalist Alfred Russel Wallace (1823–1913), cofondator, alături de Darwin, al teoriei evoluționiste și, pe de altă parte, nu mai puțin cu-

noscut pentru cercetările sale spiritiste. În cartea *Man's Place in Universe* (*Locul omului în univers*, 1903), el susținea că „Pământul este singura planetă locuibilă din întreg sistemul solar“ și că „probabilitățile sunt aproape la fel de mari ca nici un alt soare să nu posede planete locuite“. Iată-ne singuri! Evoluționismul și spiritismul alcătuiau cei doi stâlpi de susținere ai pluralității lumilor. Interesant, așadar, de observat că puteau – ca în cazul lui Wallace – să conducă și la teza complet opusă. Este un bun motiv de reflecție asupra metodei științifice!

De fapt, „negaționiștii“ ne interesează prea puțin. Am plecat în căutarea Omului diferit și se cuvine să rămânem în compania partizanilor săi. Edificiul construit de aceștia, începând din secolele XVII–XVIII, și perfecționat în secolul al XIX-lea, se baza pe câteva principii ferme: un principiu de finalitate, potrivit căruia spațiul *trebuia* să fie locuit; un principiu de ordine, concretizat în dispunerea geometrică, riguroasă, newtoniană, a structurilor vieții, începând cu Soarele și până la periferia sistemului; un principiu determinist, legând evoluția biologică de condițiile de mediu; dar și un principiu voluntarist, care afirma capacitatea ființei evolute, odată atins un nivel înalt de inteligență, de a stăpâni mediul și spațiul. La acest ultim punct, marțienii aveau un cuvânt de spus. Este momentul să intre în scenă.

Canalele de pe Marte

Se știa de multă vreme că Marte seamănă cu Pământul. Prima hartă a planetei, editată în 1840 de astronomii germani Wilhelm Beer și Johann Heinrich Mädler, scotea în evidență o structură foarte „pământeană“ de mări și continente. Întâlnim o alcătuire similară pe harta desenată de Proctor în 1865, pe care mările, continentele și insulele poartă în general nume britanice, în așteptarea, poate, a unei efective luări în posesie.

Apoi, lucrurile au luat un curs diferit. Marte a devenit o planetă extrem de aridă. Să fi fost oare sfârșitul marțienilor? Nicidecum. A fost, dimpotrivă, începutul unei istorii glorioase, a celei mai extraordinare istorii pe care a cunoscut-o spațiul cosmic.

În 1877, Giovanni Virginio Schiaparelli (1835–1910), director al Observatorului din Milano, a făcut o mare descoperire: o rețea de canale parcurgea suprafața planetei în toate direcțiile. Ulterior, sistemul a devenit din ce în ce mai geometric. Pe o nouă hartă desenată de Schiaparelli în 1881, totul se prezenta ca un joc complicat de linii drepte. În 1892, astronomul american William H. Pickering (1858–1938) a dat lovitura de grație la ceea ce mai rămăsese din mărilor marțiene. El a observat că liniile traversau nu numai continentele, ci și mărilor, ceea ce însemna că mărilor, de fapt, nu existau. Au avut același trist sfârșit ca mărilor lunare.

Structura geometrică a rețelei dovedea originea sa artificială. Canalele erau *construite*. Ele ofereau dovada, de necontestat, a existenței marțienilor. Dovada, în plus, a superiorității lor intelectuale și tehnologice. Nu era la îndemâna oricui să realizeze o rețea atât de formidabilă. Nimic mai logic de altfel: Marte era mai vechi decât Pământul, iar locuitorii săi, în mod natural, mai avansați decât pământenii.

Pe aceste baze s-a clădit o teorie seducătoare și aparent riguroasă. Începând din 1894, Percival Lowell nu a încetat să supravegheze planeta roșie din observatorul său instalat la Flagstaff, în munții Arizonei. Și-a sintetizat cercetările în trei cărți care au contribuit din plin la nașterea și difuzarea mitului marțian: *Mars* (1895), *Mars and its Canals* (1906) și *Mars as the Abode of Life* (1908). S-ar putea zice că Lowell nici n-ar fi avut nevoie de un observator. Concluziile, le știa dinainte, chiar fără să privească prin telescop planeta viselor lui. Observația astronomică i-a permis totuși să înmulțească numărul canalelor: de la 79, câte descoperise Schiaparelli,

la peste 700 identificate de Lowell și de colaboratorii săi. În plus, au constatat că frigul, frigul marțian, evident, le provoacă dispariția. Acest ultim fenomen a oferit și cheia enigmei.

Nici o mare nu există pe Marte, nici un fluviu. Calotele polare sunt singurele depozite de apă. Primăvara, când ghețurile se topesc, apa se răspândește în toate regiunile planetei, tocmai prin sistemul de canale. Ceea ce se vede, de fapt, nu sunt canalele, prea subțiri pentru a fi vizibile de pe Pământ, ci benzile de vegetație alimentate de apa de origine polară. Se explică astfel și „dispariția” canalelor iarna: nu canalele dispar, ci vegetația. Asta e tot: cât se poate de simplu și de logic.

Ce realizare imensă! Gândiți-vă la dimensiunile canalelor, lungi adesea de trei mii și chiar de cinci mii de kilometri. Panama și Suez, o nimica toată! „Cele mai mari înfăptuiri terestre, constata Lowell, par neînsemnate prin comparație, simple treburi locale.” De aici, el deducea „natura cu siguranță inteligentă și pașnică a unei rase de ființe care își împart globul atât de echitabil... Într-o lume îmbătrânită, unde condițiile de viață devin tot mai grele, ființele trebuie să fie din ce în ce mai inteligente pentru a supraviețui... Starea planetei ne îndeamnă să acceptăm pe Marte o viață caracterizată printr-o înaltă inteligență.”

Cât de frumos, într-adevăr. Poate chiar prea frumos pentru a fi adevărat. Opinia publică a fost sedusă, dar, cu excepția câtorva colegi, majoritatea astronomilor s-au năpustit fără menajamente asupra lui Lowell și teoriei sale. Cum să negi însă existența unor canale observate de astronomi cărora nimeni nu le puneau în dubiu competența și onestitatea? Și, odată acceptate canalele, cum să le explici, dacă nu prin activitatea marțienilor? O soluție a enigmei a fost propusă prin „teoria optică”. Da, canalele existau, dar nu pe Marte, ci pe retina observatorilor. Erau linii ideale, reunind pete disparate. În 1903, E.W. Maunder (1851–1928) a făcut o experiență

simplă, plasând la o oarecare distanță de privitori desene cu puncte și pete; pe copiile executate de aceștia, detaliile, dispuse fără nici o noimă, deveneau linii drepte! Asta nu se putea! Începând din 1905, Lowell a obținut fotografii ale lui Marte și ale canalelor lui: o dovadă care se dorea științifică, obiectivă și definitivă. Până la urmă însă, observarea planetei prin telescop sau imaginea ei fotografică dădeau același rezultat. Cine iubea canalele, le vedea, în direct sau pe fotografie; cine nu voia să audă de ele, vedea numai puncte și pete disperate.

Știm astăzi că imensa rețea de irigare imaginată de Lowell n-a existat nicicând. Iluzia se explică în parte prin insuficiența mijloacelor de observație: telescoapele erau destul de puternice pentru a se putea observa ceva, dar nu destul de puternice pentru a disocia detaliile observate sub formă de canale. Motivul principal al aventurii marțiene rămâne totuși de ordin mental. Canalele au fost descoperite fiindcă se dorea să existe, și se dorea să existe fiindcă era nevoie de ele pentru a-i susține pe marțieni, și nu orice fel de marțieni, ci Oameni diferiți mai evoluți decât oamenii de pe Pământ.

Cum să măsoari temperatura globului

Spațiul subteran era un fel de anexă a spațiului cosmic. Mai apropiat, dar din nefericire invizibil. Prezenta, totuși, avantajul teoretic al unui acces mai facil... cu condiția de a găsi drumul.

Drumul a fost găsit mai întâi de căpitanul John Cleves Symmes (1780–1829) care, la 10 aprilie 1818, a lansat o uluitoare „proclamație”. Potențialul explorator anunța că Pământul e gol și locuibil în cavitatea sa interioară, unde s-ar succeda mai multe sfere una-ntr-alta: cel puțin cinci, în locul celor trei imaginate de Halley.

În plus, lucru esențial pentru legătura dintre lumi, două largi deschideri polare, de un diametru de patru mii de mile

la Polul Nord și de șase mii la Polul Sud, ar asigura trecerea de la suprafața globului la etajele sale inferioare. Trebuia pornit prin Siberia, de unde, odată atinsă latitudinea de 82 de grade, terenul începea să se afunde; în locul frigului polar, exploratorii ar fi fost întâmpinați de un ținut cald și fertil. Încă mai sunt așteptați, fiindcă Symmes s-a dovedit incapabil să pună expediția pe picioare. Ziarele l-au luat în râs, iar oamenii de știință s-au făcut că nici n-aud.

Fapt este că savanții, relativ favorabili „pământurilor cerești”, nu păreau dispuși să admită existența altor „pământuri” în interiorul Pământului. Marginalizată de știință, explorarea subterană a rămas rezervată teoreticienilor extravaganti, utopiștilor și scriitorilor. Știința a fost totuși consultată cu privire la o singură problemă, însă esențială: temperatura globului.

Modelul tradițional al unui Pământ cu nucleu incandescent, „focul central”, părea confirmat prin experimentare și demonstrație științifică. Pe la 1830–1840, o adevărată manie a forajelor i-a cuprins pe cercetători. Din America tropicală până în înghețata Siberie, rezultatele spuneau același lucru, și anume că temperatura crește cu un grad la aproximativ treizeci de metri. Ființele diferite, dacă existau, aveau tot interesul să rămână aproape de suprafață, altminteri riscând să fiarbă sau pur și simplu să se topească!

Metoda forajelor prezenta totuși și unele limite. De fapt, doar se „înțepase” scoarța până la o adâncime de câteva sute de metri. „Nimic nu dovedește că creșterea temperaturii ar continua până în centrul Pământului”, afirma prudent dicționarul Larousse pe la 1870.

Pământul rece își avea și el susținătorii, printre aceștia întâlnindu-se și câteva nume de marcă. Sir Humphry Davy (1778–1829), un reputat chimist englez, a făcut o experiență concludentă: a alcătuit o sferă din mai multe elemente prezente în scoarța terestră, printre care sodiu și potasiu, și a stropit-o cu apă. Sfera a început să se încingă. Se puteau

explica astfel fenomenele calorice terestre. Departe de a avea o origine „centrală“, creșterea temperaturii și vulcanismul ar fi un proces superficial, datorat oxidării, prin acțiunea apei asupra anumitor elemente.

Câțiva savanți au acceptat ipoteza lui Davy; printre ei, François Arago, care i-a dezvoltat argumentele. După el, temperatura creștea până în zona de contact dintre suprafața oxidată și „nucleul“ terestru. Acesta din urmă trebuia să fie rece și solid; în caz contrar, masa incandescentă a metalului topit s-ar fi comportat la fel ca oceanul supus atracției Lunii și Soarelui, și în consecință scoarța ar fi fost zguduită de „maree“ teribile. Lipsa unui asemenea fenomen, care ar face viața imposibilă nu numai în interiorul, dar și la suprafața globului, demonstra inexistența focului central.

Și astfel, lumea subterană era salvată. Arago plasase deja locuitori în Soare, însă de astă dată n-a mai recidivat, mulțumindu-se cu o concluzie pur fizică. Însă teoria unui Pământ rece a permis persoanelor imaginative să organizeze spațiul subteran într-un mod asemănător cu „lumea noastră“ și să-l populeze cu oameni fie asemănători, fie diferiți.

Scriitorii învață astronomie

A descrie înfățișarea și obiceiurile ființelor umane cosmice sau subterane era un demers care depășea mijloacele limitate ale oamenilor de știință. Aceștia puteau cel mult să riște câteva cuvinte despre marțieni. Chiar fără să fi fost văzuți, locuitorii de pe Marte se făcuseră cunoscuți în mod indirect, prin canalele lor. Se știa că sunt foarte inteligenți și foarte avansați tehnologic. Dar cum arătau? Cum să procedăm când vom întâlni un marțian?

Tratarea acestor probleme a rămas în seama scriitorilor și ilustratorilor. Moda pluralității lumilor a avut un impact considerabil asupra literaturii. Romanul astronomic, adesea ilustrat, a devenit un gen prolific în a doua jumătate a se-

colului al XIX-lea. Modelul, desigur mai vechi, avea să fie perfecționat de Jules Verne și pus în acord cu știința. *De la Pământ la Lună și În jurul Lunii* au apărut în 1865 și 1869; a urmat câțiva ani mai târziu periplul interplanetar al lui *Hector Servadac* (1877). Considerat fără temei de posteritate drept cel mai îndrăzneț dintre vizionarii epocii, Jules Verne practica de bunăvoie moderația, acolo unde contemporanii săi se lăsau repede îmbătați de imaginarul științific și tehnologic. Cea mai bună ilustrare a prudenței sale sunt tocmai expedițiile lui cosmice, în care nu întâlnim nici cea mai mică urmă de extraterestru! Pentru a evita orice contact, călătorii vernieni nu coboară nici pe Lună, nici pe planete. O astfel de metodă îl scandaliza pe Flammarion, care a judecat sever aventura lunară a scriitorului: „E cu totul regretabil – scria el – să întreprinzi o asemenea călătorie, să înfrunți pericole cumplite, și până la urmă să nu aduci nimic nou: înseamnă să-ți pierzi orice încredere în progres.“

Din fericire, alți autori – chiar dacă unii n-au făcut decât să-l imite pe Jules Verne – s-au dedicat trup și suflet locuitorilor de pe planete și au realizat adesea reportaje foarte detaliate. Grație lor, cunoaștem aproape la fel de bine istoria vecinilor cosmici ca propria noastră istorie a secolului al XIX-lea. Dezamăgit de Jules Verne, Flammarion și-a putut lua revanșa citind *Aventurile extraordinare ale unui savant rus* (*Aventures extraordinaires d'un savant russe*), epopee astronomică publicată de Georges Le Faure și Henry de Graffigny în patru volume, apărute între 1889 și 1896. Era un amestec de Jules Verne cu extraterestri: selenieni, mercurieni, venusieni, marțieni...

Alte lucrări sunt mai specializate, fiecare consacrată unei anumite planete. *Auf zwei Planeten* (*Pe două planete*, 1897) a scriitorului german Kurd Lasswitz (1848–1910), *The War of the Worlds* (*Războiul lumilor*, 1897) a lui Herbert George Wells (1866–1944) și *Under the Moons of Mars* (*Sub lunile lui Marte*, 1912), primul roman dintr-o lungă serie datorată

lui Edgar Rice Burroughs (1875–1950), se numără printre operele marțiene cele mai cunoscute. Venus se află în poziția a doua, cu omenirea ei situată de obicei într-un decor luxuriant. Și apoi Luna, gata oricând să rezerve surprize. În *Les Naufragés de l'espace* (*Naufragiați în spațiu*, 1888), André Laurie, pseudonimul lui Paschal Grousset (1845–1909), ne prezintă o Lună pustie, dar pe care călătorii descoperă ruine, semne ale unei civilizații dispărute. „Lumea aceasta, astăzi moartă, a fost locuită, iar locuitorii săi erau arhitecți, ingineri și artiști de mare valoare“. În 1896, Pierre de Sélènes (pseudonim adaptat subiectului) publică *Un monde inconnu. Deux ans sur la Lune* (*O lume necunoscută. Doi ani pe Lună*), roman care așază omenirea selenară în interiorul satelitului, într-o imensă cavernă. Soluție apropiată de cea adoptată de H.G. Wells în celebrul său roman *The First Men in the Moon* (*Primii oameni în Lună*, 1901). În anul următor, 1902, Luna, inclusiv locuitorii săi, și-au făcut un debut remarcabil în cinematografie, grație filmului *Voyage dans la Lune* (*Călătorie pe Lună*) a lui Georges Méliès (1861–1938). Respinși de oamenii de știință, selenienii continuau să se bucure de simpatia publicului și aveau locul lor rezervat în imaginar. Nimic mai firesc decât să te preocupe vecinii! Din când în când, scriitorii se mai interesau și de micul Mercur, și de uriașii Jupiter și Saturn, și tot într-un sens favorabil vieții cosmice; altminteri, cu ce ar fi umplut paginile romanelor¹?

1. În afara scrierilor citate în text, iată – cu titlul lor original – câteva alte romane cosmice care mi-au folosit pentru a defini trăsăturile extraterestrilor și civilizațiilor respective:

Despre Marte: Henri de Parville (1838–1909), *Un habitant de la planète Mars* (1865); Percy Greg (1836–1898), *Across the Zodiac* (1880); Camille Flammarion, *Uranie* (1889) și *Stella* (1897); George Du Maurier (1834–1896), *The Martian* (1897); Garrett Serviss (1851–1929), *Edison's Conquest of Mars* (1898); Arnould Galopin, *Le Docteur Oméga. Aventures fantastiques de trois Français dans la planète Mars* (1906);

Călătoriile spre stele sunt încă rare în secolul al XIX-lea. De ce să mergi atât de departe când sistemul solar îți oferea toate soluțiile imaginabile? Să menționăm *Star ou Psi de Cassiopée* (*Star sau Psi din Casiopeea*), carte publicată în 1854 de un anume Defontenay, care prezintă un sistem foarte diferit de al nostru, alcătuit din patru sori, o singură planetă și patru luni, atât planeta, cât și sateliții săi fiind locuiți de ființe umane. Îl putem însoți și pe Flammarion până la o planetă aflată la șaptezeci și doi de ani lumină, unde vom întâlni cele mai diverse și mai neașteptate forme de viață, printre care specii vegetale inteligente (*Lumen*).

„Pământurile subterane“ se prezentau cam la fel, cu o tipologie apropiată de a planetelor. *Symzonia. A Voyage of Discovery* a apărut în 1820, sub numele lui Adam Seaborn, pseudonim atribuit de unii, însă puțin plauzibil, însuși căpitanului Symmes: este povestea unei expediții care, coborând prin Polul Sud, descoperă un continent locuit, numit Symzonia în onoarea eroului „Pământului gol“. În 1823, scriitorul francez Collin de Plancy (1793–1881) a publicat, sub pseudonimul Jacques Saint-Albin, o *Călătorie spre centrul Pământului* (*Voyage au centre de la Terre*); de data aceasta calea de

H. Gayar, *Sur la planète Mars* și *Les Robinsons de la planète Mars* (1908); Gustave Le Rouge (1867–1938), *Le Prisonnier de la planète Mars* (1908) și *La Guerre des vampires* (1909).

Despre Venus: Achille Eyraud, *Voyage à Vénus* (1865); Charles Guyon, *Voyage dans la planète Vénus* (1888); Garrett Serviss, *A Columbus of Space* (1909).

Despre Lună: *The History of a Voyage to the Moon* (1864), adaptat în franceză de Alexandre Cathelineau, *Voyage à la Lune d'après un manuscrit authentique projeté d'un volcan lunaire* (1865).

Despre Mercur: Jean de La Hire (1877–1956), *La Roue fulgurante* (1908).

Despre Jupiter și Saturn: Wladislas Lach-Szyrma, *Aleriel, or A Voyage to Other Worlds* (1883); John Jacob Astor, *A Journey in Other Worlds* (1894).

acces trece pe la Polul Nord, iar omenirea subterană trăiește pe o planetă fixată chiar în mijlocul globului. *The Narrative of Arthur Gordon Pym* (1838), curiosul roman al lui Edgar Allan Poe (1809–1849), lasă să se bănuiască existența unei lumi interioare. *Voyage au centre de la Terre* (*Călătorie spre centrul Pământului*, 1864), unul dintre cele mai cunoscute romane ale lui Jules Verne, corespunde momentului descoperirii preistoriei; cititorul este invitat să parcurgă un ansamblu preistoric complet, inclusiv ființe umane, așezat într-o imensă cavitate unde se află o mare de dimensiunile Mediteranei. Câțiva ani mai târziu, ființele preistorice se retrag în favoarea unei omeniri supercivilizate, în *The Coming Race* (*Rasa care va veni*, 1871), roman scris de Edward Bulwer-Lytton (1803–1873).

În aproape toate romanele cosmice sau subterane, *călătoria* și *contactul* sunt elementele esențiale. Rareori, „omenirile” celelalte sunt descrise izolat. Rareori, de asemenea, sunt *ei* cei care vin. Pare preferabil să-i vizităm noi, decât să-i primim la noi în casă. Un semn probabil al mentalității occidentale, amestec de spirit de descoperire și expansionism colonial, ca și o anumită teamă de Celălalt, oricum o lipsă de entuziasm față de ideea de a-l accepta în lumea noastră.

Metodele de călătorie prezintă o remarcabilă diversitate. Poți fi lansat într-un obuz, procedeu inaugurat de Jules Verne, sau apelând la o substanță antigravitațională („cavorita” lui Wells). Comete și meteoriți devin uneori vehicule interplanetare. Nu lipsește nici proiectul, conceput de Albert Robida și de André Laurie, de a atrage pur și simplu Luna spre Pământ. Tradiționaliștii încă n-au renunțat la balon, în timp ce nerăbdătorii se gândesc deja cum să dezintegreze corpurile pentru a le proiecta în spațiu și a le realcătuï apoi indiferent unde în univers. Însoțitor fidel al pluralității lumilor, spiritismul își oferă gama de servicii: deplasarea spiritelor și incarnarea lor pe planete.

La capătul călătoriei ne așteaptă extraterestrii. Comparați cu pământenii, se înfățișează în fel și chip: fie asemănători, fie mai mult sau mai puțin diferiți, fie inferiori, fie superiori. Fiecare fază din istoria omului, de la primii săi pași până la dispariție, dar și o mulțime de evoluții paralele, toate își găsesc materializarea pe planete. Sunt privilegiate două mari ansambluri, definind preocupări majore ale epocii: preistoria și viitorul. Cu o anume predilecție pentru cel din urmă, cu alte cuvinte pentru formele de viață și de civilizație mai evoluat decât ale noastre, ilustrând potențiala istorie viitoare a civilizației terestre. Nici brutele nu lipsesc pe planete, dar, la această categorie, Pământul însuși avea multe de oferit, de la rasele inferioare până la criminalul lombrosian. Dimpotrivă, nu mai exista nici o formulă terestră care să poată servi de model unei civilizații occidentale atât de puternice și atât de sigură de valorile ei. Doar planetele rămăneau, pentru a găzdui eventual Oameni diferiți superiori și civilizații superioare. În cazul lui Marte, era evident. Dar chiar o planetă mai tânără, precum Venus, depășită teoretic de Pământ, se ilustra adesea prin realizări mai înalte decât ale pământenilor sau înscriindu-se într-o sinteză de civilizație mai armonioasă. Identificarea posibilităților umane și marcarea etapelor ulterioare ale evoluției omului: iată funcția esențială care revenea „Pământurilor“ diferite.

Cele o mie de fețe ale extraterestrului

Unii sunt ca noi, ca „noi, albi“, se înțelege. Încă o dovadă, dacă mai era nevoie, că rasa albă reprezenta prototipul omenirii, chiar la scară cosmică. Unii sunt chiar mai albi, precum locuitorii Symzoniei, sau mai frumoși decât europenii, demonstrând astfel că rasa e perfectibilă, dar pornind de la un singur și unic model. Ca pe vremea „duelului“ dintre suedezi și georgieni, alegerea rămânea între Nord și Sud.

Priviți-i pe acești meridionali cu tenul bronzat; nu trăiesc pe țărmurile Mediteranei, ci puțin mai departe, pe Venus, unde i-au întâlnit expedițiile relatate de Eyraud și Guyon. Câteva decenii mai târziu, aceiași venusieni devin nordici și blonzi, după descrierea lui Serviss. Le Faure și Graffigny i-au văzut bărboși și chei. Marțienii lui Lasswitz au și ei aerul foarte european. Un caz mai special prezintă selenienii lui Pierre de Sélènes, care nici nu mănâncă, nici nu beau, fiind lipsiți de organe interne, stomac și rinichi, ceea ce nu-i împiedică să semene perfect cu tipul european!

După care, intră în joc metodele clasice de deformare. Se acționează, în primul rând, potrivit unei lungi tradiții, asupra înălțimii Oamenilor diferiți. Luna e locuită, după Cathelineau, de „oameni absolut asemănători cu noi în privința membrelor, chipului și înfățișării, doar că de talie mai mică”. Marțienii blonzi ai lui Percy Greg ai spune că sunt scandinavi, dacă n-ar avea picioarele cam scurte și un torace foarte dezvoltat, necesară adaptare – evoluționismul obligă – pentru a respira convenabil aerul rarefiat al planetei. Tot pe Marte, Galopin descoperă niște pitici nu prea frumoși: înalți de cincizeci de centimetri, cu picioare filiforme și cu capul mare și rotund. Aceeași planetă poate produce și uriași, cum sunt cei descriși de Serviss; fețele acestora exprimă, în buna tradiție a lui Lavater și Lombroso, și chiar amplifică, trăsăturile de caracter ale fiecăruia, rezultatul fiind o colecție de caricaturi monstruoase (dar, cel puțin, nimeni nu-și mai poate ascunde defectele!).

„Caricaturile” sunt frecvente, după o metodă deja verificată: hipertrofie sau atrofie, surplusul sau lipsa unor organe. Selenitul descris de Le Faure și Graffigny poate servi de exemplu: înalt de patru metri, cu un cap enorm susținut de un gât lung și subțire, cu brațe slăbănoage terminate cu palme late, cu pieptul plat și cu picioare subțiri, cu gura fără buze și cu două urechi imense. Nici o trăsătură neomenească, doar un joc cu elementele anatomiei umane.

Mumia marțiană „expusă” de Henri de Parville în 1865 prezintă și ea trăsături deformate, dar în plus și un atribut mai puțin omenesc, o mică trompă: „Picioarele, foarte scurte, n-au putut fi extrase decât foarte deteriorate; capul a ieșit aproape intact; fără păr: piele lucioasă, zbârcită, tăbăcită; forma creierului triunghiulară; o față ciudată, subțire ca lama de cuțit; un fel de trompă în loc de nas, pornind aproape din frunte; gura foarte mică; ...brațe foarte lungi, coborând până dincolo de coapse; cinci degete, dintre care al patrulea mult mai scurt ca celelalte... pielea, calcinată aproape în întregime, trebuie să fi fost de un galben-roșcat.” În sfârșit, unul care nu fusese alb!

Sunt și specii înaripate, fie monstruoase sau parțial animalice, ca oamenii-lilieci, vampiri trăind în arbori, întâlniți de Galopin pe Marte, fie, dimpotrivă, ilustrând perfecționarea capacităților umane. Veche figură a imaginarului, omul zburător e cu atât mai prezent într-o epocă în care începe cucerirea aerului. În așteptarea avionului, se putea apela la oameni zburători. Iată-i pe marțienii descriși de Le Faure și Graffigny, remarcabili prin multe trăsături, dar în primul rând prin adaptarea lor la zbor: „Aveau puțin peste doi metri înălțime; capul rotund se sprijinea pe un gât puternic; ochii, remarcabil de mari, străluceau cu o lumină vie care, cu timpul, devenea obositoare; maxilarele, lipsite de dinți, înaintau în formă de cioc; urechile, scurte și adânci, erau acoperite cu păr, ca și obraji și craniul. Membrele erau lungi și păreau robuste, deși subțiri, și erau legate printr-o membrană, asemănătoare cu a liliecilor; ...membrana aceasta le servea în aceeași măsură de aripi și de parașută. Când stăteau pe loc, membrana ținea loc și de îmbrăcăminte, semănând cu un fel de togă cu care se acopereau, nu fără o anume distincție.”

Amestecul om-animal funcționa din plin. Aripile împrumutate liliecilor erau încă puțin lucru. Priviți soluțiile propuse de naturalistul Pierre Boitard în studiile sale astronomice

(*Études astronomiques*) publicate între 1838 și 1840 (în *Musée des familles*). Avem ocazia să ne întâlnim cu mercurieni asemănători maimuțelor, cu oameni-iepuri de pe Saturn sau cu găște albe cu cap uman pe Uranus.

Cu timpul, metoda aceasta a câștigat în complexitate și rafinament, atingând apogeul în opera lui E.R. Burroughs. Marțienii lui verzi au trei perechi de membre, ochi ieșiți în afară și mobili, antene în loc de urechi, și canini în formă de colți de elefant; pe deasupra, sunt ovipari.

Un exemplu frapant de „subom“, apropiat de animal, este monopedul mercurian descris de La Hire, având „înălțimea unui copil de doisprezece ani, culoarea neagră și lucitoare; torsul rotunjit, susținând, fără gât, un cap de șobolan cu trompă, și susținut la rându-i de un singur picior... Din mijlocul corpului, ieșea un singur braț terminat cu trei gheare enorme și strălucitoare... Deasupra trompei, care se agita furios în toate direcțiile, se deschidea un ochi, de un roșu aprins.“ Și pentru ca nimic să nu lipsească, seducătorul personaj mai e și canibal.

Alți antropoizi, mai clasici, ne introduc în istoria omului. Jules Verne dă tonul. Călătoria sa spre centrul Pământului scoate la iveală, deși într-o manieră rapidă și echivocă, tipică pentru prudența scriitorului, două variante de oameni preistorici: oameni pe deplin formați, fiindcă, la fel ca Boucher de Perthes, nici el nu era evoluționist. Trece un timp, și odată acceptate conexiunile animale ale ființei umane, strămoșul îndepărtat se acoperă cu blană. L-am întâlnit deja pe turbulentul pitecantrop în *Lumea pierdută* a lui Arthur Conan Doyle. Pot fi admirate și pe planete câteva exemplare anticipându-l pe yeti: pe Marte, la Gayar, sau pe Venus, unde Serviss îi pune față în față cu venusienii blonzi de tip european.

Depart de a fi îngrădit imaginarul biologic, știința secolului al XIX-lea nu a făcut decât să-l susțină. Teoria evoluționistă putea servi drept alibi pentru indiferent ce sinteză. Ceea

ce nu mai părea acceptabil în mediul terestru, devenea nu numai posibil, dar aproape obligatoriu pe planete, și în general în mediile *diferite*, acolo unde condițiile cele mai diverse *trebuiau* să conducă la o gamă largă de soluții: uneori identice sau asemănătoare cu cele terestre, alteori diferite sau chiar divergente. Galeria tradițională a Oamenilor diferiți a fost înlocuită, în acord cu știința, printr-o galerie cu mult mai bogată, mai diversificată și mai credibilă care, chiar schimbând înfățișările, reținea arhetipurile: omenirile paralele, omul-animal, omul-zeu (sau supraomul)... Totul se explica ușor prin influența mediului și prin evoluție. Planetele au fost amenajate ca adevărate laboratoare, oferind persoanelor cu imaginație cele mai bune condiții pentru experimentarea rețetelor biologiei moderne.

Nimic nu e mai caracteristic pentru această mitologie științifică decât transformările creierului. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea încep să se înmulțească „capetele mari”. Marțianul lui Wells este alcătuit dintr-un cap imens prelungit prin tentacule. Câțiva ani mai târziu, Wells reia subiectul, deplasându-l pe Lună: elita intelectuală a satelitului nostru are niște capete de mărime impresionantă.

Am fi tentați, la prima vedere, să vedem în aceste creaturi monstruoase entități cu totul diferite de tipul uman. În realitate, e doar o aplicare a tezei evoluționiste. Rezultat al unei îndelungate evoluții, creierul va continua să evolueze. Volumul său va crește, ceea ce va determina și mărimea cutiei craniene. Dezvoltarea inteligenței va reduce efortul fizic, așadar, rolul celorlalte organe. În cele din urmă, omul nu va mai fi decât un cap mare prevăzut cu tentacule, mai apropiat ca înfățișare de o caracatiță decât de omul actual, dar infinit superior acestuia prin inteligență. Iată, așadar, omul de mâine, cu totul asemănător marțianului de azi!

Să mai amintim și câteva soluții biologice extreme: evoluții paralele depășind uneori nivelul uman (foci, păsări sau furnici inteligente...), o viață minerală (Rosny Aîné) sau,

invers, foarte spiritualizată, imaterială și invizibilă. Această ultimă formulă a beneficiat de pasiunea epocii pentru spiritism, dar și de unele descoperiri științifice, precum razele X, care puneau în evidență existența unei realități imperceptibile. De la *Horla* a lui Maupassant la „zânele din Cottingley“ care au ținut afișul în Anglia imediat după primul război mondial, ființele fantomatice au bântuit consecvent imaginarul din „la Belle Époque“.

Supradotații din spațiu

Proiectul biologic a fost completat printr-o gamă întinsă de experiențe psihologice, sociale, politice, morale și tehnologice. Iată, pe scurt, principalele concluzii.

În majoritatea cazurilor, extraterestrul pare mai bine dotat intelectual decât omul „terestru“. Inteligența poate să rămână de tip uman, deși mai perfecționată, sau să atingă stadiul „suprauman“: gândire pură și rece, eliberată de sentimente și pasiuni.

Adesea, inteligența e completată prin calități paranormale. Parapsihologia tocmai își începea cariera și, în mod firesc, vedea în extratereștri un bogat material de studiu. Pe Marte, după Flammarion, materia contează prea puțin, „rafinamentul senzațiilor decide în toate“. Activitatea parapsihologică cea mai obișnuită pe planete este telepatia. Practic orice extraterestru care se respectă trebuie să fie telepat.

Extratereștrii au găsit și soluții sociale și politice demne de interes. În majoritatea cazurilor, par tentați de capitalism, dar un capitalism mult mai reușit ca cel al Occidentului terestru: Venus, la Eyraud, ca și Marte văzut de Greg și mai ales de Lasswitz, pot oferi câteva exemple. Proprietatea e garantată, fără a exclude însă echitatea socială, iar libertatea individuală respectată, fără a stânjeni buna funcționare a instituțiilor; un asemenea sistem dovedește virtuțile ordi-

nii burgheze, asociată cu progresul moral și cu bunăstarea oferite de o societate a abundenței. Condiția umană va deveni tot mai bună, fără schimbarea radicală a cadrului social, ci grație înaltului nivel științific, tehnologic și moral.

Există și soluții totalitare, în care individul e strivit de comunitate sau de mecanismul politic. Marțienii lui Serviss sunt conduși dictatorial de o castă militară. Selenienii lui Wells trăiesc într-o societate unde fiecare membru ocupă un loc bine determinat și imuabil, în funcție de o îngustă specializare biologică și profesională.

În sfârșit, e reprezentat și luminosul comunism. Mai ales pe Marte, „planeta roșie“ cu nume, s-ar zice, predestinat. Scriitorul rus Aleksandr Bogdanov (1873–1928) descrie, într-un roman intitulat *Steaua roșie* (1908), instaurarea regimului comunist la vecinii noștri cosmici. Un model interesant pentru bolșevici, care au preferat totuși maniera violentă mai curând decât consensul social practicat de marțienii lui Bogdanov. Această schimbare de tactică a impus rescrierea istoriei marțiene. Modelul viitorului nu mai era Marte, ci Rusia. În *Aelita* (1922), Alexei Tolstoi (1883–1945) a refăcut, pur și simplu, pe Marte Revoluția din Octombrie. Iată cum, grație comunismului, Pământul trecea în fruntea detașamentului solar.

Departate de a fi fost o simplă fantezie literară, comunismul marțian părea justificat științific. Canalele purtau pecetea unei solidarități, a unui extraordinar efort comun. Chiar părintele canalelor, Schiaparelli, s-a aliniat mitului în broșura intitulată *La Vita sul pianeta Marte* (1895): „Instituirea unui socialism colectiv – afirma el – pare într-adevăr să rezulte dintr-o asemenea comunitate de interese și dintr-o solidaritate universală între cetățeni: adevărat falanster care ar putea fi considerat ca paradis al socialiștilor.“

Între timp, Marte și-a pierdut canalele și a rămas și fără comuniști. Însă, în mod semnificativ, mitul a fost oarecum recuperat de comuniștii pământeni, canalele și, în genere,

imensele lucrări hidraulice devenind o obsesie a sistemului. Măcar sub acest aspect, Rusia lui Stalin aducea puțin cu Marte al lui Lowell...

Până la urmă, planetele ofereau argumente apărătorilor tuturor ideologiilor. Demonstrau la fel de bine posibilitatea unei democrații perfecte sau a unui sistem totalitar perfect, a unei economii capitaliste funcționând de minune sau a unui colectivism nu mai puțin eficient. Aceeași planetă își multiplica înfățișările în funcție de fiecare proiect. Viitorul omenirii pământene părea scris în aștri, dar în care dintre ei?

Epoca era preocupată și de problema raporturilor dintre națiuni și state, raporturi teribil de încurcate și de tensionate pe Pământ. Dar pe planete? Și ei continuau să se războiască? Sau, dimpotrivă, găsiseră deja cheia solidarității?

Se înclina spre soluția din urmă. Războiul, chiar dacă nu dispăruse complet, trebuia să rămână o excepție. Marte, tradiționala planetă a războiului, își mai permitea din când în când asemenea îndeletniciri; astfel, Le Faure și Graffigny se referea la războaie periodice, acceptate și programate în scopul reducerii surplusului demografic. Dar tocmai planeta războiului devine în epocă un simbol al solidarității și al păcii. Canalele permiteau să se imagineze o lume solidară și chiar unificată politic. Lasswitz descrie în detaliu funcționarea federației marțiene; alcătuită din o sută cincizeci și patru de state, cu respectarea identității fiecărei părți componente, părea să propună un model aplicabil și pe Pământ. Alte soluții merg și mai departe: un singur stat, o singură națiune, o singură limbă, pe Marte, pe Venus sau pe Lună. De fapt, în timp ce proiectele sociale sunt contradictorii, se pare că se conturează o cvasiunanimitate cu privire la o viitoare federație sau la un stat mondial. Lumea de mâine va fi capitalistă sau comunistă, dar, mai presus de orice, va fi unificată. Împărțirile naționale și războaiele aparțin preistoriei omenirii. Atmo-

sferei conflictuale caracteristice Pământului, planetele îi opun posibilitatea unei căi diferite.

Integrarea și solidaritatea funcționează din păcate mai puțin bine atunci când intervin raporturi între rase umane diferite. Federațiile planetare par locuite de o singură rasă, modalitate de a ocoli dificultățile sau de a sugera o necesară unificare biologică prealabilă. Când mai multe rase își împart teritoriul, vocația rasistă a planetelor se afirmă nu mai puțin puternic ca cea a Occidentului pământean. Pace și egalitate, desigur, dar între cei de-un fel!

Într-una din lumile imaginate de Defontenay, coexistă două rase foarte diferite. Rasa dominantă, „frumoasă, nobilă și puternică în ambele ei sexe“, seamănă bine cu omul alb european. Rasa subjugată este mică și păroasă. „Numai cea dintâi, specifică scriitorul, aparține speciei umane, puternice și inteligente [...]. A doua categorie a populației nu e altceva decât o specie inferioară, sau, mai bine zis, o populație de animale perfectibile [...]. Aceștia sunt *reploșii*, supuși omului care domnește și comandă, și deveniți servitori ai lui. Rasa umană n-are nici o afinitate cu rasa reploșilor. E față de ea tot așa cum e calul față de măgar, iar încrucișarea lor nu produce decât metiși incapabili de a procrea.“ Poligenism, rasism, dispreț față de Celălalt, ne simțim ca acasă în *Star sau Psi din Casiopeea*.

Cum să te porți, până la urmă, cu asemenea ființe inferioare? Din nefericire pentru albi, distanța care îi separă de negri și chiar de păroșii hominizi primitivi nu e atât de mare în comparație cu prăpastia dintre ei înșiși și oamenii perfecționați din viitor sau... de pe Marte. În *Războiul lumilor* al lui H.G. Wells, rasa marțiană superioară (capetele mari cu tentacule) exploatează un fel de animale domestice, care nu sunt altceva decât o rasă pur și simplu umană. Rasismul se întorcea împotriva promotorilor săi. Stăpân pe Pământ, omul alb risca să se găsească într-o poziție delicată în momentul contactului cu planetele.

Ne-ar fi plăcut să știm mai multe despre viața sexuală a locuitorilor din planete. Din păcate, autorii respectă convențiile burgheze și nu zic mare lucru despre așa ceva, cu atât mai mult cu cât povestirile lor cosmice se adresează adesea adolescenților. S-ar părea că practicile sexuale pământene convin întru totul extratereștrilor, cel puțin celor mai umani dintre ei. Pentru cei mai evoluți problema nici nu se mai pune. Marțienii lui Wells sunt asexuați, iar copiii lor se nasc sub formă de excrescențe pe corpul adulților. Mai pot fi menționate unele povești de dragoste între oameni „terestri” și extratereștri, dar implicând mai ales fete din spațiu de tip perfect uman, ceea ce nu schimbă mare lucru la capitolul „sex”. Interesantă este inițiativa spiritistă, reluată de Flammarion, de a schimba sexul cu prilejul fiecărei reîncarnări. Cel care a fost bărbat pe Pământ devine femeie pe Marte, ceea ce e nu numai excitant, dar și foarte profitabil, fiindcă pe această planetă, dacă îl credem pe Flammarion, sexul feminin e dominant!

Rare sunt referințele la probleme religioase. Unii autori profită de călătoriile cosmice pentru a proiecta cuvântul Bibliei pe planete; sunt însă puțin numeroși. La drept vorbind, creștinismul n-avea nevoie de extratereștri. Aceștia prezentau mai mult interes pentru susținătorii unei sinteze religioase care asocia nemurirea sufletelor cu migrația lor și reîncarnarea pe planete. Cei mai mulți romancieri preferă pur și simplu să evite subiectul. Citindu-i, ai impresia că oamenii din spațiu trăiesc în afara oricărei credințe religioase. În ansamblu, și în ciuda interpretărilor divergente, mitul extratereștrilor participă la fenomenul „decreștinării”, oferind o perspectivă a universului care nu mai e cea a Bibliei; multiplicarea lumilor și a existențelor depășea cu mult mesajul religios tradițional.

Adevărata religie care se afirmă pe planete mizează pe capacitățile nelimitate ale spiritului uman, concretizate în

primul rând prin performanțele științifice și tehnologice. Spațiul planetar seamănă cu o imensă expoziție unde sunt adunate toate invențiile imaginabile, toate producțiile spiritului care asigură astăzi puterea extraterestrilor și care îl vor face pe om, într-o zi, stăpân al lumii. Avem evident de a face cu o amplificare a proiectelor proprii societății occidentale din epocă. Electricitatea e pe primul loc. Pe Venus, după Eyraud, totul funcționează grație electricității, inclusiv cinci luni artificiale care luminează nopțile venusiene incomparabil mai bine decât Luna noastră naturală. Marțienii lui Lasswitz au găsit mijlocul de a dispune de o energie inepuizabilă, producând electricitate prin conversia razelor solare. La Bulwer-Lytton, locuitorii lumii subterane se folosesc de așa-numitul *vril*, sursă inepuizabilă de energie...

O întreagă categorie de invenții privește mijloacele de transport. Occidentul sfârșitului de secol XIX căuta cu îndârjire să învingă distanțele. Se putea într-adevăr inspira de la extraterestri. Mai întâi, cu privire la zbor. Se zboară aproape pretutindeni pe planete, uneori cu aripi individuale, naturale sau artificiale, dar, cel mai adesea, folosindu-se mașini zburătoare care seamănă, cu totul aproximativ, cu avioanele și elicopterele noastre. Le Faure și Graffigny ajung să imagineze, pe Marte, orașe zburătoare! Se călătorește și prin *tuburi-expres*, mijloc foarte frecvent în imaginarul epocii, sau pe autostrăzi mobile mergând cu două sute de kilometri pe oră, la marțienii lui Lasswitz. Va fi așa cândva și pe Pământ. Pentru moment, tot ce se putea era *Ocolul Pământului în optzeci de zile* (1872), modest record imaginat de Jules Verne, dar ilustrând perfect, prin mijloace „realiste“, obsesia „devorării“ spațiului.

Călătoria cosmică este practică de cei mai avansați dintre extraterestri, cum sunt marțienii lui Lasswitz și ai lui Wells. Însă, pentru cu totul alte motive decât cele tehnologice, locuitorii planetelor stau mai mult la ei acasă. Odată

ce nimic nu le lipsește, ce să mai caute pe la alții? Așa că așteaptă să vină pământeni la ei.

Să enumerăm și alte realizări: televiziunea cam peste tot, și chiar o *televiziune retrospectivă* în cazul marțienilor lui Las-switz, capabili să recupereze imagini din trecut! Telescoape extrem de puternice, grație cărora marțienii pot să distingă aglomerațiile noastre urbane, iar selenienii ajung să vadă „Place de l'Étoile“ la Paris! În această privință, ne țineam strâns de ei; proiectul frumos intitulat *Luna la un metru*, lansat în 1892, prevedea construcția, pentru expoziția de la Paris din 1900, a unei lunete excepțional de puternice, prin care aproape am fi putut „atinge“ satelitul! Mai merită menționate alimentația sintetică, manipularea genetică, arme ultraperformante, precum vestitele „raze marțiene“ etc.

Un lucru era sigur. Grație acestor invenții și multor altora, ființa umană avea să devină stăpână pe sine, stăpână a materiei, stăpână a naturii. Priviți-i pe marțieni: pe o planetă lipsită de resurse, ei supraviețuiesc exclusiv prin forța inteligenței și a tehnologiei. Măine vor controla poate întregul sistem solar. Doar dacă rolul acesta nu ne revine nouă, pământenilor într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat.

Locuitorii planetelor depuneau mărturie asupra puterii spiritului uman, reprezentând astfel un simbol esențial pentru o epocă încrezătoare în miracolele științifice și cu ochii ațintiți asupra viitorului.

Negri, galbeni și marțieni asaltează Europa

Epoca nu ignora virtuțile cooperării, nici pe cele ale aculturației. Elita occidentală considera că misiunea sa era de a civiliza globul. Cei mai entuziaști se gândeau deja la un fel de colaborare interplanetară de pe urma căreia până și Occidentul ar avea câte ceva de învățat. Dar spiritul de confruntare se dovedea mai puternic. Lumea trebuia să se pregătească

pentru ziua cea mare a conflictului. Marx îi avertizase pe burghezi: revoluția proletară era aproape. Va fi, cum spunea *Internaționala*, „lupta finală” („la lutte finale”), în urma căreia „lumea se va schimba din temelii” („le monde va changer de base”). Pentru contele Gobineau, pericolul de moarte nu venea dinspre proletari, ci de la rasele inferioare. Metisajul provoca degradarea rasei albe, proces care se va agrava fără încetare, conducând la prăbușirea civilizației albe, singura civilizație cu adevărat.

Război între clase, război între rase, război între națiuni, istoria nu mai era, din perspectiva secolului al XIX-lea, decât un conflict permanent opunând componentele unei omeniri fragmentate. Așa trebuie să fi fost de la bun început. *Războiul focului* (*La Guerre du feu*, 1908), al lui Rosny Aîné, puneă să se lupte între ele rasele preistorice; *Lumea pierdută* a lui Arthur Conan Doyle propunea cititorului scene de masacru de o cruzime insuportabilă, implicând oameni și pitecantropi.

Dintr-o amplă gamă de lupte mai mult sau mai puțin „finale”, să reținem trei invazii: neagră, galbenă și marțiană.

Primele două sunt relatate de căpitanul Danrit, pseudonimul literar al lui Emile Driant (1855–1916), ofițer al armatei franceze. A fost marele specialist al războaielor dintre rase, prezentate într-o formă romanțată, dar potrivit unei analize care se dorea realistă și „prevestitoare”.

1894: apare *Invazia neagră* (*L'Invasion noire*; a doua ediție, 1913). Un sultan care-și pierduse tronul din Istanbul se pune în fruntea unei largi coaliții reunind Africa Neagră și națiunile islamice. Conflictul e global: între rase, civilizații și religii. Scopurile urmărite de agresori sunt „distrugerea Europei, dominația islamică și răzbunarea Africii oprimată”.

Treisprezece milioane de luptători sunt gata să invadeze Europa. Căpitanul Danrit trece trupele în revistă, ocazie de a oferi o imagine globală – nu tocmai măgulitoare – a continentului negru. Inevitabilii Niam-Niam sunt prezenți la apel.

„Multă vreme negrilor cunoscuți sub acest nume li s-a atribuit în Europa o coadă ca a maimuțelor, și mai mulți dintre discipolii lui Darwin n-au ezitat să-i considere ca ființe aflate între om și gorilă.“ Nu e decât o legendă, conformația lor fiind absolut normală, ceea ce nu-i împiedică însă din nefericire să fie canibali, remarcându-se prin „agreabilul obicei de a-și mânca prizonierii de război“. Canibale sunt și multe alte triburi. Islamul n-a reușit decât parțial să înlăture antropofagia. Cei care nu mănâncă oameni, mănâncă orice. Astfel, populația *teda*, „soldații cel mai ușor de hrănit din întreaga armată neagră, fiindcă totul le place. Exploratorul Nachtigal povestește cum au profitat de somnul său pentru a-i mânca ghetete.“ Dar ce să mai spui de „monboustous“, care poartă „mărgelile alcătuite din dinți de om, cu bucăți de gingii încă nedesprinse“? „Reveniseră la obiceiurile lor sălbatice, ungându-se ca pe vremuri cu grăsime umană pentru a căpăta curaj, și un miros respingător se răspândea din rândurile lor.“ Mult mai simpatici – totuși – membrii unui alt trib care „se scuipau în față pentru a-și spune bună ziua“.

Iată Africa de astăzi și, în caz de victorie, Europa de mâine, care nu va avea altă alegere decât între sălbăticia negrilor și fanatismul arabilor. Războiul începe. Comandantul armatei franceze proclamă că „lupta dintre rase la care asistă lumea se va termina cu nimicirea uneia dintre ele“. Cea mai mare parte a Europei este ocupată. Rămân doar două puteri neatinse: Rusia, angajată la răndu-i în Orient împotriva „invaziei galbene“, și Franța. Îi revine celei din urmă onoarea de a salva Europa și civilizația albă. Invadatorul e oprit la doi pași de Paris, grație unei invenții de ultimă oră: un gaz otrăvitor extrem de eficient. În ciuda mijloacelor de prevedere, aproape o sută cincizeci de mii de parizieni vor plăti cu viața utilizarea noii arme. Ceilalți sunt însă pur și simplu exterminați: trei milioane de cadavre și nici un supraviețuitor. Nu mai rămâne decât să fie stropiți cu benzină și să li se dea foc: o mare de flăcări de peste o mie de kilometri pătrați.

Războiul este câștigat de albi. Africa revine în stăpânirea europenilor. Nici negrii nu ies complet în pierdere, fiindcă francezii promet să-și administreze mai corect coloniile!

Iată într-adevăr o lucrare impresionantă: cu douăzeci de ani înaintea primului război mondial se prefigurează deja un război total. Utilizarea gazelor de luptă anunță o istorie care va deveni din păcate adevărată, deși la o scară mult mai modestă. Ceea ce frapează este însă disprețul față de Celălalt, prețul derizoriu acordat existenței lui. Genocidul e acceptat ca o fatalitate, ca răul cel mai mic în condițiile date. Iată-ne în pragul secolului al XX-lea!

1905–1906: urmează *Invazia galbenă* (*L'Invasion jaune*; nouă ediție, 1909). De data aceasta, povestea e încă și mai dramatică, și în orice caz mai plauzibilă. Nu prea se credea, de fapt, într-o invazie neagră, rolul cărții precedente fiind acela de a sublinia printr-o ficțiune prăpastia dintre civilizație și sălbăticie, și implicit de a justifica dominația europeană. Însă invazia galbenă era mai mult decât o simplă ipoteză: stârnea cu adevărat frica; părea chiar pe cale de a începe.

Spre 1900, pericolul galben devenise o temă curentă și chiar obsedantă. China, umilită, dar nu întru totul supusă, avea să demonstreze cu ocazia răscoalei și războiului „boxerilor” că era capabilă să se repună pe picioare și să se răzbune. Japonia devenise deja o putere regională și se apropia de statutul de putere mondială. În 1904–1905 s-a petrecut ceva de necrezut. Armata și flota rusească au fost zdrobite de japonezi. Pentru prima dată o țară asiatică se impunea în fața unei mari puteri europene. Ce se va întâmpla în ziua când China, acest imens rezervor uman, și Japonia vor merge împreună împotriva Occidentului? Se va întâmpla poate ceea ce se putea citi într-un articol publicat la 15 februarie 1905 de răspândita revistă franceză *Je sais tout*, exact sub titlul „Pericolul galben” („Le péril jaune”). Cititorul asistă, având sub ochi și ilustrații convingătoare, la intrarea triumfală în

Paris a celor doi împărați ai Chinei și Japoniei, la picioarele cărora se află, înlănțuiți, împărații Germaniei și Rusiei!

Cartea căpitanului Danrit prezintă detaliat istoria acestei cuceriri. Coaliția chino-japoneză găsește în fața ei state europene nepregătite și lipsite de solidaritate. Singurul conștient de pericolul galben este împăratul Wilhelm al II-lea al Germaniei, promotor în 1900 al coaliției împotriva „boxerilor” și autor, în calitate de pictor, al unui vast tablou alegoric reprezentând conflictul dintre civilizația europeană și asiaticul Buddha. Bătălia e pierdută, iar Kaiserul cade pe câmpul de luptă. Europa este ocupată în întregime, inclusiv Franța, incapabilă să reediteze împotriva galbenilor victoria obținută cu zece ani înainte în fața invadatorilor negri și musulmani.

Și ce va mai urma? Ne-o spune Charles Richet (1850–1935), viitor laureat al premiului Nobel pentru medicină, într-un text din 1904: „Pagodele, caricaturile și limbile monosilabice vor înlocui splendida noastră civilizație ariană, și asta va fi începutul reîntoarcerii la animalitate.”

1897: vin marțienii! Specialiștii domeniului sunt Kurd Lasswitz și H.G. Wells. Cel dintâi prezintă, în *Auf zwei Planeten*, o întâlnire care promite inițial să fie pașnică și chiar avantajoasă. Marțienii săi sunt oameni ca și noi, de tip occidental, așadar, mai puțin diferiți decât chinezii sau negrii. Sunt chiar mai buni decât noi, mai frumoși, mai inteligenți, mai raționali, mai bine dotați tehnologic. În plus, sunt animați de cele mai bune intenții. Și totuși ceva nu merge. E o lipsă de comunicare între civilizații de același tip dar foarte diferite prin gradul lor de evoluție. Marțienii, foarte siguri de dreptatea lor, încearcă să-i convingă pe pământeni și, nereușind, sfârșesc prin a instaura un protectorat asupra lor. Pământenii se revoltă și izbucnește războiul. Din ferire, înțelepți și lipsiți de agresivitate, marțienii înțeleg situația și se întorc pe planeta lor. Totul se termină, așadar, cu bine, dar problema rămâne și e gravă: aceea a incompatibilității între civilizații.

În același an, o altă expediție, mult mai periculoasă, invadează Pământul. Sunt marțienii lui Wells, monștri cu judecată rece. Și vampiri, pe deasupra, hrănindu-se cu sângele animalelor lor domestice, care sunt ființe umane aidoma nouă. Urmăresc să-și părăsească planeta muribundă pentru a se instala pe o planetă vie, unde hrana nu le va lipsi. Soarta omului, inclusiv a occidentalului alb, este de a cădea într-o stare de sclavie încă mai rea decât cea practică pe seama negrilor. Occidentul riscă să fie nimicit prin aceeași logică a disprețului și a dominației care i-a asigurat stăpânirea planetei. În cele din urmă, marțienii vor pieri din pricina bacteriilor terestre față de care organismul lor nu se poate apăra. Occidentul este salvat, dar pentru cât timp? Măine, asaltul va reîncepe... Agresorul va avea poate alt chip, însă miza va fi aceeași.

Negrii, galbenii și marțienii sunt absolut interșanjabili. Cu toții simbolizează primejdia. Un complex de *cetate asediată* se instalează în Occident. „La Belle Époque“ sfârșește în neliniște: se adună crizele interne și amenințările din afară. Subminat de mii de pericole reale sau imagine, Occidentul devine mai puțin sigur de sine și începe să se teamă. Secolul al XX-lea urmează secolului al XIX-lea...

Supraomeni sau morloci?

În ciuda acordurilor pesimiste care răsună, și cu deosebire spre sfârșitul epocii, secolul al XIX-lea, privit în ansamblu, a fost mai curând o epocă optimistă.

Conceptele sale cheie, Evoluția și Progresul, îndemneau la o interpretare pozitivă a viitorului. Omul occidental și omul, pur și simplu, aveau să continue un mers ascendent, distanțându-se tot mai mult de maimuța originară.

În dialogurile sale filozofice (*Dialogues philosophiques*), redactate în 1871, Ernest Renan își imagina omul viitorului în următorii termeni: „O aplicare pe scară largă a descoperirilor

fiziologiei și a principiului selecției ar putea conduce spre crearea unei rase superioare, având dreptul de a stăpâni nu numai prin știința sa, ci și prin însăși superioritatea sângelui, creierului și nervilor săi [...]. Natura a făcut până acum ce a putut [...]. Îi revine științei misiunea de a continua opera lăsată de natură... După cum umanitatea a ieșit din animalitate, tot astfel divinitatea va ieși din umanitate.“

Remarcabile cuvinte, pline de promisiuni, dar pline și de pericole, de care o epocă îmbătută de știință era mai puțin conștientă. Schimbarea de metodă merită luată în seamă. Nu mai e evoluția naturală chemată să-l facă pe omul de mâine, ci omul însuși, prin forța științei sale, își va orienta perfecționarea biologică și intelectuală, asigurând nașterea propriului său succesor: supraomul.

Câțiva ani mai târziu, Francis Galton (1822–1911) publica *Natural Inheritance* (1889), carte care (împreună cu alte lucrări ale autorului) pune bazele eugeniei. Intuițiile lui Renan păreau că prind viață. Eugenia se prezenta ca știința ameliorării speciei umane, prin metode vizând mai ales controlul reproducției. Un mijloc susceptibil de a-i elimina pe cei nereușiți din punct de vedere biologic și de a produce, dacă nu supraomul, cel puțin un om mai bine adaptat și mai performant.

Dacă fabricarea unei noi biologii umane risca să ceară ceva timp, mentalitățile și comportamentul s-ar fi putut schimba mai repede. Se află aici originea „omului nou“, mit care avea să marcheze puternic secolul următor. Revoluționarii ruși, pătrunși de mesianism și de o sete nestinsă de perfecțiune, au dat tonul în această privință. N.G. Cernîșevski (1828–1889) schița portretul omului nou, făuritor al unei noi istorii, într-un roman nu tocmai captivant, dar foarte influent în plan ideologic: *Ce-i de făcut?*, publicat în 1863. Eroul său nu are alt zeu decât istoria; a lăsat cu mult în urmă slăbiciunile „omului vechi“. A fost cartea de căpătâi a lui Lenin.

Odată ce evoluția acționa fără încetare, cum avea să arate omul într-un viitor îndepărtat? Asupra acestui subiect, Flammarion a realizat o anchetă aprofundată, într-o carte publicată în 1894 sub titlul *Sfârșitul lumii* (*La Fin du monde*). Un sfârșit al lumii care va veni peste vreo zece milioane de ani, lăsând, așadar, omenirii destul timp pentru a se dezvolta până la capăt. Peste cinci secole vor domni deja pe Pământ o mentalitate rațională și o civilizație tehnologică și pașnică. Peste patru mii de ani, biologia și înfățișarea omului vor cunoaște primele modificări esențiale: sistemul nervos va deveni mai complex, capul mai mare, cu o ușoară rămânere în urmă pentru femei, fiindcă „creierul feminin a fost tot timpul puțin mai strâmt decât cel masculin și a continuat mereu să gândească puțin altfel“. Totodată, „corpul se micșorase; nu se mai întâlneau uriași“. Peste aproape zece mii de ani, rasele actuale nu vor mai exista, toți oamenii alcătuind o singură rasă, albă și destul de mică, având trăsături amestecate anglo-saxone și chinezești. În sfârșit, peste vreo douăzeci de mii de ani, „specia umană va înceta să mai semene cu maimuțele“. Aveau să dispară și „bestialele fălci primitive“. Bărbații vor fi extrem de inteligenți, iar femeile extrem de frumoase. Se vor dezvolta două noi simțuri: simțul electric și simțul psihic. Toți oamenii vor fi, evident, telepați. Nici o dificultate nu va mai sta în calea comunicării cu Ceilalți, omeniri planetare sau „ființe invizibile, lipsite de corp material, care se află printre noi“. Bolile vor fi complet învinse, speranța de viață atingând și chiar depășind o sută cincizeci de ani. Nu vor mai exista decât o singură omenire, o singură limbă, un singur guvern, o singură religie: se înțelege, „filozofia astronomică“, așa cum o gândise Flammarion în timpurile „preistorice“. Natura va fi controlată și disciplinată, un fel de „grădină planetară“ îngrijită științific, din care speciile sălbatice dispăruseră cu totul. În sfârșit, gata și cu căsătoria legală, jocurile amorului rămânând libere și atingând rafinamente pe care astăzi nici nu ni le putem închipui.

Că ne place sau nu, este evident o istorie optimistă. Dar celălalt mare specialist al viitorului îndepărtat, H.G. Wells, vedea lucrurile cu totul altfel. Generația sa respira deja un aer de sfârșit de secol. Scriitorul n-a făcut decât să proiecteze spre viitor motivele de neliniște care frământau Occidentul, propunând cititorilor două modele de evoluție, dintre care nici unul nu strălucea prin optimism.

Primul, îl știm deja. L-am întâlnit când cu invazia marțienilor, și am precizat atunci strânsa legătură dintre marțianul de astăzi și omul de mâine. Câțiva ani înainte de *Războiul lumilor*, în 1893, Wells a publicat un eseu intitulat *The Man of the Year Million (Omul anului un milion)*. El constata deja tendința spre diminuarea părții propriu-zis animale a corpului uman: pierderea dinților și părului, micșorarea mâinilor, picioarelor și maxilarelor... Evoluția aceasta va continua până în ziua când nu va mai rămâne din om decât un cap mare prevăzut cu mâini subțiri în formă de tentacule. Omul anului un milion va avea o inteligență puternică, dar va fi lipsit de orice urmă de emoție umană. Vom deveni supraomeni sacrificându-ne complet umanitatea.

Însă o altă evoluție, și mai neliniștitoare, era în curs: împărțirea omenirii, a societății occidentale înseși, între elită și proletariat. Deosebiri de ordin intelectual și chiar fizic deveniseră deja destul de pronunțate și, potrivit legilor evoluției, nu puteau decât să se amplifice. Medii sociale diferite vor sfârși prin a produce ființe diferite. Iată-i, așadar, pe *eloi* și pe *morloci*, locuitorii Pământului în anul 802 701 (*The Time Machine – Mașina timpului*, 1895). Cei dintâi, descinzând din elita burgheză, sunt fragili și imbecili, incapabili de a gândi și de a se apăra; ceilalți, moștenitori ai proletarilor, sunt pitici monstruoși, vicleni și cruzi, care trăiesc în locuințe subterane, acolo unde strămoșii lor au fost cândva obligați să coboare; se hrănesc cu carnea eloilor!

Poate că o soluție mai bună decât aceste două variante ar fi fost, pur și simplu, dispariția omenirii. Tot Wells a pus

problema în eseul său *The Extinction of Man* (*Disparația omului*, 1894). După el, apogeul unei specii este în genere urmat de o prăbușire rapidă. Ar fi instructiv să privim în jurul nostru pentru a-l descoperi pe eventualul succesor. Furnicile, poate, ființe sociabile, disciplinate, perseverente, ar avea ceva șanse. În *The Empire of Ants* (*Imperiul furnicilor*, 1905), Wells le arăta pe punctul de a porni la asaltul globului.

Se revine astfel la înfruntarea, la lupta dintre specii. Deja în 1870, în cartea sa *La Création* (*Creația*), Edgar Quinet trăgea următoarele concluzii din evoluționismul darwinian: „Trebuie să ne obișnuim de pe acum cu gândul că omul se va duce, cum s-au dus amoniții și trestiiile primitive, și că alte vieți, mai complete și probabil mai reușite decât a sa, vor înflori în locul lui [...]. Să fie oare posibil ca o ființă superioară omului să apară într-o zi, pentru a-l subjuga, așa cum omul stăpânește astăzi animalele? Ființa aceasta superioară va alunga specia umană în păduri sau pe insule, tot așa cum alungăm noi acum bizonul sau capra sălbatică?”

Da, ar fi posibil. După cum e posibil ca omul să ajungă să se perfecționeze până la limite de neimaginat. Evoluționismul a multiplicat ipotezele, lăsând toate căile deschise.

Triumful imaginarului

Reconstrucția omului: de la proiect la tragedie

De la un război mondial la celălalt, ura a cuprins Europa. Fisurile – naționale și sociale – se înmulțiseră și se accentuaseră deja în secolul al XIX-lea. Primul Război Mondial și răsturnările ideologice, sociale și politice, care au urmat, au exacerbat imaginarul diferențelor. Până atunci, suboamenii evoluau de preferință în decor exotic și mai ales african, după cum supraoamenii populau planetele sau viitorul îndepărtat al Pământului. După ce rețeta fusese aplicată atâtea vreme asupra altora, venise vremea să fie încercată și în propria locuință. Figurile alterității radicale au invadat bătrânul continent. „Celălalt“ a devenit dușmanul care trebuia zdrobit. Nu i-a folosit la nimic faptul că împărțea aceeași casă: era cu atât mai periculos cu cât acționa din interior. Sub masca lui se ascundea un suflet diferit. În ciuda aparențelor, era la fel de departe de „omul normal“ ca sălbăticiii sau extraterestrii. Nici un scrupul de ordin moral nu se cădea să se opună eliminării lui.

O igienă biologică, socială și morală părea absolut necesară unei societăți angajate pe calea viitorului. Ea se traducea prin neutralizarea Celuilalt, în paralel cu perfecționarea omului „sănătos“. Eugenia a ajuns la apogeu. *Selecția umană* (*La Sélection humaine*) este titlul unei cărți publicate de Charles Richet în 1919. Savantul francez preconiza nici mai mult, nici mai puțin decât „regenerarea națiunilor și a oamenilor“. S-ar putea crea „la capătul a cinci sute de ani o

rasă umană admirabilă. Tot oameni ar fi, dar oameni frumoși și viguroși, și cu o inteligență extraordinară“. Printre metodele recomandate, trebuia mai ales „să se evite orice amestec al raselor umane superioare cu rasele umane inferioare“, mai precis al albilor cu negrii și cu galbenii, și să se procedeze totodată la eliminarea „anormalilor“, cărora, oricum, urma să li se interzică dreptul de a se căsători.

Argumentele au fost reluate de Alexis Carrel (1873–1944), laureat al premiului Nobel pentru medicină, care în cartea sa devenită un bestseller, *L'Homme, cet inconnu* (*Omul, acest necunoscut*, 1936), acorda un loc semnificativ reconstrucției ființei umane. La fel ca în schema lui Richet, cei slabi trebuiau să dispară, iar cei puternici să devină și mai puternici: „Nu e decât un mijloc pentru a împiedica predominarea dezastruoasă a celor slabi. Este acela de a-i dezvoltă pe cei puternici. A devenit evidentă inutilitatea eforturilor depuse pentru a-i ameliora pe indivizii de proastă calitate. Merită incomparabil mai mult să-i fortificăm pe cei care sunt de bună calitate [...]. Trebuie abandonată ideea periculoasă de a-i îngrădi pe cei puternici, de a-i îngriji pe cei slabi, și de a face astfel să se înmulțească mediocrii. Trebuie să căutăm, printre copii, pe cei care posedă un potențial înalt, și să-i dezvoltăm cât mai complet posibil [...]. Pentru perpetuarea unei elite, eugenismul este indispensabil [...]. Societatea modernă trebuie să amelioreze rasa umană, prin toate mijloacele posibile.“ Pentru a-i elimina pe indezirabili, doctorul Carrel nu ezita să recomande camera de gazare. Trebuia, cu orice preț, „să se pună ordine în societatea modernă, având ca model individul sănătos“.

Miza era, așadar, o specie umană sănătoasă și puternică, eliberată pentru totdeauna de orice fel de rebuturi. E calea pe care s-au angajat totalitarismele.

Omul nou al naziștilor actualiza de fapt un foarte mitologic „om vechi“ germanic. A fost o vreme, în epoca glacia-ră, când Europa septentrională, supusă unui climat extrem

de aspru, nu permitea decât supraviețuirea celor puternici. S-a născut astfel o rasă minunată: rasa nordică (sau arienii, ziși și indo-europeni sau indo-germani, „deplasați“, în serviciu ideologic, din Asia Centrală, unde fuseseră plasați mai întâi, în nordul Europei). Iată-i în sfârșit identificați pe stăpânii istoriei, pe cei care au mers în fruntea omenirii. Proiectul nazist prevedea pur și simplu „curățirea“ descendenților lor de elementele impure rezultate din amestecurile etnice. Omul viitorului, asemenea germanului „ideal“, trebuia să fie blond, înalt și dolicocefal!

Dimpotrivă, omul nou imaginat de experiența comunistă ignora complet ereditatea în beneficiul unei filozofii transformiste. Metodologia părea simplă și eficientă. Munca, mai întâi: munca, potrivit lui Engels, transformase maimuța în om; tot munca avea să transforme omul în „om nou“. De asemenea, o nouă pedagogie, antiindividualistă, cu accent exclusiv pe colectivitate. Și, în paralel, un voluntarism biologic pentru care nu mai exista cuvântul imposibil (deja Miciurin și Lîsenko dăduseră tonul, modificând după voie soiurile de plante). Societatea nouă va crea astfel un om diferit, atât în sens mental (imaginativ și dinamic, dar lipsit de egoism, devotat comunității), cât și biologic (mai puternic, mai rezistent). Profesorul Bogomoleț promitea omului comunist o speranță de viață de până la 150 de ani, rezultată în egală măsură din noile condiții sociale (înlăturarea exploatării omului de către om) și din injectarea unui ser care-i poartă numele.

Ambele versiuni – nazistă și comunistă – privilegiau o puternică încadrare socială a individului. În ciuda promisiunilor și aparențelor, departe de a se comporta ca un supraom, omul nou nu era până la urmă decât o rotiță într-un mecanism uriaș, membru neînsemnat al unei colonii umane.

Nu ajungea însă să fie pus în evidență omul nou. Simultan, trebuia devalorizat presupusul său adversar, chiar până la deumanizare. Pentru naziști, tot ce se îndepărta de norma nor-

dică devenea diferit, dar diferit prin excelență, opus punct cu punct modelului arian, a fost proclamat *evreul*; se „încununa” astfel, în termeni biologici și ideologici moderni, o lungă istorie de deformare imaginară a unei comunități, începută, după cum am văzut, în Europa medievală. La rândul lor, comuniștii și-au găsit ținta în *dușmanul de clasă*. „Ceilalți” au fost împovărați cu toate viciile și chiar – pentru a deveni cu totul diferiți – au căpătat trăsături fizice respingătoare. În reprezentările antisemite, evreul avea un profil caracteristic și înfățișa semne de degenerare. Dușmanii de clasă, capitalistul sau chiaburul, apăreau în caricatura sovietică cu deformări animalice, apropiindu-i, la alegere, de porc sau de caracatiță.

Capacitatea perversă a imaginarului – a unui imaginar foarte ideologizat – de a transforma un semen într-o ființă cu totul diferită, menită marginalizării sau exterminării, s-a verificat astfel într-o manieră tragică. Proiectul refacerii omului s-a înecat într-o baie de sânge.

Marte a murit, trăiască marțienii!

Mai era nevoie de marțieni, atunci când Pământul producea – și în ce ritm! – Oameni diferiți? Planetele erau oricum în pierdere de viteză, cel puțin planetele astronomilor, fiindcă planetele scriitorilor și ale utopiștilor se aflau puțin în întârziere față de ora științifică.

Pe la 1900, savanții și scriitorii vorbeau cam aceeași limbă. Locuirea planetelor părea o posibilitate științifică. Deja nu mai era. Partizanii vieții pe planete dădeau o ultimă luptă, fără mare speranță. După ce vânașe canale pe Marte, W.H. Pickering căuta urme de vegetație lunară. Dar singura speranță autentică rămânea tot Marte, însă un Marte revăzut la cote mai modeste. Apărătorii canalelor pierduseră partida. Cu excepția câtorva epigoni entuziaști ai lui Lowell, nici un astronom demn

de acest nume nu s-ar mai fi compromis în acest fel. Și totuși, viața pe Marte era atât de puternic înrădăcinată, încât a mai supraviețuit, deși diminuată, încă vreo câteva decenii. Astronomul francez E.M. Antoniadi (1870–1944), specialist al acestei probleme și autor al unei ample monografii: *La Planète Mars* (*Planeta Marte*, 1930), constata dispariția canalelor, dar se pronunța în favoarea existenței unor manifestări biologice, inclusiv, eventual, animale și poate chiar ființe umane. Nu aceeași era părerea compatriotului său, abatele Théophile Moreux (1867–1954), unul dintre marile nume ale popularizării astronomiei. În *La Vie sur Mars* (*Viața pe Marte*), publicată în 1924, el schița un portret al planetei roșii mai aproape de înfățișarea Lunii decât a Pământului; ca manifestări de viață nu admitea nimic peste nivelul plantelor inferioare.

Marea „curățenie“ a culminat în 1940 cu cartea astronomului britanic Harold Spencer Jones, *Life on Other Worlds* (*Viața în alte lumi*; nouă ediție în 1951). De data asta, sentința era nemiloasă: condițiile fizice ale planetelor se arătau „cu totul defavorabile vieții“. Venus, universul cald și umed imaginat cu câteva decenii înainte, devenea un deșert arid, lipsit de cea mai mică picătură de apă. Pentru Marte, încă se mai făcea o ușoară concesie; s-ar fi putut admite, pe urmele abatelui Moreux, „mușchi uscați“ și „licheni“. Cu cât era mai generos vulgarizatorul științific francez Pierre Rousseau care, în 1941 (*Mars terre mystérieuse – Marte, pământ misterios*), accepta, în plus față de vegetație, insecte, broaște și melci! Adio, pe vecie, marțienilor, ceea ce însemna un adio definitiv adresat Omului diferit în întreg sistemul solar.

Doar dacă nu s-ar găsi o soluție. Întotdeauna se găsește. De pildă, se putea miza pe o viață altfel alcătuită, construită din alte elemente și pe alte principii. Se putea de altfel ignora opinia oamenilor de știință, organizându-se rezistența între zidurile imaginarului literar. Sunt anii când E.R. Burroughs multiplică romanele seriei marțiene, populate de o bogată

galerie de ființe umane diferite (roșii, galbeni, negri, sălbatici, canibali, oameni-animale, oameni-plante...). Dar tot atunci unii scriitori încearcă să depășească dificultățile de ordin științific, imaginând vieți structural diferite: ființe imateriale sau minerale însuflețite la Rosny Aîné (*Les Navigateurs de l'infini – Navigatorii infinitului*, 1925), organisme colective sub formă de „nori“ la Olaf Stapledon etc. În ciuda tuturor argumentelor adverse, formele de viață superioare încă nu abandonaseră planetele în imaginarul interbelic.

Spre deosebire de extraterestri, „intraterestrii“ nu beneficiaseră nicicând de favorurile științei. Centrul Pământului aparținea ficțiunii pure, ilustrată în epocă prin același E.R. Burroughs, cu ciclul său intitulat *Pellucidar*, în care evoluau, sub razele unui soare central, oameni preistorici și înfricoșătoare reptile. În versiune sovietică, *Plutonia* lui V.A. Obrucev (1924) relua calea lui Symmes prin nordul Siberiei pentru a descoperi o lume subpământeană populată cu oameni preistorici (interesant de pus față în față cele două versiuni: la american, exotism, aventură, individualism; la rus, o lecție marxistă de antropologie și preistorie). Nu lipseau nici originalii care continuau să ia lucrurile în serios. Cu cartea sa *A Journey to the Earth's Interior (O călătorie spre interiorul Pământului)*, apărută în 1913 și, în ediție adăugită, în 1920, Marshall B. Gardner a devenit un fel de Lowell al centrului Terrei. Potrivit cercetărilor sale, ținutul era locuit de o rasă foarte asemănătoare cu „galbenii“ noștri. Eschimoșii și chinezii ar fi venit din centrul Pământului!

Fantezii, s-ar zice, dar fantezii care pot căpăta uneori o anume consistență. Mai bine de un milion de oameni au luat în serios faimoasa emisiune radiofonică a lui Orson Welles, difuzată la 30 octombrie 1938, care nu era altceva decât o adaptare a romanului marțian al lui H.G. Wells. S-au găsit unii care să creadă că începuse de-adevărat invazia marțienilor. Incidentul pune în evidență două reguli esențiale ale imaginarului

alterităților și ale imaginarului în general: alunecarea temelor de la un registru la altul, în acest caz dinspre fantezia literară spre o „trăire mitică“, și amalgamul dintre diversele materializări ale aceluiași model mental. În cazul menționat se exprima un sentiment de nesiguranță: în 1938, războiul bătea deja la ușă. Germani, japonezi sau marțieni: culoarea, limba, așezarea geografică sau cosmică contau prea puțin față de faptul fundamental al amenințării în sine.

Psihoza declanșată de Orson Welles dovedea că extraterestrii erau așteptați. Ieșiseră din paginile romanelor și se preșteau să ne viziteze.

***O cotitură ideologică: sfârșitul raselor,
și o deziluzie științifică: sfârșitul planetelor***

Odată trecuți de mijlocul secolului, climatul mental se schimbă. Justificările tradiționale ale Omului diferit au sărit în aer. El beneficiase, laolaltă, de concepțiile rasiste, de un Pământ neexplorat până la capăt și de un sistem planetar deschis vieții. Și iată rasismul pus la stâlpul infamiei, mediul terestru puțin susceptibil de a mai rezerva surprize, și viața pe planete complet anihilată. Cumplită sfidare, căreia Omul diferit se cădea să-i dea un răspuns pe măsură.

Jocul raselor a continuat imperturbabil de-a lungul primei jumătăți a secolului. Mitologia rasială a naziștilor n-a făcut decât să-l exacerbeze (însă și în Statele Unite, discriminarea fățișă a populației de culoare s-a prelungit până după 1960). După înfrângerea Reichului și după toate crimele comise, devenea mai complicat, dacă nu de-a dreptul indecent, să mai fabrici un Om diferit pornit de la o rasă considerată superioară sau inferioară. Fără să vrea, naziștii au fost principalii gropari ai rasismului. Se întâmplă ca istoria să fie ironică. În același sens au lucrat colonialismul și segregarea rasială. Excesul nu putea să nu genereze o reacție. Imperiile albe

au antrenat în prăbușirea lor un întreg edificiu de prejudecăți. Occidentul inventase și multiplicase rasele și chiar speciile umane diferite; și tot Occidentul a decis că jocul s-a sfârșit. S-a aflat cu această ocazie un lucru nou: faptul că oamenii sunt pur și simplu oameni.

Rasele par pe cale de dispariție, cel puțin în sensul deplin al conceptului. Sunt invocate într-o formă atenuată, dedramatizată. Uneori însă sunt negate cu desăvârșire. „Progresele geneticii conduc astăzi la respingerea oricărei tentative de clasificare rasială“, se poate citi în edițiile recente ale micului *Larousse*. Iată o lungă evoluție față de primele ediții ale aceluiași dicționar. „Pentru etnologia modernă, conceptul biologic de rasă nu e utilizabil“, afirmă *Encyclopaedia Universalis*. Este o falsă problemă generată exclusiv de „dezvoltarea istorică proprie Occidentului, care a căutat să domine toate popoarele de pe Pământ“. Genetica lămurește lucrurile până la capăt: cum să împarți omenirea pe categorii pornind de la „variabilitatea câtorva gene printre zecile de mii câte numără cromozomii umani“?

Nimic nu ilustrează mai bine această adevărată revoluție mentală decât reinventarea antropologiei. Ieri, antropologul măsura craniile; astăzi, se adresează culturilor. Antropologia culturală a ajuns să marginalizeze antropologia fizică. Claude Lévi-Strauss a triumfat asupra lui Lombroso. Se poate redacta un întreg tratat de antropologie fără să se scrie o singură dată cuvântul „rasă“. Tinde să se impună sensul strict cultural al alterității, și în același timp ierarhiile se estompează, dispar. Pentru antropologul de astăzi, problema e să înțeleagă, nu să distribuie premii. Cândva, s-a procedat la „colorarea“ Celorlalți; astfel, omul din Extremul Orient a devenit galben, iar amerindianul, roșu. Exacerbarea culorii reprezenta prin ea însăși un întreg program. „Decolorarea“ omenirii corespunde în mod evident unui nou context ideologic și evoluțiilor politice din lumea contemporană, o lume din ce în

ce mai mică și din ce în ce mai solidară, cel puțin de nevoie dacă nu prin vocație.

Și nu e vorba numai de rase. Omogenizarea tinde să se impună peste tot. Femeia e integrată în cetate; latura ei „sălbatică“ pare cu totul uitată. Minoritățile sexuale încep să fie tolerate, chiar acceptate. Infirmitățile și handicapările nu mai sunt marginalizate. Procesul acesta este exact opusul jocului tradițional al alterităților. Pe vremuri, orice diferență, cât de mică, risca să fie exacerbată. Astăzi, orice fel de alteritate, chiar reală, trece printr-un proces de atenuare.

Cine ar mai îndrăzni astăzi să fabrice omeniri diferite din ființele umane de pe planeta noastră? Însă, din motive specifice, nici celelalte planete nu prea mai sunt disponibile. Pe la 1950, marțienii oamenilor de știință erau deja morți, dar marțienii scriitorilor și cineaștilor se dovedeau încă în formă. *Cronicile marțiene* (*Martian Chronicles*) ale lui Ray Bradbury au apărut între 1946 și 1950; ele înfățișau o societate marțiană frumoasă și armonioasă, în contrast cu brutalitatea „civilizației“ terestre. În schimb, 1953 a fost anul invaziei marțiene, cel puțin la cinema, cu două filme consacrate acestui subiect: un *Război al lumilor* inspirat de Wells și *Invadarea lui Marte*. Spre 1960, marțienii s-au pus la ora „hippie“, sau poate hippie la ora marțiană; romanul lui Robert Heinlein, *Stranger in a Strange Land* (*Străin într-o țară străină*), propunea un Marte liber de orice constrângere morală, un excelent exemplu pentru tineretul pământean.

Și apoi, sondele spațiale Viking 1 și Viking 2 au coborât, în 1976, pe solul planetei roșii și au transmis pe Pământ imagini și informații științifice. Din păcate, întâlnirea, atât de des visată, cu Marte și cu marțienii, a fost cam dezamăgitoare. Nici un marțian la orizont. Nici măcar vreun mic monstru cartilaginos. Nici chiar un microorganism. S-a putut constata în cazul lui Marte – dar la fel și cu Venus, și cu celelalte planete – că „Pământurile cerului“, atât de dragi

lui Flammarion, nu erau câtuși de puțin „pământuri“. În *Fizica planetei Marte (Physique de la planète Mars)*, publicată în 1951, astronomul francez Gérard de Vaucouleurs încerca să sugereze un peisaj marțian: „Luați un deșert pe Pământ, scria el, deplasați-l în regiunile polare, apoi urcați-l la nivelul stratosferei: veți avea astfel, cu aproximație, planeta Marte.“ Cât optimism! De fapt, era chiar mai rău, era ceva diferit, *altceva*, fără nici un raport cu Pământul. (Și totuși, încă se menține dorința descoperirii pe Marte a unor minime condiții de viață, și a unei vieți, în formele cele mai simple, încă prezente; sau, cel puțin, a existenței vieții în trecutul planetei; în curând, noi stațiuni se vor așeza pe solul său, cu instrumente perfecționate de cercetare, așa că nu peste multă vreme vom afla – sau nu vom afla – câte ceva [notă la actuala ediție românească]).

Astfel au dispărut extraterestrii din sistemul solar. Nimic nu-i împiedica, în principiu, pe scriitori să refuze evidența. Dar cheful pierise. Astăzi până și copiii știu că nu există marțieni.

Să revenim pe Pământ? Dar unde vom găsi diferențele? În ce colț pierdut? Mai există oare asemenea colțuri uitate de lume? Albul a dispărut de pe hărți. Grație și spionajului, fiecare metru pătrat al globului e cunoscut în cele mai mici detalii. Doar dacă nu ni se ascunde ceva...

Pentru prima dată în istorie totul părea cât se poate de clar. Omul e om, nici mai mult, nici mai puțin, și nu există alte specii umane nici pe Pământ și încă și mai puțin pe planete.

Acesta a fost momentul când imaginarul și-a dat cărțile pe față. Până atunci, jucase cu oarecare moderație, fără să forțeze, fără să dubleze miza. Dar dacă adversarul juca atât de brutal, cu atât mai rău pentru el. De astă dată se va merge până la capăt. Spuneți că planetele sunt nelocuite: vom împânzi atunci spațiul infinit cu o infinitate de popoare, de

o infinită diversitate. Și chiar și Pământul. Dacă nu sunt niciăieri, vor fi peste tot.

Și astfel, imaginarul s-a eliberat pe deplin de orice constrângere, afirmându-și adevărata vocație: aceea de a organiza lumea după cum îi place.

Yeti, Picior Mare și cei cinci domni X

Au început să se contureze insule noi. Arhipelaguri stranii s-au înmulțit cam peste tot.

Pe la 1900, această acțiune de salvare ținea în principal de fantezia literară. *Lumea pierdută* a lui Arthur Conan Doyle continuă să fie una dintre cele mai reușite „insule pe uscat” produse de imaginar. Rosny Aîné, mare „înmulțitor” de lumi, a găsit soluții aparent inepuizabile: oameni ai apelor locuind o regiune mlăștinoasă din Asia Centrală (*Nymphée*, 1893); *Ținutul prodigios al cavernelor* (*La Contrée prodigieuse des cavernes*, 1896), care ascunde forme de viață inedite; în timp ce omul și mamutul coexistă într-o insulă de verdeață izolată în mijlocul ghețurilor arctice (*Comoara din zăpadă – Le Trésor dans la neige*, 1929); iar oameni cu solzi trăiesc într-o savană unde totul e diferit, plante și animale (*Uimitoarea călătorie a lui Hareton Ironcastle – L'Étonnant voyage d'Hareton Ironcastle*, 1922); în alt loc, *Oameni-mistreți* (*Les Hommes-sangliers*, 1929) răpesc și posedă tinere fete... Să notăm și soluțiile insulare „submarine”, cele mai cunoscute aparținând lui H.G. Wells: *În abis* (1896) și lui Arthur Conan Doyle: *Prăpastia Maracot* (1927).

De la literatură la explorarea reală nu era câteodată decât un pas. Colonelul Percy Fawcett (1867–1925) a dispărut într-o ultimă expediție menită să regăsească o „civilizație pierdută” situată geografic în același loc cu „lumea pierdută” a lui Conan Doyle.

Pe măsură ce explorarea progresa, părea logic ca insulele să se rarefieze. Dimpotrivă, s-au înmulțit. Și, mai ales,

au ieșit din paginile romanelor pentru a se fixa în conștiințe. Epigonii lui Doyle și Rosny sunt partizani fără rezerve ai lumilor pierdute și ființelor diferite care străbat Pământul. Și cum credința poate mișca munții din loc, au privilegiul de a vedea materializându-se pe teren figurile care le bânțuie imaginația.

Într-o lume cu vocație tehnologică, „insulele“ și-au ales propria cale. Ele merg în sensul celălalt. Rolul lor e de a izola și de a proteja natura încă neatinsă de civilizație. Omul diferit pe care îl adăpostesc este omul primitiv, omul sălbatic. Dar nu numai omul; sunt și animale necunoscute – dar, pare-se, bine-cunoscute de inițiați: monștrii lacurilor (ca faimosul Nessie, locatarul din Loch Ness) revin în forță; o bogată colecție de reptile și de mamifere stranie proliferază mai peste tot în lume. Revin și dinozaurii, după șaizeci și cinci de milioane de ani de când au dispărut. Nu numai cei din *Jurassic Park* (1993), filmul lui Steven Spielberg, care încearcă deja să dea iluzia realității, dar și dinozauri în carne și oase, ca acel Mokele-Mbembe căutat în 1980 în Congo de o adevărată expediție. Speciile diferite par atât de numeroase, încât a devenit necesară inventarea unei noi zoologii, cu scopul de a le inventaria și studia. S-a născut astfel *criptozoologia*: „știința animalelor încă necunoscute“, după cum o definește unul dintre făuritorii ei, zoologul belgian Bernard Heuvelmans. Sursele invocate de el sunt grăitoare: *Douăzeci de mii de leghe sub mări* de Jules Verne, *Zei roșii* de Jean d'Esme „care evocă existența actuală a unor oameni-maimuță în Indochina“ și inevitabila *Lume pierdută* a lui Arthur Conan Doyle. Încă o dată, se poate constata proiectarea ficțiunii literare în lumea reală.

Omul sălbatic e o veche cunoștință. Evul Mediu, epoca Luminilor și secolul al XIX-lea l-au adaptat propriilor gusturi și proiecte. Nici un motiv nu se opune evocării lui în continuare. Potrivit unor sondaje recente, 11% dintre occidentali

sunt convinși de existența sa. Ceea ce impresionează însă, începând de prin 1950, este faptul că s-a răspândit în lume, și s-au înmulțit și „întâlnirile“ sau cel puțin „urmele“ pe care le lasă.

Să începem cu cel dintâi. Regele oamenilor cu blană e fără îndoială vestitul yeti, locuitor al munților și podișurilor înalte din Asia Centrală (Himalaya, Tibet, Pamir). Din 1951, n-a pierdut nici o ocazie de a se manifesta, cel puțin o dată pe an. Sovieticii l-au întâlnit în Pamir. A fost un eveniment decisiv: pentru prima dată, în 1957, misteriosul personaj s-a aflat în fața unui om de știință, profesorul Pronin. A urmat o întreagă discuție în presa sovietică. Occidentalii au mușcat momeala cu nu mai puțină lăcomie decât rușii. S-au pus pe picioare expediții pentru a rezolva enigma. „Spre certitudine. Alertă la yeti“, titra *Science et vie* în aprilie 1958, sub semnătura lui Claude Passarelle. Portretul celui căutat figura în toată splendoarea; era descris ca „o creatură gigantică (trei metri înălțime), jumătate om, jumătate animal, și formidabil de robust [...]”. Corpul îl are acoperit cu o blană deasă roșiatică. Fața, fără păr, mai deschisă la culoare decât restul corpului, și având aspect uman, e încadrată de un păr abundent.“ Perspectiva unui contact părea apropiată: „s-ar putea ca yeti, în 1958, să ia loc printre animalele reale“.

S-a reușit chiar mai mult decât atât. Yeti a luat loc în 1958 într-o lume oarecum mai reală ca realitate: seria aventurilor lui Tintin (pentru francezi, aceste benzi desenate au o semnificație de-a dreptul mitică). *Tintin în Tibet* a fost publicat de Hergé chiar în acel an, într-o punere în scenă minuțios reconstituită potrivit mărturiilor. Cât privește realitatea adevărată, ea a rămas ca întotdeauna puțin în întârziere față de realitatea imaginară. În momentul când scriu aceste rânduri, yeti continuă să fie căutat. Dă unele semne de viață, dar nu pare deloc dispus să aibă acea „oră de conversație“ visată cândva de Maupertuis. Prezența îi e atestată de urme: picioarele lui

enorme întipărite în zăpadă. S-a observat din când în când și câte o siluetă îndepărtată. Se înțelege că toate mărturiile sunt demne de încredere. Din nefericire, yeti nu obișnuiește să stea pe loc; se pare că fuge de oameni. Parcă ar fi citit ce-a scris Bertrand Méheust despre „eluzivitate“.

Verii lui, blănoși ca și el, se comportă tot așa. Sunt peste tot, pe toate continentele. Slavă Domnului, nu trebuie neapărat să urci pe Himalaja ca să ai șansa unei întâlniri. Se poate încerca și la doi pași, cu același rezultat. Cam în același timp cu yeti, Bigfoot („Picior mare“) și-a început cariera în California, în apropierea marilor aglomerații urbane. De un număr de ani, aparține deja societății americane, ca și americanii reali. În 1967, aproape că a fost prins. Vânătorul de „picioare mari“ (iată o nouă profesie!) Roger Petterson l-a zărit și a reușit să-l filmeze preț de câteva secunde. Creatura, acoperită cu blană, avea doi metri înălțime, și se afla la vreo douăzeci și cinci de metri, de partea cealaltă a unui râu. Imposibil, așadar, să ajungi la el, era de altfel de bănuț. Abia observat, Bigfoot a pus în aplicare „principiul de eluzivitate“, cu alte cuvinte, a fugit în pădure; totuși, pentru a fi văzut mai bine, a întors o dată capul înainte de a dispărea. De data asta, oricine poate verifica mărturia.

Statele Unite par străbătute în toate sensurile de tot felul de umanoizi care perturbă traficul pe șosele și mișună în jurul marilor orașe. În genere e în discuție Bigfoot și cei din familia lui, dar evantaiul biologic e mai larg, așa că lucrurile se complică. Unii martori vorbesc despre oameni înari-pați și chiar de ființe mai misterioase cu aspect fantomatic.

Asistăm la o veritabilă progresie geometrică. Greu să mai numeri speciile și subspeciile. Yeti însuși se împarte în mai multe varietăți. După Rémy Chauvin, ar exista, în Himalaya, trei tipuri distincte de „oameni cu blană“, descriși, evident, de martori. „Înălțimea lor diferă foarte mult: de la 90 cm la 2,40 metri.“ Ivan Sanderson, unul dintre clasicii criptozoologiei

americane, a întreprins o anchetă foarte amănunțită asupra celor două categorii principale de oameni sălbatici: oamenii zăpezilor și oamenii de pădure. Cartea sa despre „abominabilul om al zăpezilor“ a apărut în 1961 (*Abominable Snowmen. Legend come to life*). El identifică patru tipuri de umanoizi cu blană semnalati pe toate cele cinci continente, și pe care-i numește „subumani“ (neanderthalieni), „protopigmei“, „neouriași“ și „subhominizi“.

Dosarul omului de Neanderthal studiat de Bernard Heuvelmans și de istoricul sovietic Boris Porșnev (*L'homme de Neanderthal est toujours vivant – Omul de Neanderthal e încă în viață*, 1974) rămâne unul dintre cele mai curioase. Prin anii 1968–1969, un circar american a expus un soi de om-maimuță congelat într-un bloc de gheață. De unde provenea? De indiferent unde, de vreme ce oamenii sălbatici se află peste tot. Poate că din nordul Asiei, recuperat în Marea Bering; sau din Vietnam, unde ar fi fost prins, ucis, apoi transportat în America; dacă nu chiar din Statele Unite care, după cum am văzut, dispun de un stoc important de oameni primitivi. Partea proastă e că nu se vedea aproape nimic, din pricina gheții. Dar de ce să ne îndoim de onestitatea omului de la bâlci? S-au exprimat două opinii divergente. Pentru unii, era vorba de un manechin fabricat la Hollywood. În schimb, din punctul de vedere al lui Heuvelmans, „obiectul“ era un om de Neanderthal cât se poate de autentic, dovadă vie, sau aproape vie, a supraviețuirii acestei specii în plină epocă contemporană. Problema rămâne nelămurită. Și așa va fi pe vecie, fiindcă circarul s-a făcut nevăzut în 1969, cu creatura lui cu tot.

În această impresionantă panoramă, primitivii africani ocupă un loc aparte. Dintotdeauna, Africa a fost continentul minunățiilor biologice. Herodot vorbea deja despre oameni acoperiți cu blană. Epoca noastră n-a făcut altceva decât să preia și să continue o tradiție. Nu mai poate fi vorba, ca

în frumoasele timpuri ale rasismului, să fie transfigurat negrul în om-maimuță. De data asta, sunt căutați adevărații primitivi, pornindu-se chiar de la folclorul african, bogat, ca orice folclor, în Oameni diferiți. Cu privire la acest subiect, Bernard Heuvelmans a scris o carte erudită, în care propune un bilanț atât al tradițiilor, cât și al potențialului continentului negru: *Les Bêtes humaines d'Afrique (Oamenii-animale din Africa)*, 1980). Dar mai ales, Jacqueline Rumequère-Eberhardt, cercetător la CNRS (Consiliul național al cercetării științifice din Franța), a întreprins cercetări sistematice în pădurile Keniei. Exact în regiunea unde au fost descoperite cele mai vechi urme umane. Aici a făcut omul primii săi pași, și atunci de ce să excludem posibila supraviețuire a unor „fossilii vii”? Nouă sute de întâlniri în douăzeci și două de păduri diferite: iată o recoltă de mărturii impresionantă, care a încurajat-o pe doamna Rumequère-Eberhardt să-l ia pe „domnul X” pe încredere; așa i-a zis, politicoș, celui care părea a fi faimosă „verigă lipsă”, bătrân poate de două milioane de ani, dar încă bine-sănătos. Și cum de regulă perseverența e răsplătită, au apărut nu unul, ci cinci „domni X”, individualizați prin înălțime, pilozitate și culoare.

Cinci „omeniri” diferite într-o singură țară, fie ea și africană, nu era deloc rău. Au fost cu toții prezentați într-o conferință de presă organizată de doamna Rumequère-Eberhardt la 2 noiembrie 1978; tot ea a reluat subiectul într-o carte, *Dossier X. Les hominidés non identifiés des forêts d'Afrique (Dosarul X. Hominizii neidentificați din pădurile Africii)*, 1990). (De atunci, mărturisesc că nu știu ce s-a mai întâmplat! – notă pentru actuala ediție românească.)

O asemenea multiplicare a primitivilor răspunde cu siguranță unei dorințe nestinse de descoperire, unei sfidări aruncate lumii „terminate” de astăzi. E însă în același timp, și mai ales, o reacție provocată de neliniștea tehnologică. Lumea pierdută – lumea pe care am pierdut-o – revine cu dinozaurii

și cu oamenii ei cu blană. Otrăvit cu atâta tehnologie, omul occidental visează să respire aerul curat al începuturilor. De câteva zeci de ani, raporturile civilizației cu lumea sălbatică s-au modificat radical. Teama, disprețul sau privirea rece de departe, au lăsat loc unui gen de seducție. Monștrii de care ne temem astăzi nu mai sunt cei din pădurea africană; par mult mai periculoși monștrii neînsuflețiți creați în uzinele și laboratoarele Occidentului. Omul primitiv nu mai e criminalul sadic imaginat de generația lombrosiană. De unde era agresiv, a devenit timid, ceea ce explică și dificultatea de a-l contacta. Pare să vrea cu tot dinadinsul să-și apere paradisul ascuns de orice atingere din partea societății tehnologice. Dar chiar odată contactul stabilit, în „realitate“ sau în imaginar, ostilitatea se manifestă mult mai rar decât bunăvoința. „Simbolizând o forță colosală și protectoare“, „omul sălbatic este un sălbatic bun“. „În *Tintin în Tibet*, ca și în *Marea teamă*, care se inspiră din el, întâlnim același episod: omul sălbatic salvează o ființă umană într-o furtună de zăpadă, o adăpostește într-o peșteră și îi aduce de mâncare“ (Jean-Bruno Renard). Suntem departe de pitecantropii sângeroși din *Lumea pierdută*. Între 1912 și 1958 s-a petrecut ceva în Occident.

Studiile preistorice confirmă tendința spre „normalizare“. Mitul bunului sălbatic s-a relansat. Pentru unii, epoca de piatră redevine o epocă a abundenței, o nouă manifestare a vârstei de aur. Vârsta pietrei aurite, s-ar zice. Paleontologii nu mai vor să „bestializeze“ speciile umane preistorice. Decorul din *Războiul focului* s-a schimbat în totalitate. Mai curând decât să vâneze mamutul, strămoșii noștri par să fi preferat culesul și pescuitul, ocupații pașnice și relaxante. N-aveau de altfel „decât să ridice brațul pentru a mânca mere, iar vânatul era atât de abundent încât procedau la vânători selective: nu omorau decât animalele mai tinere și cu carnea mai gustoasă și nu luau cu ei decât cele mai bune bucăți“. Era,

ca și a noastră, o societate de abundență, dar din fericire încă nepoluată de mizerabila noastră tehnologie.

Și clima se îmblânzise; se terminase cu ghețarii. Atunci, de ce să mai locuiască în peșteri? „Preferau probabil locuințele în plin aer, corturi din piele susținute de stâlpi de lemn...”

Nici canibalismul nu mai pune vreo problemă; se limitează, la fel ca în cazul unor obiceiuri contemporane, la un simplu ritual religios, în fond respectabil. Este și sfârșitul canibalilor, al adevăraților canibali, sfârșitul unui mit extrem de trainic de-a lungul istoriei și îndeosebi în secolul al XIX-lea. „Canibalismul sinantropilor s-ar putea explica prin motive de ordin religios iar antropofagia omului de Neanderthal s-ar înțelege prin faptul că își propunea să încorporeze forțele dușmanului sau spiritul părintelui, al căror creier era de altfel apreciat în mod deosebit.”

Simbol, cândva, de inferioritate și brutalitate, omul de Neanderthal e privit cu o anume simpatie. Capacitatea sa craniană pare cu totul convenabilă; poziția corpului, de unde fusese aplecată ca a maimuțelor, a devenit dreaptă. „În plus, colecționau curiozități naturale și își vopseau pielea cu coloranți, și, dovadă a bunelor sentimente, își înmormântau morții, cel puțin cei pe care nu-i mâncau.”¹

Ce frumoasă era viața de sălbatic! Din nefericire, mergem cu viteză maximă în direcția opusă. Este ceea ce explică fără îndoială nostalgia unui fel de *la dolce vita* pierdută pe vecie. Doar dacă istoria nu s-ar întoarce de unde a plecat. Unele scenarii catastrofice, frecvente în anii 1950–1970, mizau pe o asemenea posibilitate, chiar pe probabilitatea unei întoarceri. Civilizația părea pe punctul de a se prăbuși ca urmare a unui război nuclear sau a unei grave deteriorări ecologice. Supraviețuitorii catastrofei n-aveau

1. Citate extrase din articolul lui Christian Colombani, „Cocagne et Cro-Magnon”, în *Le Monde*, 27 martie 1993.

decât să reia drumul de la început și să regăsească astfel lumea pe care am pierdut-o.

Zeii noștri, extraterestrii

Primele farfurii zburătoare, sau OZN-uri, au fost văzute în iunie 1947 deasupra teritoriului Statelor Unite. Era chiar la începutul Războiului Rece și unii s-au gândit, destul de logic, la cine știe ce arme secrete, americane sau rușești. Extraterestrii n-au întârziat însă să se alăture celor două superputeri. Marțieni, americani sau sovietici, amalgamul „terestru-extraterestru“ funcționa mereu când era vorba să fie identificată o primejdie. Pe ecranele cinematografelor, în 1953, marțienii soseau, cât se poate de firesc, în farfuriile zburătoare. Aceleași obiecte erau socotite responsabile pentru un eventual al Treilea Război Mondial asociat cu un posibil sfârșit al omenirii.

Acesta a fost doar începutul, fiindcă destul de repede rușii și americanii au trebuit să renunțe în favoarea extraterestrilor, și chiar „vecinii“ marțieni și-au cedat locul unor vizitatori veniți din regiuni mult mai îndepărtate ale universului. În secolul al XIX-lea, locuitorii celorlalte lumi figurau în ipotezele științifice și se simțeau ca la ei acasă în ficțiunile literare. Astăzi au făcut un pas decisiv. Ieșiți din paginile romanelor, s-au instalat printre noi. Demarcația, oricum nesigură, între lumea reală și lumea imaginară, pare cu totul abolită.

În 1966, 34% dintre americani credeau în existența extraterestrilor. Eșecul vieții pe planetele apropiate n-a făcut decât să întărească această credință, ca un fel de compensație. Partizanii unei vieți cosmice asemănătoare cu a noastră reprezentau deja 46% din populație în 1973 și 51% în 1978. Franța oferea un procentaj asemănător (care pare în scădere de câțva timp: 39%, potrivit sondajului publicat în *Le Monde* la 12 mai 1994). Credința în sine ar fi un fapt banal – ce poate fi mai

plauzibil decât existența altor lumi în universul infinit? —, dar ea este însoțită și întărită de proximitatea și chiar de intervenția extraterestreștrilor în treburile umane. În 1985, 26% dintre francezi credeau că extraterestrii ne vizitează frecvent, iar 13% își exprimau convingerea că ființe venite din alte părți trăiesc printre noi, „deghizate“ în oameni. 13%, un francez din șapte!

O dată ce se amestecă cu noi și participă la viața noastră, trebuie să ne și semene, mai mult sau mai puțin. Căutarea imaginară a unor sisteme de viață structurate cu totul altfel pare să-și fi pierdut din interes. Majoritatea extraterestreștrilor nu mai au nimic în comun cu cei ai lui Wells sau ai lui Rosny. Sunt asemănători cu omul, doar dacă nu și-au luat cu tot dinadinsul această formă pentru a trece neobservați printre noi. Reprezentarea lor obișnuită e aceea a unui omuleț subțirel, cam de un metru douăzeci, cu capul relativ mare, și îmbrăcat cu un combinezon mulat pe corp. Se semnalează însă și blonzi înalți și supli, uriași de doi metri cincizeci sau pitici cu picioare scurte, cu o tăietură în loc de gură și cu urechi ascuțite. Gama specimenelor e oarecum limitată, mai limitată decât alteritatea terestră de tip tradițional. Spațiul cosmic pare mai mic și mai omogen decât a fost Pământul pe vremuri. Un occidental din Evul Mediu s-ar fi simțit mai străin pe insulele Oceanului Indian decât contemporanii noștri printre locuitorii din galaxii.

Sunt, evident, mult mai avansați decât noi. Cu mai multe milioane de ani, potrivit calculelor unei anumite secte „ozeniste“, sau, după o altă opinie, doar cu vreo douăzeci și cinci de mii de ani. Inteligența lor superioară e încă și mai uimitoare grație puterilor parapsihologice de care dispun. Știu tot: universul nu are secrete pentru ei, și Pământul încă mai puțin. Farfuriile zburătoare atestă de altfel înalta lor tehnologie.

Sunt mii de mărturii care confirmă realitatea fenomenului. Un mare număr de persoane au observat OZN-urile pe toate latitudinile și longitudinile globului. Ce e drept, pasagerii

lor nu s-au arătat decât unei categorii mai restrânse; le place să stea ascunși și nu sunt prea darnici cu ieșirile la rampă. La fel procedau sfinții și zânele. Pățaniile celor contactați, ca și ale celor răpiți uneori, reamintesc iarăși poveștile cu zâne, în timp ce o practică mai recentă și destul de antipatică, aceea a prelevării de organe, pare să aparțină în mod caracteristic obsesiilor propriiei noastre epoci.

Trei cazuri „reale” vor fi de-ajuns pentru a ne da o idee despre raporturile dintre extraterestrii și privilegiații care s-au bucurat de atenția lor. Americanul George Adamski (1891–1965) se numără printre primii contactați. Pe data de 20 noiembrie 1952 a făcut cunoștință cu un venusian – în vremea când planetele apropiate erau încă locuite –, purtător al unui mesaj de pace, destinat unei lumi aflate în plin Război Rece și chiar în război adevărat în peninsula coreeană. Venusianul cu pricina era înalt și suplu, blond, cu părul lung și cu un chip angelic. În anii următori, Adamski s-a tot întâlnit cu locuitori din Venus, de pe Marte și din Saturn. A reușit chiar să fotografieze o farfurie zburătoare venusiană și a publicat cărți despre aceste întâmplări. Mai multe grupuri „ozeniste” îl consideră ca un profet al timpurilor noi.

În 1957, un fermier brazilian de douăzeci și trei de ani, Antonio Villas Boas, a fost răpit. Tânărul s-a trezit la bordul unei farfurii zburătoare, dezbrăcat și față-n față cu o femeie destul de frumoasă, deși cam ciudată: blondă, cu ochi albaștri și foarte alungiți, cu fața triunghiulară, cu umerii obrajilor ieșiți în afară, și cu gura fin desenată, abia vizibilă. S-a întâmplat ce se poate presupune. În timpul actului, femeia grohăia porcește. Se prea poate ca Antonio Villas Boas să fie astăzi fericitul părinte al unui copil extraterestru născut într-una dintre galaxii.

În noaptea de 19 spre 20 septembrie 1961, Betty și Barney Hill au fost răpiți pe când traversau cu mașina statul Maine. Răpitorii lor nu erau deloc frumoși: chei, fără nas, cu o gură extrem de subțire. Conduși în „farfurie”, cei doi au fost sepa-

rați și supuși unui dureros examen medical. Lui Barney i s-a prelevat spermă și fragmente de piele, ca și bucățele de unghii, iar lui Betty, șuvițe de păr, introducându-i-se și dita-mai acul în buric.

În anii următori s-au înmulțit răpirile, contabilizându-se zeci și zeci de cazuri. O oarecare scădere spre sfârșitul anilor '70 a fost urmată de o reluare evidentă după 1980. Din 1987, fenomenul a devenit neliniștitor: mii de răpiri în Statele Unite, mult mai puține, e adevărat, în Europa. Examenenele medicale și prelevarea de organe par deja practici curente. Cei care dețin recordul în materie sunt „micii negricioși“, umanoizi cu apucături rele, identificați în America de Nord. De altfel, ce se întâmplă nu e exclusiv extraterestru. O adevărată psihoză s-a dezvoltat în anii din urmă cam peste tot în lume, în jurul răpirilor de adulți și copii, prelevărilor de rinichi și bebelușilor „în piese detașate“. Traficul de organe face parte din folclorul contemporan.

Până la urmă, sunt buni sau răi? Și ce caută aici, ce i-a determinat să facă atâta cale, din lumile lor îndepărtate? Bunii și răii își împart treburile. „Contactații“ anilor '50 au fost martori ai bunătății și înțelepciunii extraterestrilor, într-o vreme când SF-ul părea încă atras de tema invaziei. Apoi, bunul extraterestru a reușit să-i convingă pe scriitorii de *science fiction* și pe cineaști. Dar iată că acum încep să se plângă cei contactați, și s-ar spune că au dreptate: nu e nici o plăcere să fii răpit și apoi mutilat de niște medici nebuni!

Binele și răul coexistă, ca întotdeauna. Dar, în ansamblu, opțiunea e deja făcută, și încă de la început, în favoarea bunului extraterestru sau cel puțin a unui extraterestru „neutru“, venit printre noi pentru a ne studia sau supraveghea.

Apelul păcii, lansat la începutul anilor '50 și reluat în repetate rânduri, exprimă fără echivoc bunăvoința lor. În filmul lui Robert Wise, *Ziua când s-a oprit Pământul* (1951), invazia extraterestrilor își schimbă complet sensul în comparație cu tradiționala invazie marțiană; ei amenință

să distrugă Pământul în cazul când oamenii nu vor înceta experiențele nucleare. Sub aparențele unei invazii, e o lecție dată pământenilor, similară celei transmise prin intermediul unora dintre contactați.

Afacerea *Ummo* se înscrie în același curent pacifist, reprezentând totodată o nouă etapă în raporturile extraterestreților cu comunitatea umană. În acest caz, locuitorii unei lumi aflate la 14,6 ani lumină de Pământ (planeta *Ummo*) s-au instalat pur și simplu printre noi. Deși ne sunt superiori, ne seamănă întru totul; imposibil așadar să fie identificați. În anii '60, a doua lor patrie a devenit Spania. Jean-Pierre Petit, director de studii la CNRS, a publicat mai multe lucrări despre această problemă, printre care *Enquête sur les extraterrestres qui sont déjà parmi nous. Les mystères des Ummites (Anchetă cu privire la extraterestrii care sunt deja printre noi. Misterul ummiților, 1991)*. Societatea planetei *Ummo* e comunistă. Pentru Pământ, ei preconizează o sinteză între marxism și creștinism. Însă, mai presus de toate, îi avertizează pe oameni că trebuie să renunțe la cursa înarmărilor, dacă vor să salveze Pământul.

Atât de prezenți în actualitate, extraterestrii nu sunt chiar niște nou-veniți. Ar fi ridicol să credem că istoria lor începe abia în 1947! Cert este că observațiile recente s-au proiectat și asupra trecutului. O nouă lectură a documentelor ne-a permis să constatăm prezența farfuriilor zburătoare în toate epocile istoriei. Sunt menționate chiar în Biblie. *Ei* par totuși să fi apreciat în mod deosebit preistoria; iată o întreagă epocă a cărei reelaborare e necesară, pentru a ține seama de contribuția „vechilor astronauti” în îndrumarea – cu mii sau milioane de ani în urmă – a primilor pași ai omului. În sfârșit, grație lor, toate misterele își află răspunsul: originea civilizațiilor, a omenirii înseși, a religiilor și a zeilor. Zeii erau ei! Ei sunt cei care au construit megaliții din insula Paștelui și piramidele egiptene. Ei au adus Potopul. Arca lui Noe era o navă extraterestră. Distruge-

rea Sodomei și Gomorei se explică printr-un război nuclear. „Paleoastronautica“ aspiră să devină o adevărată știință, marginalizând preistoria conformistă și depășită. Ea beneficiază de o remarcabilă audiență; în 1985, 21% dintre francezii chestionați credeau că extratereștrii ne-au vizitat în trecut (cu totul logic, de altfel, de vreme ce ne vizitează și astăzi).

Punctul ultim al poveștii extratereștrilor este cristalizarea unei noi credințe religioase. Se poate crede, desigur, în același timp și în aceeași măsură, în două adevăruri revelate: religia (creștină sau oricare alta) și prezența extratereștrilor. Anchetele sociologice demonstrează totuși că între cele două există un raport invers. Cu cât se crede mai puțin în Dumnezeu, cu atât se crede mai mult în extratereștri. Ascensiunea lor corespunde unui reflux al credințelor religioase tradiționale. Ei oferă un „înlocuitor“ al religiei. Sunt zei, sau aproape zei, prin știința lor atotcuprinzătoare și prin puterile lor supranaturale. „Coborârile“ lor evocă aparițiile sfinților, printr-o „punere în scenă“ foarte asemănătoare: lumină orbitoare, sonoritate solemnă, emoție profundă a martorilor, așa cum vedem în *Întâlniri de gradul trei*, filmul realizat de Steven Spielberg în 1977. În plus, mitul se înscrie într-o formulă milenaristă. Un număr impresionant de „grupuri ozeniste“ așteaptă sfârșitul lumii, sau purificarea ei, intrarea ei într-o fază diferită. Credincioșii vor fi salvați și ridicați în ceruri cu farfuriile zburătoare, sau vor rămâne pe Pământ, însă pentru a participa la o eră nouă de armonie și de pace, ca cea anunțată de mișcarea „New Age“, născută în California în anii '60. Adepții „New Age“ cred că omenirea e pe punctul să depășească „era peștelui“, reprezentată prin Cristos, pentru a intra în „era vărsătorului“ în care ființa umană, reînnoită, va beneficia de puteri psihice considerabile și de o nouă conștiință planetară și cosmică. Dar nimic nu se va face fără extratereștri. Deja se lucrează la un teren de aterizare, pentru a fi primiți cum se cuvine.

De la mitologie la ideologie

Jean-Bruno Renard, căruia îi datorez unele dintre considerațiile precedente privitoare la omul sălbatic și la extraterestru, a avut ideea să adune, într-un tabel cât se poate de sugestiv, trăsăturile contradictorii ale celor două mari figuri mitice ale epocii noastre. Iată-le:

Caracteristici	Omul sălbatic	Extraterestru
Statura	Mare	Mic
Corpolența	Masiv	Subțire
Îmbrăcămintea	Gol	Combinezon mulat
Pilozitatea	Acoperit cu blană	Fără păr pe corp
Craniul	Microcefal	Macrocefal
Ochii	Ochi mari rotunzi	Ochi mici sau oblici
Nasul	Nas turtit	Nas mic sau fără nas
Gura	Mare	Mică sau deloc
Vocea	Sunete guturale	Sunete ascuțite
Comunicarea	Nu comunică	Comunicare perfectă (telepatie)
Arme	Pumnii sau ciomagul (luptă corp la corp)	Pistol paralizant (acționează la distanță)
Viteză de deplasare	Mers greoi	Deplasare rapidă
Sens de deplasare	Orizontal	Orizontal și vertical
Habitat	Chthonian (pădure, peșteră)	Uranian (altă planetă)

(Sursă: Jean-Bruno Renard, „L’Homme sauvage dans l’imagerie contemporaine“, *Analele Universității București*, istorie, 1992, p. 96.)

„Toate aceste contraste, explică autorul, exprimă opoziția fundamentală dintre natura brută și cultura sofisticată, dintre forța fizică și forța psihică, dintre subumanitate și supraumanitate, dintre primitiv și civilizat. Omul sălbatic și extraterestrul apar ca cele două borne, din trecut și din viitor, ale viziunii evoluționiste a speciei umane, omul însuși aflându-se exact la mijloc de drum. În tabelul de mai sus, omul ar ocupa o coloană centrală unde fiecare dintre caracteristici ar fi o medie în raport cu cele două extreme.“

Iată-ne în punctul cel mai avansat al unei mentalități evoluționiste. Jocul foarte liber al alterităților tradiționale, cu figurile sale de o uimitoare diversitate, a fost drastic simplificat, dar totodată investit cu o semnificație extrem de puternică. Totul se așază pe trei segmente succesive ale unei unice axe evolutive.

Figuri opuse, omul sălbatic și extraterestrul aparțin totuși aceleiași mitologii. Îi găsim uneori împreună. Faptul cel mai tulburător privește însăși originea omenirii. Omul ar putea să fie rezultatul unei hibridări între vizitatori extraterestri și oamenii sălbatici care trăiau cândva pe Pământ. Această nouă versiune a Genezei subliniază încă și mai puternic dimensiunea religioasă a fenomenului extraterestru. S-ar explica astfel mai bine locul nostru, exact la mijloc, între cei doi strămoși, atât de diferiți, dar aparținând totuși unui singur trunchi.

Lipsea doar centrul Pământului pentru ca sinteza să fie completă. E o treabă deja rezolvată. *I Remember Lemuria*, text scris în 1945 de Richard Shaver și pus în valoare de Ray Palmer, redactorul revistei *Amazing Stories*, făcea cunoscută existența unei rase subterane, pitică și rea, care s-ar trage, ca și omenirea noastră, dintr-o specie creată de extraterestri; locuiește în orașe ascunse sub pământ și se folosește de mașinile abandonate de aceștia din urmă. După 1947, Ray Palmer s-a remarcat ca unul dintre primii exegeți ai farfuriilor zburătoare, atribuite evident extraterestrilor. În 1959, el a găsit o soluție și mai ingenioasă, afirmând că bazele OZN-urilor s-ar

afla în interiorul Pământului. Un alt imperiu subteran destul de des invocat este bănuat a se găsi sub Asia Centrală (Shambala, Agartha); locuitorii săi sunt „stăpânii lumii“, ei înșiși, poate, extraterestri, sau „intraterestri“, sau și una, și alta. Cele două teme au ajuns să fuzioneze.

Mai e și latura politică a acestor treburî. S-a arătat deja (Jean-Bruno Renard, *Les Extraterrestres. Une nouvelle croyance religieuse?*, 1988) că mitul extraterestrilor înclină considerabil spre stînga. „Tineri, mai degrabă nereligioși, cu un nivel ridicat de pregătire, cei care cred în extraterestri se regăsesc în mod natural mai curînd în partea stîngă a eșichierului politic.“ Cît despre „ufologi“ (specialiști în OZN-uri), ei par atrași în special de mișcarea ecologistă. Sensibilitatea ecologică este de asemenea evidentă în reinventarea omului sălbatic și a preistoriei. Cele două aspirații – perfecționarea și întoarcerea la origini – implică în egală măsură o critică severă a societății contemporane. Între paradisul pierdut și celălalt paradis încă neatins, omul străbate un ținut neatrăgător și are toate motivele să nu se simtă chiar în largul lui. Nedreptățile și primejdiile se înmulțesc: folosirea greșită a științei și tehnologiei, conflicte politice, amenințare nucleară, poluare... Guvernele sunt incapabile, și chiar mai rău, ne ascund adevărul. Însă această lume aprig combătută și căreia i se anunță sfârșitul, în stil milenarist, are un nume. Nu e nici China, nici Africa. E, pur și simplu, Occidentul. Mesajele de pace lansate în anii '50 de pasagerii farfuriilor zburătoare sau ideologia ummiților, „progresistă“ și „pașnică“, duc inevitabil cu gîndul la temele favorite ale propagandei sovietice din epocă.

Fata în carne și oase și fata cu circuite integrate

Omul nu se poate totuși mulțumi cu o viață diferită apărînd din spațiu sau din adîncuri de pădure. Ajuns în era tehnologică, se simte capabil să contribuie prin propriile forțe la

extinderea frontierelor vieții. La fel ca noii săi zei, extraterestrii, aspiră la rându-i să se avânte într-o carieră de demiurg.

Apariția în 1818 a lui *Frankenstein*, romanul lui Mary Shelley, marchează o dată în istoria proiectelor consacrate reconstrucției ființei umane. Omul creat de om, chiar dacă, la această primă încercare, creatura nu s-a dovedit prea reușită, devenea un fapt, cel puțin în planul ficțiunii literare. Spre 1900, „savanții nebuni“ ai epocii, doctorul Jekyll (Robert Stevenson), doctorul Moreau (H.G. Wells) sau doctorul Cornélius (Gustave Le Rouge), se dedică reelaborării biologice și psihice a omului, cu metode oarecum de măcelărie și cu rezultate mai curând monstruoase; fapt este că, în ciuda ratărilor, problema fusese pusă, și asta era esențialul.

Eugenia, dar mai ales genetica, au rafinat metodologia. Ele au scos proiectul din domeniul „artizanal“, conferindu-i un grad înalt de fezabilitate. O mică intervenție în mecanismul genelor, datorată factorilor exteriori sau intervenției omului, și ființa respectivă, cât ai clipi, devine *alta*.

Primul text important inspirat din noile posibilități a fost cartea lui Olaf Stapledon, *Last and First Men* (1930). Este istoria a optsprezece specii umane înlănțuite de-a lungul a două miliarde de ani. Iată omul care ne va urma după un cataclism: e deja mai reușit decât noi, mai înalt și cu craniul mai dezvoltat. Urmașul său, „al treilea om“, nu-i seamănă deloc; fragil și cu un cap aproape felin, se remarcă mai ales prin realizări de inginerie genetică. Invenția lui, cel de-al „patrulea om“, n-avea să fie altceva decât un creier imens, care la rându-i îl va crea pe al „cincilea om“, mai bine construit decât precedentii: un colos solid și delicat totodată, cu un creier de două ori mai voluminos decât al celei de-a doua specii... Și tot așa, până la a optsprezecea creație, ultima.

Doi ani mai târziu, în 1932, apărea „cea mai bună dintre lumi“: *Brave New World* de Aldous Huxley. Metodologia aplicată aici urmărea dirijarea formării ființei umane chiar

din momentul fecundării, cu scopul de a produce exemplare de serie, specializate după cum se credea de cuviință.

Ca și în celelalte domenii la care ne-am referit, ficțiunea n-a întârziat să se amestece cu viața. Perspectivele revoluționare ale biologiei au produs nenumărate proiecte, iluzii și spaime. Ambianța științifică a anilor care au urmat celui de-al Doilea Război Mondial a contribuit la ștergerea frontierelor dintre biologia reală și biologia imaginară. Un fel de euforie a viitorului a pus stăpânire pe spirite, combinată de altfel cu opusul său: panica determinată de o evoluție accelerată care părea să rupă toate punțile cu trecutul și să ducă direct la dezumanizarea omului. Normalitatea părea demodată; omenirii nu-i mai rămâneau decât două variante: cea mai bună sau cea mai rea. Omul va fi diferit sau nu va mai fi.

Mutanții au invadat domeniul *science fiction*. Își au originea fie într-o modificare dramatică a mediului, urmare, de pildă, a unui război nuclear, fie în cine știe ce experiență de laborator. În epoca noastră, savantul nebun a devenit genetician. Orice soluție poate fi luată în considerare, inclusiv transformarea unor animale, capabile de a sări etapele evoluției, grație unei noi distribuții a genelor. De la câinii lui Simak la broaștele țestoase Ninja, o întreagă galerie e deja disponibilă. Și omul poate deveni orice, monstru dezgustător sau supraom. Chiar vampir, ca în romanul lui Richard Matheson, *I am Legend* (1954). În general totuși, mutantul se dovedește superior omului, dispunând de o inteligență perfecționată, de puteri psihice, precum telepatia, și uneori de capacitatea de a prevedea viitorul. „Slanii” imaginați de A.E. Van Vogt (*Slan*, 1940) sunt mutanți, rezultați dintr-o manipulare genetică umană, care ne depășesc prin calitățile lor biologice și intelectuale. Ei sunt respinși de oamenii „normali” care îi urmăresc fără încetare cu scopul de a-i elimina. Acest text reprezintă o contribuție semnificativă la „redefinirea” Celuilalt în lumea de astăzi. Odată ce rasele și alte categorii umane aspiră tot

mai mult la un statul egal și uniform, iată-ne obligați să-i chemăm în ajutor pe mutanți pentru a ne satisface nevoia de alteritate.

Putem apela și la roboți. Termenul a fost inventat de scriitorul ceh Karel Čapek (1890–1938). Numele e nou, ca și unele din funcțiile sale, însă omul artificial are o istorie mai lungă, cuprinzând, printre altele, statuile animate ale Antichității, Golemul praghez din secolul al XVI-lea și o întreagă serie de automate imaginate pornind de la sfârșitul Evului Mediu. Încă o dată, ne aflăm în fața unui arhetip, adaptat exigențelor tehnologice și sociale ale epocii noastre. În piesa *R.U.R.* (1920) de Karel Čapek, ființe artificiale fabricate de om cu scopul de a munci pentru el, ajung să se revolte și să uzurpe locul omenirii. Pentru a evita un asemenea dezastru, Isaac Asimov (1920–1992) a imaginat legile roboticii, cu alte cuvinte un ansamblu de reguli și limite precise impuse robotului în raporturile sale cu omul. Omul artificial va fi programat în așa fel încât să nu poată face nici un rău creatorului său (*I, Robot*, 1941, urmat de o întreagă serie de lucrări pe aceeași temă). Cine ne poate totuși asigura că aceste ființe din metal și plastic nu vor ajunge într-o zi să ne înlocuiască?

Cu atât mai mult cu cât inteligența artificială face, de câteva decenii încoace, progrese în același timp încurajatoare și neliniștitoare. Calculatorul a invadat nu numai viața reală, ci și dimensiunea imaginară a existenței. Într-o bună zi se va construi un creier artificial la fel de perfecționat ca creierul natural al omului. Ce se va întâmpla când va deveni și mai inteligent, și mai puternic decât noi? Vom deveni sclavii mașinii?

O creatură încă mai complexă și mai curioasă este *cyborgul*, soi de combinație între om, mutant și robot: ființă umană cu biologia modificată, înțesată cu organe și stimulatoare artificiale. Un fel de supraom, nu mai puțin performant decât robotul. De altfel, grefele și organele artificiale aparțin deja

unei practici curente. Trebuie mers doar puțin mai departe... și iată *cyborgul*.

Așa e, frontiera s-a cam șters între știință și *science fiction*, între realitate și imaginar. *Șocul viitorului*, bestsellerul lui Alvin Toffler (*Future Shock*, 1970), oferă o ilustrare frapantă a unui entuziasm științific și tehnologic pentru care nu mai existau limite. Potrivit futurologului american, se apropia epoca – de fapt chiar începuse – când biologia umană va fi orientată după voie. Se vor putea fabrica, chiar fără a recurge la gestația feminină, toate modelele umane imaginabile, supraoameni sau suboameni, ca și oameni foarte specializați (atleți, savanți...). Se vor putea fabrica, la alegere, oameni identici, prin metoda clonării, sau, dimpotrivă, oameni foarte diversificați. Nimic nu i-ar mai împiedica pe noii vrăjitori să fabrice creiere fără corp ori susținute de corpuri în parte artificiale, sau, la fel de bine, calculatoare încorporând componente biologice. Fuziunea dintre om și mașină, fuziune reală, nu doar simbolică, a început deja. „Banalizarea” alterităților reale se compensa în imaginar prin inventarea unor alterități și mai profunde decât tradiționalele clasificări rasiale.

În plus, nimic nu ne oprește să renunțăm la roboții informi de astăzi, care nu sunt decât mașini perfecționate, pentru a crea roboți adevărați, umanoizi al căror comportament ar fi de natură umană. Fata drăguță care vă surâde la ghișeu, să fie în carne și oase sau are circuite integrate?

Șocul viitorului exprima fantasmele unei perioade de expansiune. Câteva zeci de ani mai târziu, constatăm că lumea s-a modificat mai puțin decât credeau pe atunci profeții viitorului, optimiști sau pesimiști. Încă n-am ajuns pe Marte, și nici roboții n-au reușit încă să se umanizeze. Inteligența artificială progresează, dar nu chiar atât de spectaculos încât să ne complexeze. Grefele și stimulatoarele cardiace nu și-au transformat purtătorii în Oameni diferiți. Manipularea biolo-

gică ezită încă atât în fața unor obstacole științifice, cât și a unor scrupule morale. Ce e mai rău încă nu s-a petrecut. Nici un sfârșit al lumii, nuclear sau ecologic în perspectivă, așadar, nici o șansă să luăm istoria de la început, redevenind sălbatici. Poate doar „încălzirea globală“, dacă se confirmă, să ne dea ceva bătaie de cap.

Și totuși, mersul spre viitor continuă. Mai încet decât în imaginar, dar mai repede, în fapt, decât oricând în istorie. Pentru primul secol al mileniului care tocmai a început, se anunță o revoluție biologică de proporții: procedeul clonării va permite înlocuirea organelor uzate (și astfel, prelungirea sensibilă a vieții), iar descifrarea, în întregime, a codului genetic va conduce, teoretic cel puțin, la posibilitatea unor intervenții susceptibile nu numai de a remedia orice deficiență, dar și de a modifica omul în fel și chip. Până la ce va fi, sau nu va fi, să constatăm totuși că biologia umană a progresat pe parcursul ultimului secol. Sunt boli cumplite care au apărut recent – SIDA, în primul rând – dar în ansamblu omul e mai sănătos și mai rezistent. Speranța de viață a crescut, între 1900 și 2000, în lumea occidentală, de la mai puțin de 50 de ani la aproape 80: într-un singur secol, mai mult decât din preistorie până la 1900! Nu am devenit „diferiți“, dar nici nu am stat pe loc. Pe lângă proiectul pur biologic, se manifestă (ca întotdeauna) și idealul transfigurării spirituale a omului. Deocamdată, și în această privință tot oameni suntem, cu virtuți și cu păcate ancestrale. E de presupus însă că multe se vor schimba, și destul de repede, în mentalități și comportamente, în condițiile impactului tehnologic și ale unei lumi care devine tot mai diferită de tot ce a cunoscut până astăzi istoria.

Vor deveni cândva oamenii cu adevărat „diferiți“? Cine poate ști? Cert este că, înscrisă fiind în sufletul uman, căutarea unei *alte* condiții nu va înceta nicicând. Carnavalul imaginarului continuă, cu inepuizabilele sale măști de Oameni diferiți.

Concluzii

Amestec variabil de trăsături umane și non umane: acesta e Omul diferit. Pentru a-l defini, am propus conceptul de „alteritate radicală“. În sensul deplin al termenului, Omul diferit nu reprezintă decât o ficțiune sau, cel mult, o ipoteză.

Acest model imaginar a cumulat două performanțe. În primul rând, capacitatea de a se impune în conștiințe ca o realitate de netăgăduit. În al doilea rând, contaminarea unor comunități umane reale, împinse astfel, mai mult sau mai puțin accentuat, spre marginile umanității, și uneori chiar dincolo de limitele ei. Ancheta întreprinsă a vizat în principal ființa diferită lipsită de suport real, dar pornind de la ea s-a pus în mișcare și mecanismul mental susceptibil de a transforma o ființă reală în ființă fictivă.

Istoria Omului diferit presupune un dialog nesfârșit între imaginar și real, între structurile permanente ale imaginarii și seria interminabilă de „materializări“, mereu altele, reflexe ale ideologiilor și circumstanțelor.

Sărmanii muritori riscau pe vremuri să fie răpiți de zâne; uneori, și de sirene. Astăzi, de treaba asta se ocupă extraterestrii. În secolul al VI-lea, sfântul Brendan parcurgea oceanul, de la o insulă la alta, în căutarea Absolutului. Măine, același drum inițiat va trece prin insulele universului, printre stele și galaxii. Devenit el însuși un extraterestru, omul va întâlni în cele mai îndepărtate regiuni ale spațiului omeniri asemănătoare ciudaților locuitori ai insulelor terestre. Inclusiv, proba-

bil, oameni sălbatici, oameni ai pădurilor și zăpezilor, care parcurg imperturbabili secolele, agresând femeile, stând de vorbă cu filozofii și ajutându-i pe savanți să reconstituie „veriga lipsă” a evoluției. Acum două mii de ani, insula lui Iambulus propunea imaginea unei omeniri noi și a unei societăți armonioase. Redefinirea omului a fost și marele pariu al creștinismului, concretizat în viața monastică și pe insulele preafERICIȚILOR. În secolul al XIX-lea, planetele au propus nenumărate chipuri de oameni noi și multiple variante de societăți mai reușite decât cele terestre. Tot atâtea formule de perfecțiune pe care milenarismele secularizate și utopiile politice și științifice ale epocii contemporane le-au reluat, le-au perfecționat și le-au aplicat...

Ar fi inutil să multiplicăm exemplele. Este ușor de constatat că jocul se structurează în jurul unor arhetipuri, corespunzând obsesiilor din totdeauna ale umanității: cunoașterea, puterea, sexul, coeziunea socială, nemurirea... Dorințe și fantasme combinate mereu altfel, dar care se schimbă mult mai puțin la nivelul determinărilor profunde. Totul e variabil și rămâne în același timp imuabil. Același personaj poate juca roluri diferite de la o epocă la alta; același rol poate fi interpretat de măști care nu seamănă între ele.

Omul diferit este un martor al istoriei, înregistrându-i cu fidelitate oscilațiile, ca și atitudinile schimbătoare ale spiritului uman. Este însă în același timp și un martor al permanențelor, punând în evidență unitatea și continuitatea fundamentală care îi apropie pe oameni, indiferent de secol și spațiu de civilizație. Prin nenumăratele sale materializări, Omul diferit dovedește, în chip paradoxal, că omul real, creatorul său, deși el însuși mereu diferit, mereu altul, rămâne totuși, în esență, *același*.

Bibliografie

Disponem de o bibliografie imensă privitoare la diversele varietăți de Oameni diferiți, dar nu există nici o lucrare similară acestei încercări de sinteză. M-am bazat în mare măsură pe izvoare, citându-le direct în text. Cât despre lucrările care tratează această problemă, propun strict o selecție, menționând doar contribuțiile folosite efectiv.

Despre Omul diferit în general, a se vedea culegerea *Hommes et Bêtes* (o dezbatere despre rasism, sub direcția lui Léon Poliakov), Paris-Haga, 1975, și numărul din 1992 al *Analelor Universității București*, seria istorie (sub direcția lui Lucian Boia), cu tema *L'Être-différent et ses images* (reunind actele colocviului internațional de la Blois din 27–28 septembrie 1991, citat în continuare AUB). Unele aspecte speciale fac obiectul dosarului *Rencontres et apparitions fantastiques* publicat în *Cahiers de l'imaginaire*, 10, 1994 (sub direcția lui Jean-Bruno Renard).

Cu privire la distribuirea geografică a alterităților în imaginarul grecesc, lucrarea fundamentală este cea a lui François Hartog, *Le Miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre*, Paris, 1980. O bună trecere în revistă a problemei, la Monique Mund-Dopchie, „Autour des sciapodes et des cynocéphales: la périphérie dans l'imaginaire antique“, în AUB, pp. 31–39. Pentru cazul special al Indiei, este de consultat excelenta antologie alcătuită de J. André și J. Fillionat, *L'Inde vue de Rome. Textes latins de l'Antiquité relatifs à l'Inde*, Paris, 1986. Asupra aceleiași teme și îndeosebi a prezenței Celuilalt în cetate, vezi Pierre Vidal-Naquet, „Bêtes, hommes et dieux chez les Grecs“, în *Hommes et Bêtes*, și Zoe Petre, „Images et imaginaire de l'infirmité dans la cité grecque“, în AUB, pp. 23–29.

Pentru fantasmele biologice și sociale ale Evului Mediu occidental, un text-cheie e cel al lui Jacques Le Goff, „Occidentul medie-

val și Oceanul Indian: un orizont oniric“, în *Pentru un alt Ev Mediu*, vol. II, București, 1986, pp. 84–110; a se vedea, de același autor, și „Mirabilul în Occidentul medieval“, în *Imaginarul medieval*, București, 1991, pp. 46–75. Moștenirea antică și influențele orientale sunt identificate de Jurgis Baltrusaitis în *Evul Mediu fantastic*, București, 1975. Asupra amplasării geografice a Omului diferit, vezi Christiane Deluz, „Le Même et l'Autre dans la cartographie médiévale“, *AUB*, pp. 41–49. Christiane Deluz a publicat o remarcabilă monografie despre călătoriile lui Mandeville: *Le Livre de Jehan de Mandeville. Une „géographie“ au XIVe siècle*, Louvain-la-Neuve, 1988; i se datorea și o ediție transpusă în franceza modernă și comentată a aceluiași text: Jean de Mandeville, *Voyage autour de la Terre*, Paris, 1993.

Cu privire la miraculosul celtic, se pot consulta H. d'Arbois de Jubainville, *Le Cycle mythologique irlandais et la mythologie celtique*, Paris, 1884; Francis Bar, *Les Routes de l'autre monde. Descendances aux enfers et voyages dans l'au-delà*, Paris, 1946; Daragh Smyth, *A Guide to Irish Mythology*, Dublin, 1988; și, într-un plan mai general, *Mythologie des montagnes, des forêts et des îles*, Paris, 1963.

Despre zâne, vezi Laurence Harf-Lancner, *Les Fées au Moyen Âge (Morgane et Mélusine. La naissance des fées)*, Paris, 1984. Asupra acestui subiect, ca și a altor tradiții folclorice, trebuie recurs la impresionanta anchetă a lui Paul Sébillot, *Le Folk-lore de la France*, 4 volume, Paris, 1904–1907.

Pentru spațiul germanic, lucrările esențiale sunt cele ale lui Clau de Lecouteux, îndeosebi lucrarea sa de doctorat *Les Monstres dans la littérature allemande du Moyen Âge*, Göppingen, 1982, și *Les Nains et les elfes au Moyen Âge*, Paris, 1988.

Despre toate aceste subiecte, vezi și *Le Merveilleux. L'imaginaire et les croyances en Occident* (sub direcția lui Michel Meslin), Paris, 1984.

Pentru imaginarul geografic și biologic al arabilor, referința principală este André Miquel, *La Géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du XIe siècle*, vol. II („Géographie arabe et représentation du monde“), Paris-Haga, 1975.

Omul sălbatic al Evului Mediu face obiectul cărții lui Richard Bernheimer, *Wild Men in the Middle Ages*, Cambridge, Mass., 1952.

Cu privire la „excluzii“ Occidentului medieval (evrei, leproși, eretici), Robert I. Moore a scris o lucrare importantă: *The Formation*

of a Persecuting Society. Power and Deviance in Western Europe, 950–1250, Oxford, 1987 (și în franceză: *La Persécution. Sa formation en Europe, Xe–XIIIe siècle*, Paris, 1991).

W.G.L. Randles a urmărit într-o excelentă lucrare evoluția imaginii Pământului: *De la Terre plate au globe terrestre*, Paris, 1980.

Despre mitul continentului austral, din Antichitate până în epoca modernă, două lucrări esențiale: Armand Rainaud, *Le Continent austral. Hypothèses et découvertes*, Paris, 1893, și Marthe Emmanuel, *La France et l'exploration polaire*, Paris, 1959.

În legătură cu Paracelsus, am utilizat articolul lui Charles Webster, „Paracelsus and Demons: Science as a Synthesis of Popular Belief”, în *Scienze, credenze occulte* (Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento), Florența, 1982.

Avatarurile Omului diferit în vremea Renașterii sunt studiate de Frank Lestringant: *Le Huguenot et le Sauvage*, Paris, 1990, și îndeosebi *L'Atelier du cosmographe ou l'image du monde à la Renaissance*, Paris, 1991, urmate de *Le Cannibale. Grandeur et décadence*, Paris, 1994.

Pentru imaginea sălbaticului indian și a altor figuri ale alterității americane, vezi remarcabilul album al lui Hugh Honour, *The New Golden Land. European Images of America from the Discoveries to the Present*, New York, 1975, culegerea *La Rencontre des imaginaires entre Europe et Amériques* (texte reunite de Luc Bureau și Jean Ferrari, sub direcția lui Jean-Jacques Wunenburger), Paris, 1993, și *America Magica*, de Jorge Magasich-Airola și Jean-Marc de Beer, Paris, 1994.

„Deformarea” negrului este urmărită de William B. Cohen în *Français et Africains. Les Noirs dans le regard des Blancs (1530–1880)*, Paris, 1980. Asupra aceluiași subiect, vezi articolul lui Pierre Darmon, „Le Noir entre l'homme et le singe”, în *L'Histoire*, n° 23, mai 1980, pp. 102–104. Rasismul în epoca modernă este tratat de Léon Poliakov în *Le Mythe arien. Essai sur les sources du racisme et des nationalismes*, Paris, 1971 (nouă ediție: 1987). Asupra imaginii Celuilalt în general, vezi și Tzvetan Todorov, *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris, 1989.

Monștrii sunt interpretați de Claude Kappler: *Monstres, démons et merveilles à la fin du Moyen Âge*, Paris, 1980, și de Gilbert Lascault: *Le Monstre dans l'art occidental*, Paris, 1973.

Asupra imaginarului geografic al secolului al XVIII-lea, vezi Numa Broc, *La Géographie des philosophes. Géographes et voyageurs français au XVIIIe siècle*, Lille, 1972, și Paris, 1975.

Înfățișările și semnificațiile omului sălbatic în epoca Luminilor sunt identificate de Frank Tinland: *L'Homme sauvage. Homo ferus et homo sylvestris. De l'animal à l'homme*, Paris, 1968. Dosarul complet al mitului tahitian, la Eric Vibart, *Tahiti. Naissance d'un paradis au siècle des Lumières*, Bruxelles, 1987.

Cu privire la „pluralitatea lumilor locuite“, două ample sinteze oferă un bilanț din Antichitate până la începutul secolului al XX-lea: Steven J. Dick, *Plurality of Worlds. The Origins of the Extraterrestrial Life Debate from Democritus to Kant*, Cambridge, 1982, și Michael J. Crowe, *The Extraterrestrial Life Debate 1750–1900. The Idea of a Plurality of Worlds from Kant to Lowell*, Cambridge, 1986. Pentru o descriere a extraterestrilor imaginați în secolul al XIX-lea, Lucian Boia, *L'Exploration imaginaire de l'espace*, Paris, 1987.

Ipotezele privitoare la existența unei lumi subterane sunt adunate de Walter Kafton-Minkel, *Subterranean Worlds*, Port Townsend, 1989.

Fragmentarea societății occidentale în secolul al XIX-lea și impactul acestui proces asupra imaginarului social sunt analizate în cartea clasică a lui Louis Chevalier, *Classes laborieuses et classes dangereuses à Paris pendant la première moitié du XIXe siècle*, Paris, 1958, și în lucrarea lui Pierre Darmon, *Médecins et assassins à la Belle Époque*, Paris, 1989. Pentru cazul particular al femeii, vezi tot Pierre Darmon: *Mythologie de la femme dans l'ancienne France (XVIe–XIXe siècle)*, Paris, 1983.

Mitul „pericolului galben“ a fost tratat de Jacques Decornoy, *Péril jaune, peur blanche*, Paris, 1970. Despre aceeași problemă, asociată și altor temeri din epocă (precum pericolul marțian), vezi Lucian Boia, *Sfârșitul lumii. O istorie fără sfârșit*, București, 1999.

„Omul nou“ al ideologiilor totalitare este prezentat de André Reszler în *Mythes politiques modernes*, Paris, 1981. Antropologia naștilor este tratată detaliat în volumul *La Science sous le Troisième Reich*, sub direcția lui Josiane Olff-Nathan, Paris, 1993, contribuțiile lui Benoît Massin, „Anthropologie raciale et national-socialisme: heurs et malheurs du paradigme de la «race»“, pp. 197–262, și Sheila Faith Weiss, „Biologie scolaire et enseignement de l'eugénisme sous le Troisième Reich“, pp. 263–285. În ce privește

crearea omului nou comunist, vezi Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, București, 1999.

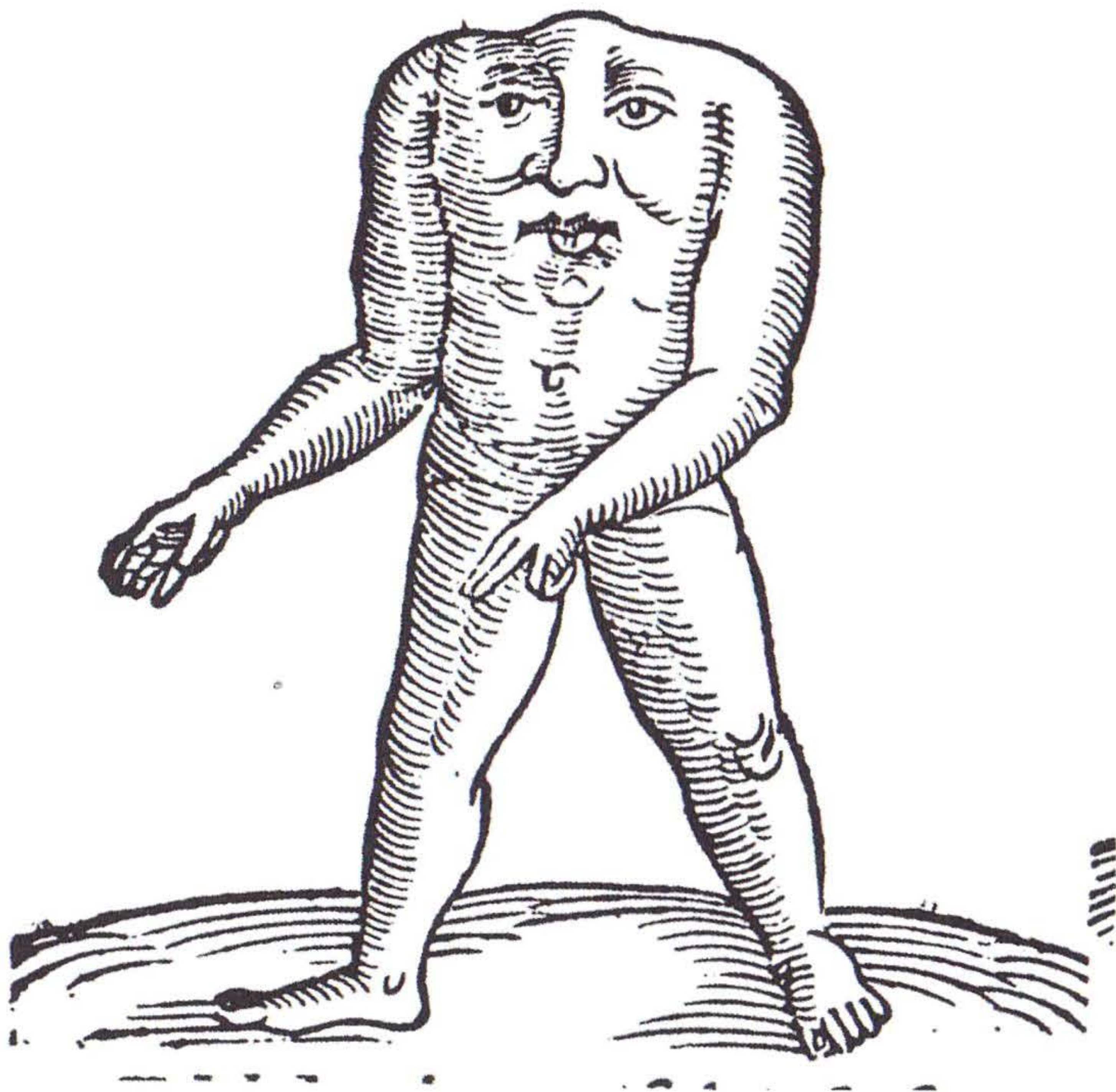
O amplă panoramă a antropologiei (în sensul cultural al termenului) este oferită de Mondher Kilani, *Introduction à l'anthropologie*, Lausanne, 1992, urmată de *L'Invention de l'autre. Essais sur le discours anthropologique*, Lausanne, 1994.

Pentru o interpretare sociologică a omului sălbatic actual, vezi articolele lui Jean-Bruno Renard: „L'Homme sauvage et l'Extraterrestre: deux figures de l'imaginaire évolutionniste“, în *Diogène*, nr. 127, 1984, pp. 70–88, și „L'Homme sauvage dans l'imagerie contemporaine“, în *AUB*, pp. 89–99.

Bibliografia „farfuriilor zburătoare“ și a extraterestrilor este enormă. Semnalează doar câteva titluri: Michel Dorier și Jean-Pierre Troadec: *Les OVNI* (în colecția „Que sais-je?“), Paris, 1985; „Enquêtes sur les soucoupes volantes“ de Pierre Lagrange, în *L'Incroyable et ses preuves* (Terrain, 14), Paris, 1990, pp. 93–112; lucrările lui Bertrand Méheust: *Science-fiction et soucoupes volantes*, Paris, 1978, și *En soucoupes volantes. Vers une ethnologie des récits d'enlèvements*, Paris, 1992; culegerea publicată sub direcția lui Thierry Pinvidic: *OVNI, vers une anthropologie d'un mythe contemporain*, 1993. O colecție de fapte bizare privitoare la oameni sălbatici și extraterestri este reunită de jurnalistul John Keel: *Strange Creatures from Time and Space*, Londra, 1975. Pentru interpretarea religioasă a fenomenului, contribuția esențială îi aparține lui Jean-Bruno Renard: *Les Extraterrestres. Une nouvelle croyance religieuse?*, Paris, 1988.

Anchetele cuprinse în volumul *Légendes urbaines. Rumeurs d'aujourd'hui* de Véronique Champion-Vincent și Jean-Bruno Renard, Paris, 1992, m-au ajutat să tratez tema canibalismului și enigma „prelevării de organe“.

Despre istoria roboților, din Antichitate până în prezent, esențialul este spus de John Cohen, *Les Robots humains dans le mythe et dans la science*, Paris, 1968 (ediție americană: *Human Robots in Myth and Science*, 1966). Cât despre mutanți, problema lor e tratată cu moderație de Robert Clarke, *L'Homme mutant*, Paris, 1989.

Un blem

Scipodes.
Monomeri.

Catbaini.

Sciapodul

(Conrad Lycosthenes, *Prodigiorum ac ostentorum chronicon*,
Basel, 1557)

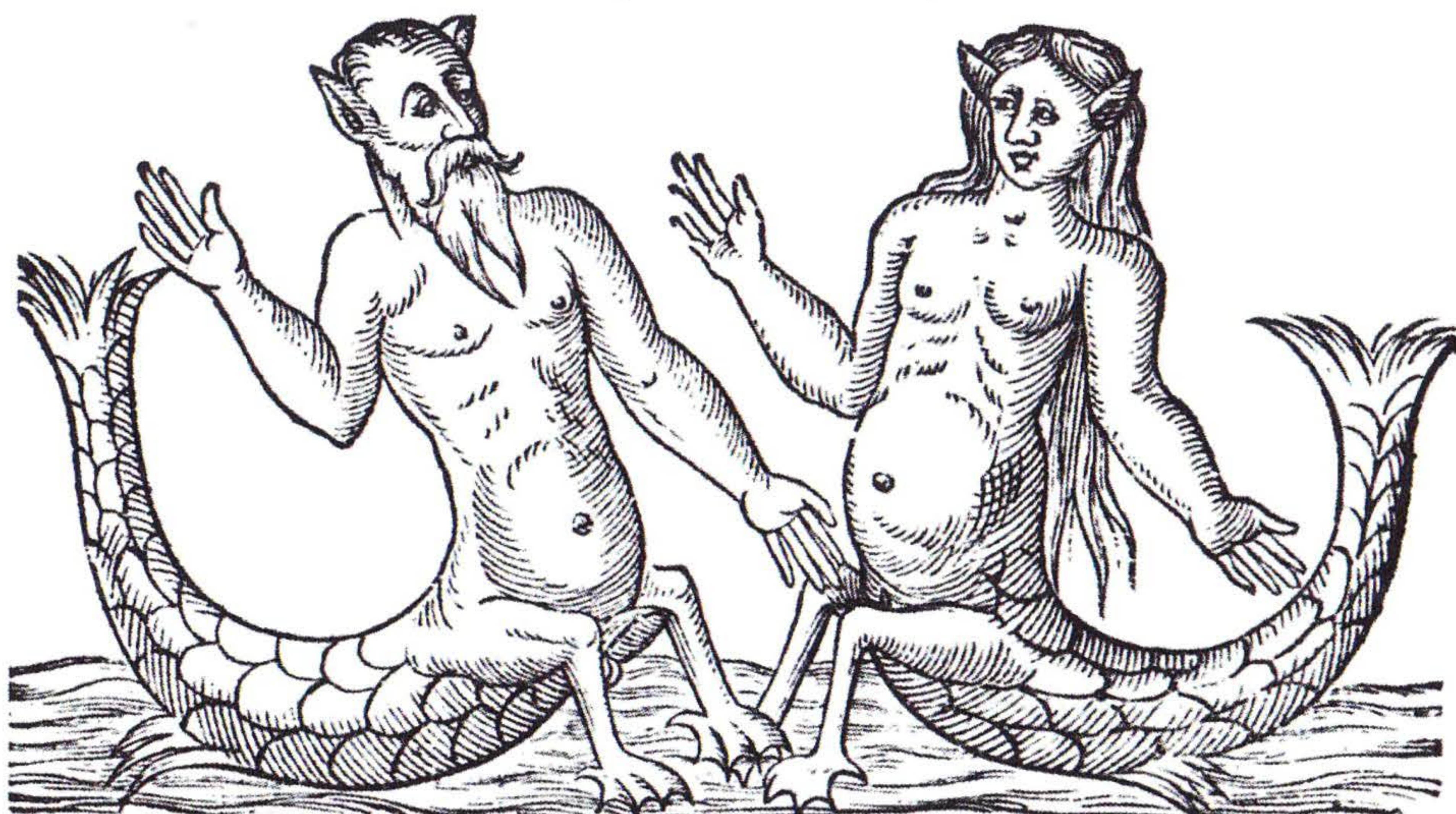

Pigmei în luptă cu cocorii

(Sebastian Münster, *Cosmographia universalis*, Basel, 1552)

Triton și sirenă (văzuți pe Nil)

(Ambroise Paré, *Œuvres*, Paris, mai multe ediții începând din 1575)

Animale cu față umană: thanacth și haiit
(André Thevet, *La Cosmographie universelle*,
Paris, 1575)

lointain païs arriuer en leur terre, tant s'en fault qu'ils le reiettent & maltraictēt, que au contraire ont ceste grace, de luy presenter viures, logis, & souuent vne fille pour son seruice: Et qui plus est, les femmes & filles viendront autour de l'Estranger, s'asseans contre terre, pour plorer & crier, en signe de ioye, pour vostre bien venuē.

Que si voulez ouyr leurs propos, elles vous diront en leur langue, non sans grande effusion de larmes, ces parolles: Tu sois le tresbien venu, tu es de noz bons amys, puis que tu as pris si grād peine de nous venir voir de si loing: & vous font vne infinité de caresses, ainsi que l'inclination naturelle les y semond & induit. Vous verrez aussi le pere de famille, dedans son liēt pendu & branslant, lequel pleure de ioye, tout ainsi que les femmes, & taschera de faire quelque chose où vous puissiez prédre plaisir. Or quoy que ce peuple aye loges & iardins particuliers, si est ce qu'il est si charitable, que ce que l'un a, il le communique aux autres qui en ont affaire, & esgallement à l'estranger. Au reste, il est si curieux de choses nouuelles, & les admire tant, que pour tirer des estrāgers chose qui leur agree, ces gens s'çauent si bien flatter & amadoüer, que malaisément les pourriez vous esconduire, de ce qu'ils vous demandent. Ces Sauvages, quand vous entrez en leurs loges & cabanes, apres les auoir salüez, ils s'approchent de vous avec telle assurance & priuauté, comme si toute leur vie ils auoient vescu avec vous: & tellement qu'ils prendrōt vostre bonnet, ou chapeau, & se le mettront sur la teste plusieurs l'un apres l'autre, se regardans, & ayans opinion d'estre plus beaux avec telle parure. Les autres vous prendront vostre espee, & dague ou cousteau, si vous en auez, & s'en escrimās à leur mode, menacent & de parolle, & avec vne fiere cōtenance, leurs ennemis. Bref, ils vous recherchent entierement, & ne leur fault rien refuser, si vous en vouliez tirer seruice, plaisir ou amitié. Vray est qu'ils vous rendent toutes voz hardes, & donnez leur ce

E E E E E iij

Indieni (goi) primind oaspeți (îmbrăcați)

(André Thevet, *op. cit.*)

A genere hominum sylvestrium nō sunt segregandi Cinnamij populi, qui ornatu prolixæ barbæ, & pilorum totius corporis in conspectum veniunt admirandi. Hi à finitimis Barbaris homines sylvestres proprio vocabulo indigitantur. Quandoquidem ad vitæ tutelam, numerosum canum gregem nutriunt, quoniam ab æstivo ad hyemale solstitium, innumeri boues indici eorum patriam assidue ingrediuntur. *Pupili Cinnamij hirci.* Huius rei causa adhuc incerta est, num huiusmodi boues alias feras vitantes, vel impulsu hominum acti, vel inopia pabuli ad Cinnaminos confugiant. Itaq. hi populi, *sunt.* examinatis viribus, quæ insultui talium bouum sufferendo non erant pares futuræ, multitudinem canum alentes se tuentur, quibus boues etiam permultos venando capiunt, quorum alios recentes quidem edunt, & alios etiam sale conditos ad futurum *Canes ad tutelam alii.* usum recondunt. Deinde infinita alterius generis animantia canibus comprehensa edunt. Harum gentium icones nimirum, tam maris, quàm feminae exhibemus.

Mas Cinnaminæ gentis.

Ex-

Omul sălbatic în Renaștere

(Ulysse Aldrovandi, *Monstrorum historia*, Bologna, 1642)

solito altius agellum, foderet, lapideum tumulum inscriptione ornatum, & in sepulchro viri mortui corpus proceræ adeo staturæ, ut muros urbis excederet; cadaver integrum erat, ac si paulo ante sepulturæ datum fuisset, in pectore vulnus latissimum gestabat; supra caput autem corporis defuncti reperta est lucerna perpetuo igne ardens, quæ nec flatu, nec aquæ alteriusve liquoris ullius superinjectione extingui potuit: sed in fundo perforata & rupta statim evanuit; istud autem fuisse corpus magni *Pallantis* Arcadis, qui filius *Euandri* Regis, comes *Æneæ* bello singularique certamine dudum interfectus fuit à *Turno* Rutilorum rege, multo prius antequam Roma conderetur. Quæ omnia à *Volaterrano* confirmantur.

Atque hæc sunt, quæ de Gigantibus eo-

rumque immensa vastitate adducenda duximus; restat tandem hoc loco, num verè tam prodigiosæ staturæ homines inquam in Mundo fuerint, hoc loco demonstrare.

DISQUISITIO PRIMA.

Num verè Natura tam monstruosa magnitudinis homines, quam Auctores allegati referunt, unquam protulerit.

IN sepulchris locisque subterraneis subinde ossa reperiri, quæ ossa gigantum esse dicuntur, non abnuo; nam ut suprâ annotavimus, Gigantes vasti corporis homines fuisse, vel ipsa Sacra Scriptura testatur, *Gen: 7. & lib. 1. Reg. c. 17. Maximiliano* Cæsari anno 1511. teste *Surio*, giganteæ magnitudinis vir ex Polonia oriundus, oblatus fuit, qui &

Pallantis
corpus.

pro magnitudine corporis, proportionato cibo singulis prandiis vitulum & ovem absumebat. Similis nostris temporibus *Ferdinando II.* in comitiis Ratisponensibus, anno 1623.

exhibitus fuit, ut proinde de inusitata magnitudinis hominibus utriusque sexus minimè dubitem, cum tales nullum non seculum protulerit.

Ho-

Scara uriaşilor

(Athanasius Kircher, *Mundus subterraneus*, Amsterdam, 1665)

Georgiana și bașkirul
(Gaspard Lavater, *L'Art de connaître les hommes par la physionomie*, vol. IV, Paris, 1806)

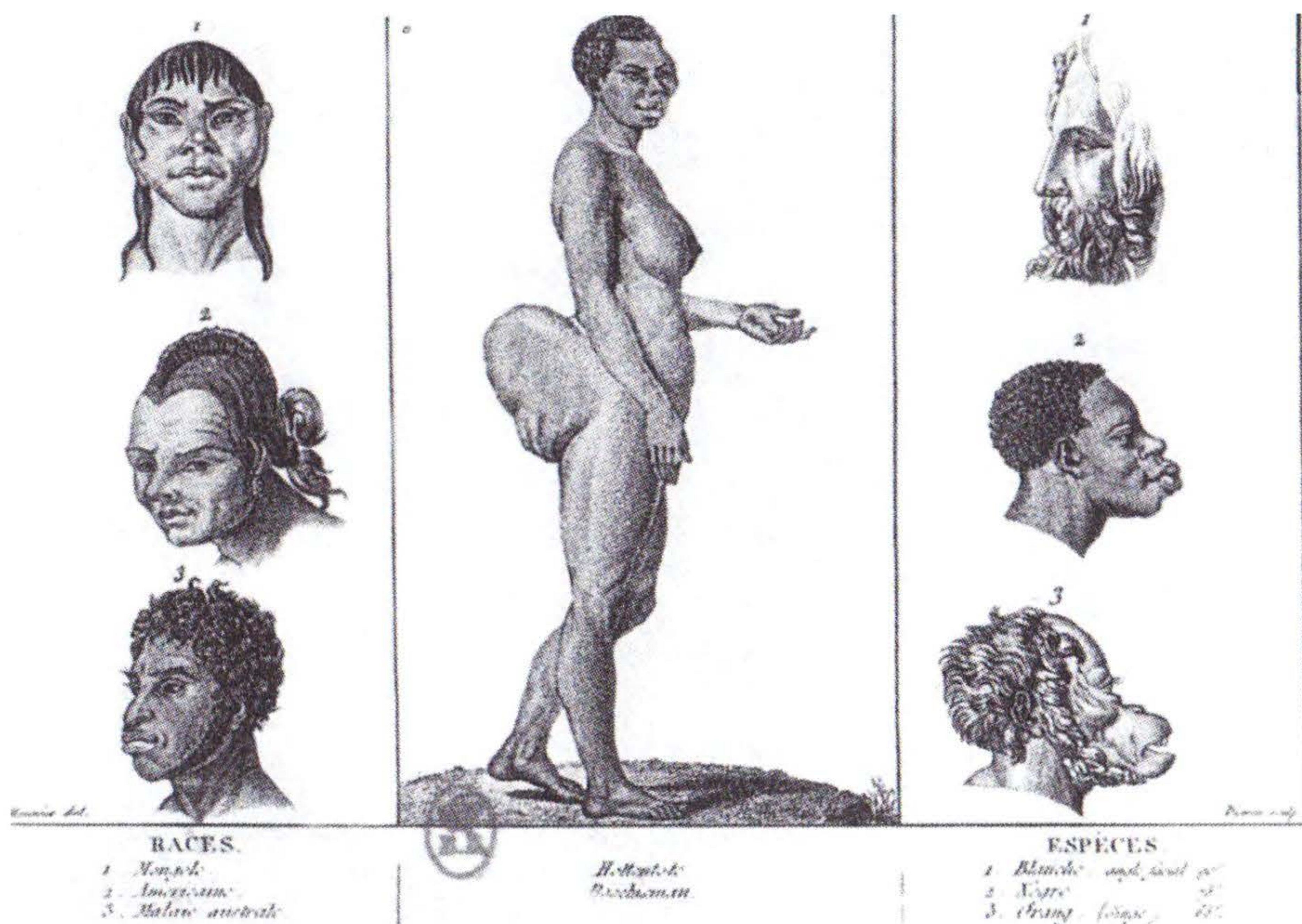
Paradisul polinezian: europeanul între curtezană și hoț
(*Voyage de La Pérouse autour du monde*, Paris, 1930.
Desen de Duché de Vancy, gravat de Godefroy)

Oameni-elefanți
(Nicolas Restif de la Bretonne,
*La Découverte australe
par un homme volant*,
Leipzig, 1781)

Un om-arbore în centrul
Pământului
(Ludvig Holberg, *Nicolai Klimii
iter subterraneum*, Copenhaga
și Leipzig, 1741)

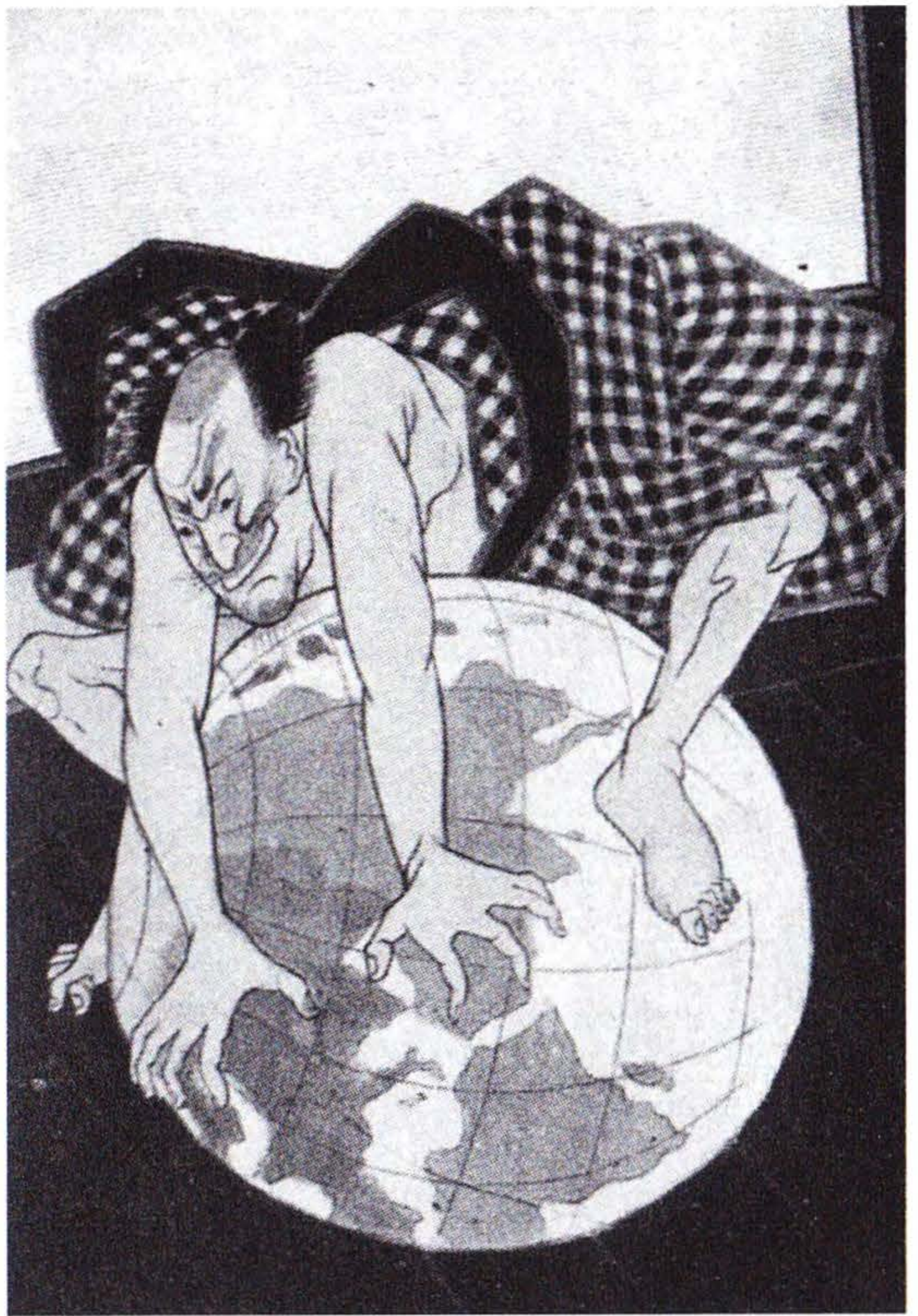
Negrul între om și urangutan
 (*Nouveau Dictionnaire d'histoire naturelle*,
 vol. 15, Paris, 1817)

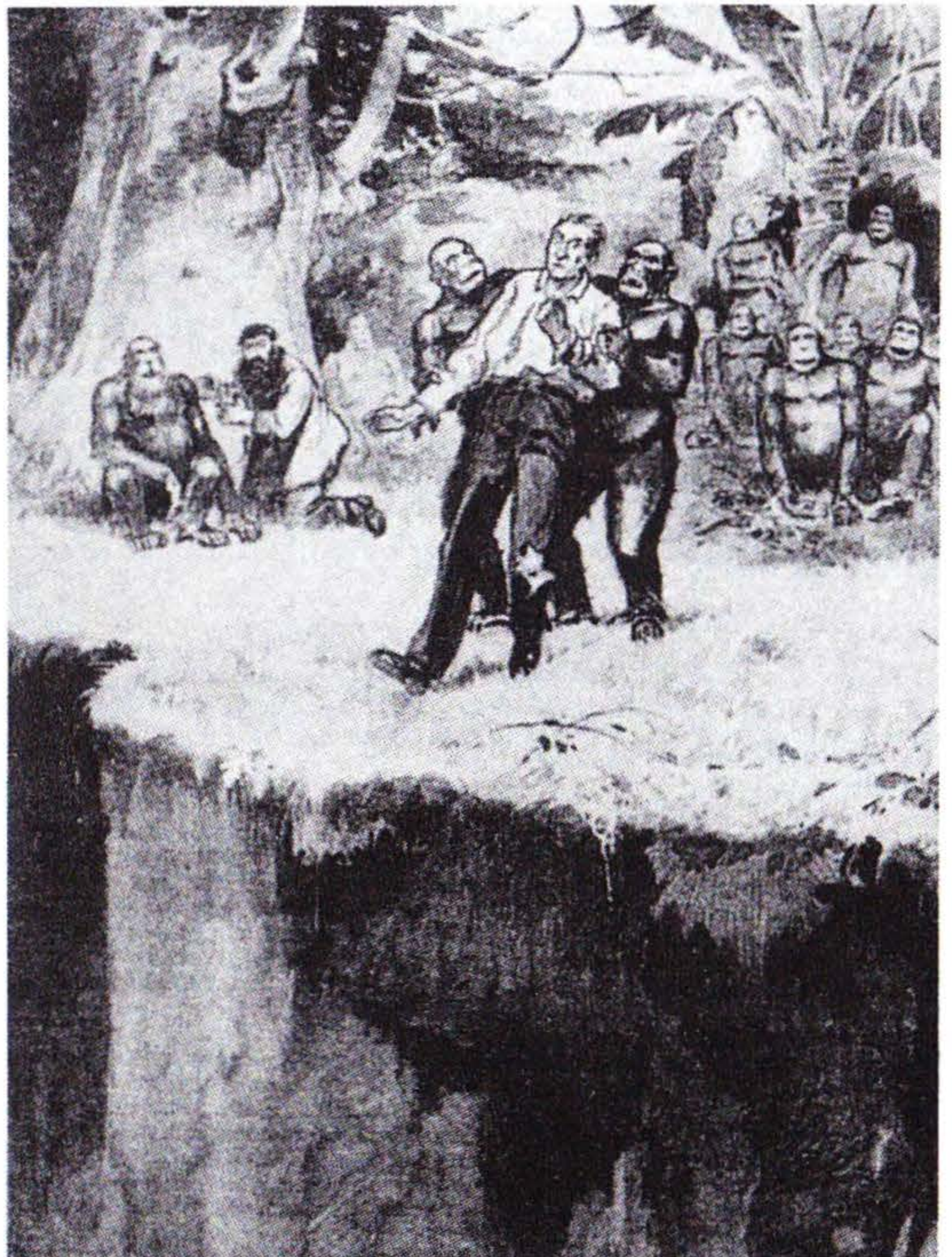
Un selenit

(Georges Le Faure și Henry de Graffigny,
Aventures extraordinaires d'un savant russe, vol. I, Paris, 1889)

Pericolul galben:
japonezul pune stăpânire
pe glob
(*Je sais tout*,
15 martie 1905)

Pitecantropi asasini
(ilustrație la *Lumea
pierdută: Je sais tout*,
15 mai 1914)

În abis: omul submarin imaginat de H.G. Wells
(desen de Henri Lanos, *Je sais tout*, 15 septembrie 1905)

Dușmanul de clasă: capitalistul
(desen de Boris Efimov)

Yeti
(*Science et Vie*, avrilie 1958)

Vizitatorii din cer: extraterestrii, astăzi

(*Le Dossier des soucoupes volantes*, Dargaud, Paris, 1979

Texte: J. Lob; desene: R. Gigi)

Cuprins

<i>Introducere</i>	5
I. Cum se înfățișează Omul diferit	7
II. Monștri și sălbatici	35
III. Degenerat ori perfecționat?	97
IV. Un secol de înfruntări	159
V. Triumful imaginarului	220
<i>Concluzii</i>	252
<i>Bibliografie</i>	254

Cartea profesorului Lucian Boia a apărut mai întâi în Franța. Originalul savant, inițiator al unei discipline, istoria imaginarului, ne surprinde, ne intrigă și ne delectează încă o dată. Cum să nu te intereseze să afli cum și în ce pliu al timpului istoric real au luat naștere legendele și miturile cel mai larg răspândite? Invitându-ne la o lungă călătorie inițiatrică și recurgând în permanență la exemple, autorul trece în revistă toate acele fascinante creații născute din mariajul fanteziei omenești cu istoria.

De la amazoane la extraterestri, de la cinocefali la mutanți, de la sălbatic la supraom, fiecare exemplar e cercetat cu răbdare și migală de pedant om de știință. Ironia fină și verva sa bine-cunoscute nu lipsesc nici din această carte, pentru toate vârstele și gusturile. Iar expediția pe care ne-o propune ea reprezintă de fapt o descoperire a spiritului uman și o incursiune în sufletele noastre.

Pe copertă: Hieronymus Bosch
Tentația Sfântului Anton (detaliu)

ISBN 978-973-50-2941-8

